

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ

ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ

Д 13.20.618 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК 37.013 (043.3)

АБДЫРАКУНОВА ЖЫЛДЫЗ САТАРОВНА

**МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ
ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРЛЕРИНИН
ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13.00.01 – жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн
тарыхы

Педагогикалык илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертация

Илимий жетекчи

педагогика илимдеринин доктору,

профессор Сияев Т.М.

Бишкек – 2021

КИРИШҮҮ	3
I БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРЛЕРИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	9
1.1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү педагогикалык проблема катары	9
1.2. Үй-бүлө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдөгү социалдык-педагогикалык мейкиндик	30
Биринчи бап боюнча корутунду.....	51
II БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРЛЕРИНИН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДДОРУ ЖАНА МАТЕРИАЛДАРЫ	54
2.1. Мектеп бүтүрүүчүсү кесиптик багыт берүүнүн объектиси	54
2.2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүчү потенциалы жана анын критерийлери, деңгээлдери	61
2.3. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлерин изилдөөнүн методдору	73
2.4. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлерин арттыруунун модели	87
2.5. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунда үй-бүлө тарбиясы- нын таасирлерин жогорулатуунун педагогикалык шарттары	98
Экинчи бап боюнча корутунду.....	108
III БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРЛЕРИНИН АНЫКТОО БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖАНА АНЫН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ	110
3.1. Педагогикалык эксперименттин уюштурулушу.....	110
3.2. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары	123
Үчүнчү бап боюнча корутунду	139
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ	141
ПАЙДАЛАНГАН АДАБИЯТТАР	144
ТИРКЕМЕЛЕР	

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасында кабыл алынган окуучуларга кесиптик багыт берүүнүн концепциясында (2016-ж.) жана өлкөбүздүн билим берүү системасын модернизациялоого багытталган стратегиялык документтеринде эл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кадрларга муктаждыгын эске алуу менен мектепте кесиптик багыт берүү иштерин өркүндөтүүнүн маселелери баса белгиленген.

Азыркы кездеги өлкөбүздөгү социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн жана дүйнөдө таралган пандемиянын шарттарында мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө институтунун ролун жогорулатуунун зарылдыгы келип чыкты. Мына ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» деп аталган жарлыгында (29.01.2021-ж.) билим берүү системасында тарбия берүүнүн улуттук маданий, руханий-адеп-ахлактык жана үй-бүлөлүк баалуулуктарга ылайык келүүсү, активдүү жашоону жана кесиптик позицияны калыптандырууга багыттоо зарылчылыгы көрсөтүлгөн [124].

Мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн методологиялык жана теориялык негиздери, аларды кесип тандоого даярдоонун концептуалдык жоболору П.Р. Атутов [21], С.Я. Батышев [27], П.П. Блонский [34], А.Е. Голомшток [63], Л.А. Йовайша [91], Н.Н. Захаров [80], Э.Ф. Зеер [84], Е.М. Павлютенков [157], С.Н. Чистякова [211] жана башкалардын эмгектеринде каралган. 1950-жылдан баштап мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн маселелери боюнча көптөгөн изилдөөлөр жүргүзүлгөн.

Жыйырманчы кылымдын экинчи жарымынан баштап үй-бүлө педагогикасы, үй-бүлө тарбиясы, мектеп менен үй-бүлөнүн өз ара байланышында кесиптик багыт берүүнүн маселелери изилденүүдө. Бул багытта Е.В. Волобуева, Е.В. Малышева, И.Н. Пронина, Т.Д. Зеленкина, Г.С. Салимов, М.Р. Назарова жана башкалардын эмгектерин белгилөөгө болот. Алсак, Е.В. Малышеванын изилдөөсүндө мектеп менен үй-бүлөнүн байланышынын

жогорку класстын окуучуларынын кесиптик өзүн аныктоосундагы мааниси, алардын тандап алган кесиптик иш-аракетине прогноздоочу баа берип, жөндөмүн калыптандыруудагы маселеси каралган [137]. Ал эми, Е.В. Волобуева өзүнүн изилдөөсүндө жогорку класстын окуучуларынын кесип тандоосуна ата-энелердин таасири маанилүү фактор жана татаал психологиялык феномен катары белгилеген. Алардын кесип тандоосунун мазмуну конкреттүү жагдайлар жана психологиялык шарттар менен аныктала тургандыгын көрсөткөн [52].

Окуучуларды кесип тандоого даярдоодо ата-энелердин мектеп менен бир-гелешкен кызматташтыкка кызыгуусу жана мектепте профилдик даярдоону уюштуруудагы активдүүлүгү маанилүү боло тургандыгын И.Н. Пронина изилдеген. Автор профилдик окуу окуучунун аң-сезимдүү тандоосуна тийгиз-ген таасири, алардын кызматташтыктын жыйынтыктарына канааттанышы, мектеп менен үй-бүлөнүн өз ара аракеттенишүүсүнүн критерийи катары аныктаган [167].

Жогорку класстын окуучуларын кесип тандап алууга даярдоодо мектептин, үй-бүлөнүн жана коомчулуктун биргелешкен иш-аракети маанилүү боло тургандыгын Г.С. Салимов изилдеген. Ал окуучуларды кесип тандоого даярдоонун мазмунун жана формасын өркүндөтүү үчүн тажик үй-бүлөсүнүн, мектебинин жана коомчулугунун өзгөчөлүктөрүн, социалдык-педагогикалык, психологиялык, уюштуруучулук шарттарды, элдик педагогиканын каражаттарын эске алуу керектигин көрсөткөн [180]. Т.Д. Зеленкинын изилдөөсүндө жогорку класстын окуучуларынын кесиптик өзүн аныктоосуна ата-энелердин таасирин, каражаттарын изилдеп, алардын даярдыгынын кесиптик багыт берүүдөгү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы каралган [82]. М.Р. Назарованын изилдөөсүндө ар түрдүү социалдык статустагы үй-бүлөнүн шартында жогорку класстын окуучуларын кесип тандоого даярдоонун педагогикалык өзгөчөлүктөрү, дидактикалык шарттары, иштөөнүн ыкмалары, форма жана методдору аныкталган [152].

Кыргыз Республикасында Т.И. Алиев [3], А.А.Беспалов [31], З.Дж. Джантакова [72], Ө.А. Сманбаев [189], К.Тыныбеков [199] жана башкалар жергиликтүү керектөөлөрдү эске алуу менен мектеп окуучуларына кесиптик багыт берүүнүн маселелерин изилдешкен.

Р.А. Абдраимова [1], А. Алимбеков [4], Дж. Аманалиев [5], Н.А. Асипова [17], Т.А. Аттокуров [20], Р.А. Ачылова [24], Б. Апышев [14], А.Э. Измайлов [87], Ч.М. Ермакова [76], А.Т. Калдыбаева [93], Г.Т.Карабалаева [96], А.Карасаева жана А.Карасаев [97], З.К. Кусеинова [121], Т.В. Панкова [158], М.Р. Рахимова [172], Р.Н. Токсонбаев [196] жана башкалар мектеп окуучуларына билим, тарбия берүүдө үй-бүлө чоң роль ойной тургандыгын белгилешкен. Бирок, каралып жаткан проблема боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөргө карабастан коомдогу жаңы социалдык-экономикалык шарттарга ылайык мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө түздөн-түз үй-бүлө тарбиясынын таасирин арттыруунун педагогикалык проблемаларын аныктоонун зарылдыгы келип чыкты.

Илимий булактарды жана Кыргызстандын мектеп практикасында топтолгон тажрыйбаларды талдоонун негизинде төмөндөгүдөй **карама-каршылыктар аныкталды:**

– мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирин жогорулатуунун зарылдыгы менен бул маселенин педагогикалык негиздеринин иштелип чыкпагандыгынын ортосундагы;

– ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүгө муктаждыгы менен алардын бул багытта жетиштүү даярдыгынын жоктугунун ортосундагы.

Жогоруда белгиленген карама-каршылыктарды жоюу **«Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирин кантип жогорулатуу керек?»**– деген маселе изилдөөнүн проблемасын аныктайт.

Мына ушул жагдайлар диссертациялык изилдөөнүн темасын **«Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таа-**

сирлеринин педагогикалык негиздери» деген аталышта аныктоого негиз болду.

Диссертациянын темасынын илимий программалар менен байланышы. Изилдөөнүн темасы К. Карасаев атындагы БМУнун педагогика жана психология кафедрасынын илимий иштеринин 2011-2020-жылдардагы тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты: мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлеринин педагогикалык негиздерин аныктоо жана аларды экспериментте текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлеринин педагогикалык негиздерин белгилөө жана анын маңызын ачыктоо;

2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирлеринин потенциалдык мүмкүнчүлүгүн, критерийлерин, деңгээлин аныктоо;

3. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирин арттыруунун теориялык моделин, педагогикалык шарттарын иштеп чыгуу жана педагогикалык экспериментте текшерүү, практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы: мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирлеринин маңызы жана анын педагогикалык негиздери теориялык жактан ачыкталгандыгында; мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө “үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү потенциалы” түшүнүгү такталып, анын критерийлери, деңгээли аныкталгандыгында; мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын натыйжалуулугун арттыруунун теориялык модели аныкталып, илимий педагогикалык шарттары экспериментте текшерилип тастыкталгандыгында, практикалык сунуштардын аныкталгандыгында.

Алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: алынган жыйынтыктар мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдөгү үй-бүлө тарбиясынын таасирин өркүндөтүүгө негиз болот; аныкталган педагогикалык шарттар, теориялык модель мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдөгү үй-бүлө тарбиясынын таасирдүүлүгүн жогорулатууга мүмкүндүк берет; изилдөөнүн материалдары мектеп мугалимдерине, педагогикалык окуу жайлардын окутуучуларына, студенттерине, ата-энелерге сунушталат. Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган технологиялар Бишкек шаарындагы А. Молдокулов атындагы №5-Улуттук инновациялык технологиялар мектеп-лицейинин, №93-жалпы билим берүүчү орто мектептин, “А.Койчуманов” атындагы Ат-башы жана “Т.Усубалиев” атындагы Кочкор райондорунун мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна оң таасир тийгизгендигин көрсөттү.

Диссертациянын коргоого алынып чыгуучу негизги жоболору:

1. Коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасиринин теориядагы жана практикадагы аныкталган абалы жана анын педагогикалык негиздери;

2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө «үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү потенциалы» деген такталган түшүнүгү жана анын критерийлери, деңгээлдери;

3. Үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдөгү таасирин арттырууга багытталган максаттык, мазмундук, технологиялык, иш-аракеттик жана натыйжалык блоктордон турган теориялык модели, педагогикалык шарттардын комплекси жана алардын натыйжалуулугун аныктаган эксперименттин жыйынтыктары, иштелип чыккан практикалык сунуштар.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирлери илимий педагогикалык негизделип, «үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү потенциалы»,

үй-бүлөдө кесиптик багыт берүүнүн теориялык модели, педагогикалык шарттары аныкталып, изилдөөнүн негизинде «Ата-энелерге кесиптик багыт берүү жөнүндө» деп аталган усулдук колдонмо иштелип чыгып, практикага сунушталды.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробацияланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары К. Карасаев атындагы БМУнун Окумуштуулар кеңешинде, педагогика жана психология кафедрасынын жыйындарында, рес-публикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда талкуу-ланды: «Мектеп бүтүрүүчүсүнө кесипке багыт берүүнүн өзгөчөлүктөрү» (Эл аралык илимий-практикалык конференцияда (Каракол, 2015-ж.), «Мектеп окуу-чуларына кесипке багыт берүүдө таасир берүүчү факторлор» (Эл аралык или-мий-практикалык конференцияда «Актуальные проблемы развития функ-циональной грамотности учащихся в современном начальном образовании», посвященной 90-летию ученого-педагога М.К. Жубановой (Алмата, 2016-ж.11-ноябрь), «Эффективное взаимодействие семьи и школы в профориентации старшеклассников» (Эл аралык илимий-практикалык конференцияда «Современная педагогика и образование: проблемы, возможности и перспективы развития», Казакстан Республикасы, Тараз, 2016-ж., 2 том).

Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын жарыяланышынын толуктугу. Диссертациянын негизги мазмуну автордун 15 илимий эмгегинде (анын ичинен 8 макала РИНЦ тизмегиндеги журналдарда, 4 макала Россия жана Казакстанда) чагылдырылган.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүү-дөн, үч баптан жана алардан келип чыккан корутундулардан, жалпы корутун-дудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен жана тиркемелерден турат.

I БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРЛЕРИНИН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү педагогикалык проблема катары

Кыргызстандын эл чарбасынын бардык тармактарын модернизациялоого, санариптештирүүгө багыт алуусунун шартында өлкөнүн социалдык саясатынын маанилүү багыттарынын бири – мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандап алууга даярдоо болуп саналат. Анткени, мектеп бүтүрүүчүлөрү өлкөнүн эмгекчилеринин катарын толуктоодогу эң негизги резерви.

Азыркы кездеги өзгөрүп жаткан коомдо мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өзүлөрүнүн мүмкүнчүлүгүн реализациялоо активдүүлүгүнүн жогорулашы, технологиянын чакырыктары, кесип тандоого даярдоо проблемасын чечүүнүн теориялык, методикалык жактан иштеп чыгуунун зарылдыгын көрсөтүүдө. Мына ушул маселени чечүүдө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнү ишке ашыруунун педагогикалык негиздерин, шарттарын жана анын жыйынтыгына таасир эткен өзгөчөлүктөрдү эске алуу керек. Кыргызстанда мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна квалификациялуу жардам берүүдө кыйынчылыктар болууда. Анткени, мектептерде кесипке багыт берүү боюнча атайын даярдыгы бар адистер (психологдор, социалдык педагогдор, кошумча билим берүүчү педагогдор, профориентаторлор) жетишсиз, ал эми мугалимдер атайын илимий-методикалык адабияттар, колдонмолор менен камсыз эмес. Бардык иштер негизинен класс жетекчилерге жүктөлүп, иш-чараларды уюштурууда мүчүлүштүктөр көп орун алат. Өткөрүлгөн иш-чаралардын натыйжалуулугу мектеп бүтүрүүчүлөрүн толук кандуу канааттандырбайт.

Мектеп бүтүрүүчүлөрү үчүн эң маанилүү маселе – кесип тандоо мезгили. Алар билимине, шыгына, таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүнө, кызыгуусуна карата конкреттүү кесипти тандоого умтулушат. Бирок,

көпчүлүгү келе-чектеги кесибин негиздүү мотивдештирип тандай алышпайт. Мына ушуга байланыштуу билим берүү системасын модернизациялоонун шартында мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн тийгизген таасирин кайра карап чыгуунун зарылдыгы пайда болду.

Тарыхый педагогикалык булактарды талдоо кесиптик багыт берүү проблемасы адам коомунун цивилизациясы жана маданияты менен тыгыз байланышта өнүккөндүгүн көрсөтүүдө. Ар бир коомдук экономикалык формациянын өнүгүшүнүн суроо талаптарына жараша өсүп келе жаткан жаш муундарга билим, тарбия маселелери чечилип келген. Акырындык менен XIX кылымдын экинчи жарымында кесиптик багыт берүү боюнча практикалык иштер жүргүзүлүп, өз алдынча проблема катары изилдене баштаган.

Коомдун өнүгүшү менен кесиптик багыт берүү проблемасы татаалдана баштаган. Натыйжада, А. Маслоунун керектөөлөр [145], Д. Сьюпердин кесип-тик өзүн аныктоодо инсандын өнүгүүсүнүн «Мен концепциясына негиз-делгендиги» тууралуу [195], В. Франклдын кесипти тандоонун жумушта ойду жаратуучу жана аны турмушка ашыруудагы мааниси жөнүндөгү [205], С. Фукуяманын акырындык менен кесипти аң-сезимдүү тандоого даярдоо системасы [207], Э. Эриксондун инсандын турмушунун стадияларын негиз-делгендиги [226], Дж. Холланддын типологиялык теориясы [232] жана башка-лардын теориялары иштелип чыккан. Ал эми Е.А. Климов [104], Н.С. Пряжни-ков [168], П.А. Шавир [213], С.Н. Чистякова [211], Е.И. Головаха [63] жана башкалар кесиптик өзүн аныктоонун проблемасы боюнча теориялык жана методологиялык жоболорун иштеп чыгышкан. Мына ушул проблемага арналган жоболордун жана теориялардын жалпы өзгөчөлүгү катары кесиптик багыт берүү процессин инсандык аспектисине таасир этүүгө болгон кызы-гууну эсептөөгө болот. Бул жагдай кесиптик багыт берүү проблемасын изилдөөгө педагогикалык мамиле жасоонун негизи болуп калды.

Түздөн-түз мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуу маселеси XIX кылымда пайда болгон. К. Маркс 1835-жылы гимназияны бүтүрүп жаткан

мезгилинде «Өспүрүмдүн кесип тандоодогу ой жүгүртүүсү» деп аталган темада жазган дил баянында туура кесип тандап алуунун жетекчиси катары коомдук жана жеке кызыкчылыктын айкалышы мааниге ээ боло тургандыгын баса белгилеген [144].

Педагогикалык, психологиялык жана башка энциклопедиялык сөздүктөрдө кесип тандоо адамдын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун баштапкы баскычы, анын көздөгөн, аныктап алган ишмердүүлүк чөйрөсүн аң-сезимдүү өздөштүрүү үчүн алектенүүсү катары мүнөздөлгөн. Кесип тандоо белгилүү конкреттүү чөйрөнүн шарттарында ишке ашат. Аны субъективдүү жана объективдүү компоненттердин жыйындысы “кесип тандоо ситуациясы”, пландардын өзгөрүшү катары кароого болот. Кесип тандоо системасынын объективдүү жагы – аны тандоо ишке ашкан, инсанга көз каранды болбогон шарттардын жыйындысы; кесип тандоонун субъективдүү жыйындысы кесип тандоо ситуациясынын объективдүү өзгөрүүлөрдү чагылдырган моделдин калыптанышы. Кесип тандоодо позитивдүү жана негативдүү мамиле жасоонун, мотивациянын мааниси чоң. Адамдын иш-аракетинде мотивация керектөөнү, кызыгуу, андап билүү менен аныкталып, иш-аракеттин максаты болуп калат. Кесип тандоо феноменинин ар кандай аспектилери философия, социология, педагогика жана психология илимдеринде каралган.

Жаңы социалдык-экономикалык жана технологиянын шарттарында кесип тандоого даярдоонун **максаты** – окуучунун мүмкүнчүлүктөрүн, жөндөмүн, керектөөлөрүн эске алып, аны аң-сезимдүү даярдоо, пландарын коррекциялоо, өзүнүн перспективасын аныктоого даярдыгын калыптандыруу болуп саналат.

В.И. Крюкованын пикири боюнча кесип тандоо – бул жекече мүнөзгө ээ, убакыттын өтүшү менен кеңейип, бирок бир чечим кабыл алуу кырдаалы менен чектелген татаал процесс. Бул тандоо чечиминин кабыл алынышына инсандын жеке муктаждыктары, кызыкчылыктары, мотивдери, өзгөчөлүктөрү, ата-энелери, достору жана коом жана башка факторлор, таасир этет [123].

Е.А. Климовдун пикири боюнча кесип тандоо – бул иш-аракеттердин мүмкүн болгон варианттарын деталдуу тактап жана баалоодон башталган, алардын кесепеттери менен коштолгон мотивдердин күрөшү, жашоосундагы эмгек жана кесиптик иш жолун тандоосунда чыныгы туруктуу чечимди иштеп чыгуусундагы өз ара байланышкан кадамдардын белгилүү бир чынжырчасынан турган иш-аракеттери. Е.А. Климов аны кээде жеңил жана кыска мөөнөттүү болуп көрүнгөн кесипти тандоону «көз ирмем жана мурунку жашоонун бардыгы» деп мүнөздөйт [103].

Кесип тандоо педагогикалык категория катары окуучунун кесип менен таанышып, ден соолугун, шыгын, жөндөмүн эске алуу менен кесип тандоосу болуп саналат. Адам кесип тандоодо кесиптердин социалдык маанисин жана кадыр-баркын эске алып, оптималдуу ийгиликке жетүү үчүн өзүнүн кызыгуусун, мүмкүнчүлүгүн баалап, өзүнө болгон мамилесин көрсөтүп өзүн-өзү билүүнү, өзүн-өзү сыйлоону, жоопкерчиликти калыптандырат.

Окумуштуулар М.Р. Гинзбург [60], Н.Н. Толстых [197] мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосу анын келечектеги жашоосун долбоорлоосу, ага умтулган көз карашы жана анын «жеке инсандык мүнөздөмөлөрдүн бири боло» тургандыгын белгилешкен.

Кесип тандоо – бул окуучунун өз алдынча жашоого алгачкы кадамы. Кесиптик тандоону «эмгекти бөлүштүрүүнүн негизинде өнүккөн, улуттук чарбанын кадрларга болгон муктаждыктарынын структурасынын чегинде жеке адамдын эмгек ишмердүүлүгүнүн белгилүү бир түрүн тандашы» деп аныктама берсе болот.

С.Н. Чистякова кесип тандоону ишке ашырууда «маалымдуулукка» басым жасап, көз карандысыз болушу керектигин баалаган. «Кесип тандоо – адамдын кызыкчылыгын жана каалоосун, ишмердүүлүктүн белгилүү бир чөйрөсүндөгү кесипкөй даярдыгын жана эмгекти жетектөөчү мотивдерин эске алуу менен келечектеги кесиптик ишине байланыштуу чечимдерди кабыл алуу процесси деп түшүнсө болот» [212].

Психология боюнча энциклопедияда кесип тандоо адамдын узак убакыт бою көздөгөн ишмердүүлүк чөйрөсүн аң-сезимдүү өздөштүрүүсү жана алектенүүсү катары мүнөздөлгөн. Кесип тандоодо адам кесиптин социалдык маанисин жана кадыр-баркын эске алат, ага карата жөндөмүн, ийгиликке жетүү, өзүн оптималдуу көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн баалайт, өзүнүн кызыгуусун жана мамилесин көрсөтөт; өзүн-өзү билүүнү, өзүн-өзү сыйлоону, жоопкерчиликти калыптандырат [170].

Л.С. Выготский кесип тандоону кесиптик ишмердүүлүктү тандоо гана эмес, жалпы эле жашоо жолун тандоо, коомдогу белгилүү бир орунду издөө, өзүн социалдык бүтүндүктүн турмушуна биротоло киргизүү деп эсептейт [54]. Ошол эле учурда Л.И. Божович [37], И.С. Кон [114], В.И. Слободчиков [187] мектеп окуучуларынын кесип тандоосу ар кандай кырдаалдардан келип чыккан мотивдерден турат деп белгилешкен.

Мектеп бүтүрүүчүсү өз алдынча жашоо этабына келип калган мезгил болгондуктан, аларга максаттуу багытталган иш-аракет мүнөздүү боло баштайт. Бул анын жүрүш-турушуна, психологиясына таасирин тийгизет. Ал жасай турган иштерине аң-сезимдүү мамиле жасаганга өтүп, анын өзүн-өзү баалаганга, өзүнүн келечектеги кесибин тандоого болгон керектөөлөрү өсөт.

Кесип ар бир адамдын турмушунда чоң роль ойноп, анын абалына жана өзүн сезүүсүнө, түшүнө билүүсүнө таасирин тийгизет. Туура тандаган кесип өзүн позитивдүү көрсөтүп, өзүн сыйлоосун жогорулатып, ден соолугу менен байланышкан физикалык жана психологиялык проблемаларды азайтып жана жашоосу менен канааттанууну күчөтөт. Адамдын кесип тандоосунун адекваттуулугу жана аны өздөштүрүүсүнүн деңгээли келечектеги жашоосунун бардык жагына жана сапатына таасирин тийгизет. Мына ушуга байланыштуу мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосу аң-сезимдүү, рационалдуу болуп, ал өзүнүн жеке сапаттарын, мүмкүнчүлүгүн тандаган кесибине ылайык келе тургандыгын аныктай билиши керек. Бул келечекте анын маанилүү кесиптик сапаттарынын калыптанышында, кесиптик багыт берүү проблемасы мааниге ээ болот.

Азыркы кезде кесиптик багыт берүү проблемасы боюнча педагогика, психология, социология, экономика жана философия илимдеринде ар тараптуу изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Натыйжада бүгүнкү күндө кесиптик багыт берүү ишинин компоненттери, принциптери, форма, методдору жана башка маселелери аталган илимдердин тармактары боюнча илимий эмгектерде жарыяланган. Кесиптик багыт берүүнүн коомдогу ордун жана ролун аныктоо үчүн биринчи кезекте анын максатын, милдетин, мазмунун, кесиптик багыттоо процессинин функцияларын аныктоо керек.

Бүгүнкү күндөгү кесиптик багыт берүүнүн **максаты** – мектеп бүтүрүүчүсүнүн өз алдынча өзүнүн өнүгүүсүнүн перспективасын пландаштырып, тактап жана аны ишке ашыра билүүгө даярдыгын калыптандыруу. Ал эми кесиптик багыт берүүнүн **милдети** – мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн негизделген баалуулуктарын калыптандыруу, дүйнө таанымын өнүктүрүү менен байланышта кесиптик өзүн аныктоосун камсыз кылуу болуп саналат. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосу кесиптик билим жана даярдык алуунун жолун аң-сезимдүү тандоодо маанилүү болуп саналат.

Кесиптик багыт берүү абдан татаал жана көп кырдуу педагогикалык процесс болгондуктан илимий адабияттарда кең жана тар мааниде каралган. Кесиптик багыт берүү кең маанисинде – бул жаштарды кесипти аң-сезимдүү тандоого даярдоого багытталган максаттуу илимий негизделген педагогикалык жана мамлекеттик иш-чаралардын системасы. Ал эми тар маанисинде – бул окуучулардын ички керектөөлөрүн жана кесип тандоого аң-сезимдүү даярдыгын калыптандыруунун максаттуу ишмердүүлүгү. Жеке инсандык мааниде тигил же бул кесипти түшүнүүдөгү узак жана жетишээрлик деңгээлде кайтарылгыс социалдык процесс болуп эсептелет.

Академик С.Я. Батышевдин пикири боюнча кесиптик багыт берүү – өсүп келе жаткан муундун кесиптик кызыгуусун, жөндөмүн калыптандыруу жана коомдун суроо талабына, керектөөсүнө ылайык тигил же бул кесипти тандоого даярдоо менен байланышкан багытталган максаттуу ишмердик [27].

Ал эми А.Д. Сазоновдун ою боюнча кесиптик багыт берүү – жаштардын жеке инсандык сапаттарын, кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн жана ошол эле учурда коомдун тигил же бул кесип ээлерине болгон муктаждыгына ылайык аларды кесип тандоого даярдоого багытталган максаттуу ишмердүүлүк. Ал дисциплиналар аралык теориялардын өнүгүшүнүн биримдигин түзүп, окуу-тарбиялык процессинде ишке ашкан, окуучулар менен болгон практикалык ишмердүүлүк [183].

Э.Ф. Зеер «Кесиптик багыт берүү – жаштардын инсанына багытталып, алардын жөндөмүн, шыгын, таанып билүү кызыгуусун аныктоодо жана өнүктүрүүдө, ошондой эле рынок шартында эмгекке даярданууга муктаждыктын калыптанышына жардам көрсөтүүгө багытталган жана социалдык-экономикалык, психологиялык-педагогикалык, медициналык - биологиялык жана өндүрүштүк-техникалык иш-чаралардын колдонулган илимий жактан негизделген системасы» – деп мүнөздөгөн [84].

Окумуштуу Н.Н. Захаров кесиптик багыт берүүнү система катары коомдун эмгек ресурстарына болгон керектөөлөрүн жана ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүн эске алып, кесиптик өзүн-өзү аныктоосун калыптандыруу максатында социалдык-экономикалык, психологиялык, педагогикалык жана медициналык-физиологиялык милдеттерди чечүүгө багытталган мамлекеттик мекемелердин илимий жана практикалык иш-аракеттеринин (билим берүү жана илимий мекемелер, адистештирилген ишканалар ж.б.) реалдуу комплекси деп белгилеген [80].

Н.С. Пряжников кесиптик багыт берүүнү процесс катары карап, анын натыйжасы жеке адамдын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу болуп саналат деп белгилеген. Анткени, бул адамга өзүнүн жашоосунун негизги пландарын ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берет. Чындыгында, алар кесиптик багыттарын жана стратегияларын ишке ашыруу аркылуу жаштар бойго жеткенде белгилүү бир статусту ээлейт. Жаштардын коомго интеграцияланышынын ийгилиги, кесиптик өзүн-өзү реализациялаганда гана мүмкүн болот, ал

негизинен ага чейинки кесиптик өзүн-өзү аныктоо процесси менен аныкталат [169].

Окумуштуу Г.М. Романцев кесиптик багыт берүүнү педагогикалык жана социалдык система катары караган. Анын пикири боюнча, педагогикалык система кесип тандоого активдүү жардам берет. Ал эми социалдык системанын максаты инсандын жашоо структурасына таасир тийгизген кесиптик ишти оптималдаштырууну көздөйт [175].

Кесиптик багыт берүү процесси инсанды социалдаштырган мүнөздүү иш-аракет катары кесиптик билим берүүнүн жана аныктоонун ажырагыс бөлүгү болуп калат. Окуучунун белгилүү бир кесипке туруктуу кызыгуусун калыптандыруу анын жаш өзгөчөлүктөрү менен түздөн-түз байланышта болот. И.С. Кон [112] жана С.Т. Шацкий [216, 217] өспүрүмдөрдүн өнүгүүсүнүн эң маанилүү белгилеринин катарында, алдыдагы жашоонун өз алдынчалыгы жана кесип тандоосу менен байланышкан аң-сезиминин жогорулашын маанилүү өзгөчөлүк катары баалашкан. Ал эми М.Р. Гинсбург адамдын жаш өзгөчөлүктөрүн айырмалоонун негизинде, кесип тандоого даярдануунун төмөнкүдөй ырааттуу курак этаптарын аныктаган: 11жаштан 17 жашка чейин – тандоону сыноо мезгили; 17 жаштан 18 жашка чейин - "реалдуу чечимдер" мезгили [60].

Е.А. Климов кесиптик багыт берүү көйгөйүн инсандын социалдашуу процесси менен байланышта изилдеген. Ал кесипке багыт берүүнүн теориялык негиздерин иштеп чыгууда үч негизги компонентти бөлүп көрсөткөн: биринчиден, адамдын ушул кесипти каалоосу ("Мен каалайм"); экинчиден, келечекте үзүрлүү эмгектенүүдө керек болгон жөндөмү болуп, кесипти мыкты өздөштүрүүсү ("колумдан келет"); үчүнчүдөн, тандап алган кесипке эл чарбасынын муктаждыктарын ("кесип керек") эске алуу керек. Анын айтымында – бул иш-аракет анда адамдын коомдо жашоосуна катышып, материалдык жашоонун негизги булагы катары кызмат кылып, бирок ошол эле учурда кесип катары таанылат [103].

Кесиптик багыт берүү инсанды социалдаштыруу контекстиндеги кесип-

тик өзүн-өзү аныктоо менен аяктайт. Е.А. Климов кесиптик өзүн-өзү аныктоонун эки деңгээлин бөлүп көрсөтөт: биринчи, гностикалык (аң-сезимди жана өзүн-өзү билүүнү реструктуризациялоо); экинчи, практикалык деңгээл (адамдын социалдык абалындагы чыныгы өзгөрүүлөр). Ал эми өзүн-өзү аныктоо “өзүн-өзү реализациялоо” гана эмес, ошондой эле алардын баштапкы мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңейиши «өзүнөн-өзү трансценденттүүлүгү» [103].

Мектепте окуучуларга кесиптик багыт берүү сабактарда, класстан жана мектептен тышкары иштерде ата-энелердин, коомчулуктун кеңири массасынын катышуусу менен ишке ашат. Бул алардын баалуулуктарынын өзгөрүшү менен байланышат. Мына ушуга байланыштуу кесиптик багыт берүүнүн милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат:

- бүтүрүүчүлөрдүн даярдык деңгээлине милдеттүү талаптарды коюу;
- алардын мүмкүнчүлүктөрүн, эмгек рыногунун керектөөлөрүн эске алуу менен кесиптик багыт берүү;
- андан ары билим алууга же эмгек жолуна түшүүсүнүн мотивациясын калыптандыруу, социалдык жана кесиптик өзүн-өзү аныктоо үчүн өз алдынча билим алууга болгон муктаждыктарды өнүктүрүү;
- интеллектуалдык жана практикалык иштин жалпы ыкмаларын жана методдорун калыптандыруу;
- мүмкүнчүлүктөрүн, жөндөмдөрүн жана муктаждыктарын баалоого, тандоо жүргүзүүгө, жоопкерчиликтүү чечим кабыл алууга мүмкүндүк берген рефлексивдик көндүмдөрдү өнүктүрүү.

Жогоруда белгиленген окумуштуулардын көз караштарына таянуу менен кесиптик багыт берүүгө төмөндөгүдөй аныктама бермекчибиз. **Кесиптик багыт берүү** – бул жалпы адамзаттык маданияттын компонентинин жалпыланган түшүнүгү, өсүп келе жаткан жаш муундардын табигый жөндөмүн, мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүп, эмгек рыногунун керектөөсүн эске алып, алардын кесиптик өзүн аныктоосун колдоодогу коомдун жана мамлекеттин камкордугу катары атайын чараларды өткөрүүнүн комплекси.

Окумуштуулар И.С. Кон [112], А.В. Мудрик [150], В. Собкин [191] жана башкалар кесипке багыт берүүдө мектеп окуучусунун инсандык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу керектигин белгилешкен. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн жетектөөчү түрү кесиптик мааниге ээ болгон билим алуу жана жеке өзүн-өзү кесиптик аныктоо болуп саналат.

Коомдун өнүгүшү, жаңы социалдык-экономикалык шарттар мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн алдына кесиптик өзүн аныктоо проблемасын жаратат. Кесиптик өзүн аныктоо – мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн конкреттүү кесипти тандоосу гана эмес, ал кесип ага өзүнүн келечектеги турмушун толук сезүүгө жана баалоого мүмкүндүк берет. Илимий адабияттарды талдоо педагогдор, психологдор, социологдордун арасында "кесиптик өзүн-өзү аныктоо" түшүнүгүн аныктоо боюнча ар кандай көз караш бар экендигин көрсөттү. Бир эле социалдык кубулуштун аныктамаларынын көптүгү, анын көп кырдуу жана татаал экендигин, ошондой эле жетиштүү изилденбегендигин көрсөтөт. Биздин изилдөөбүздүн контекстине ылайык кесиптик өзүн-өзү аныктоону мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзүнүн ички ресурстарын талдоонун натыйжасында жана аларды кесиптин талаптары менен ылайыкташтырып жүзөгө ашырган, коомдун социалдык жана кесиптик структурасына интеграциялануу процесси катары карадык.

Инсандын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу кесип тандоонун өзөктүү компоненти катары жеке адамдын өзү же коом өзгөргөндө бир нече жолу кайталанышы мүмкүн. Кесип тандоо жеке адамдын психологиялык өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн жана кесиптик ишмердүүлүктүн талаптарын, социалдык-экономикалык шарттарды эске алуу менен жүзөгө ашырылат. Өз кезегинде Э.Ф. Зеер "кесиптик өзүн-өзү аныктоо" түшүнүгүн адамдын кесиптер дүйнөсүндө өзүнүн ээлей турган ордуна болгон эмоционалдык мамилеси катары түшүндүргөн. Е.Ф. Зеер кесиптик өзүн-өзү аныктоону адамдын кесиптик пландарын куруусу, аң-сезимдүү жана көз карандысыз ички даярдыгынын калыптануусу, анын өнүгүү перспективаларын жөндөп жана ишке ашыруусу, өзүн убагында өнүгүп жаткан субъект деп эсептөөгө даяр

болуусу жана конкреттүү кесиптик иш-аракеттерде өз алдынча маанилүү баалуулукту табуусу деп түшүндүргөн [83; 86].

Кесиптик өзүн-өзү аныктоонун максаты – акырындык менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзүнүн кесиптик жана жеке турмуштук келечегин өз алдынча аң-сезимдүү пландаштырууга, түзөтүүгө жана ишке ашырууга ички даярдыгын калыптандыруу.

Н.Н. Захаров "Кесиптик өзүн-өзү аныктоо" түшүнүгүн иликтеп жатып, бул чечим кабыл алуунун бир эле актысы эмес, тескерисинче, ар дайым алмашып туруучу тандоо экендигин баса белгилеген [80].

С.Н. Чистякова кесиптик өзүн-өзү аныктоону адамдын кесипке багытталган (адамдын кызыкчылыктарынын, мотивдеринин, муктаждыктарынын, идеалдарынын жана мамилелеринин чөйрөсү), татаал психикалык абалы, ошондой эле окуучу иш-аракеттин субъектиси, инсан катары иш алып барганда өзүн-өзү билүүсү, өзүнүн коомдук баалуулуктар менен аныкталган чындыкка болгон мамилеси катары түшүндүргөн. Бул маалымдуулук, жеке адамдын өзүн-өзү аныктоосу жана социалдык активдүүлүгү тышкы дүйнө менен болгон мамилелер тутуму кандайча түзүлгөндүгүнө байланышкан анын инсандык позициясы [211; 212].

Окумуштуу П.Г. Шедровицкий «кесиптик өзүн аныктоону» адамдын өзүнүн жеке кесиптик тарыхын кура билүү жөндөмдүүлүгү катары караган [223].

М.И. Шилов жана С.А. Вебер кесиптик өзүн-өзү аныктоону, ал коомдук мамилелер тутумундагы өз ордун аң-сезимдүү тандоонун негизинде алардын муктаждыктарын, мүмкүнчүлүктөрүн, жөндөмдөрүн социалдык мыйзамдар менен корреляциялоо жана жеке жетилгендикти калыптандыруу механизми деп эсептешет [219].

Е.А. Климов «кесиптик өзүн аныктоону» кесипкөйлөрдүн коомчулугунда өзүн толук кандуу катышуучусу катары калыптандыруунун психологиялык өнүгүүнүн көрүнүшү катары түшүндүргөн [104].

Н.С. Пряжников инсандын кесиптик өзүн аныктоосунун маңызын конкреттүү тарыхый маданияттык ситуацияда бардык жашоо турмушунда өз алдынча жана аң сезимдүү аткара турган иштин маанисин табуусу катары аныктаган [168].

Н.С. Пряжников жана А.А. Реандын ою боюнча бул куракта кесиптик өзүн аныктоо инсандык баалуулуктардын системасы катары "ар кандай жумуштун түрлөрүнө адеп-ахлактык мамиленин негиздери түптөлгөнүн, өспүрүмдөрдүн ар кандай кесиптерге болгон мамилесинин тандоосун аныктоочу жеке баалуулуктар тутуму калыптангандыгын" көрсөтөт [169].

С.Н. Чистякова жана Н.Н. Захаров кесиптик өзүн-өзү аныктоону индивиддин таанып-билүүчүлүк, коомдук пайдалуу жана коммуникативдик иш-аракеттердин субъектиси катары өнүгүшү деп түшүндүрүшкөн [211; 80].

Л.И. Божович өзүн-өзү аныктоону мектеп бүтүрүүчүсүнүн жашоо жолун тандоосу катары эсептейт [37].

В.Т. Лисовский кесиптик өзүн-өзү аныктоо термини менен жаш муундардын эмгек жолуна жаңы коомдук мамилелер тутумуна кирүү процесси деп белгилеген [133].

Дж. Холланддын кесиптик өзүн-өзү аныктоо боюнча өзгөчө көз карашы салттуу көз караштан келип, ар кандай кесиптерди бир нече кесиптик топторго бөлүүгө болот:

- мотористтик (механизаторлор, айдоочулар);
- интеллектуалдык (изилдөөчүлөр);
- колдоочу (мугалимдер, дарыгерлер);
- координатор (кеңсе кызматкерлери, катчылар);
- ынандыруучу (соода кызматкерлери, ишкерлер);
- эстетикалык (музыканттар, сүрөтчүлөр).

Бул кесиптик топтордун ар бири аткарылган көйгөйлөрдүн жана ролдордун оригиналдуулугу менен сүрөттөлгөн конкреттүү жашоо образы менен мүнөздөлөт. Бардык адамдар жеке сапаттарынын өзгөчөлүктөрү боюнча тигил же бул кесиптик топко таандык болушу мүмкүн. Кесиптик өзүн-өзү

аныктоо, Дж. Холланддын айтымында, өзүнүн кесиптик тобунун ар бир инсаны издөө жана табуу катары көрсөтүлүшү мүмкүн [231; 232].

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоого даярдыгы коомдогу социалдык-экономикалык абалга, мектепте жүргүзүлгөн кесиптик багыт берүү ишинин жана үй-бүлө тарбиясынын деңгээлине байланыштуу болот. Алардын кесип тандоосунун параметрлеринин бири – иш-аракетке даярдык. Тандалган кесип кийинки эмгек чөйрөсүндөгү тандоого канчалык жакын болсо, келечекте иштөөгө болгон кызыгуусу жана ар кандай иш-аракеттерди өздөштүрүү даражасы ошончолук жогору болот.

Инсандын өзүн аныктоосу адамдын өзүнө, кесиптик өзүн аныктоо көбүн эсе сырткы жагымдуу же жагымсыз шарттарга көз каранды болот. Кесиптик өзүн аныктоонун маңызын тандаган, өздөштүргөн же аткарып жаткан иш-аракет катары карасак, инсандык маанисин изденүүсү жана табуусу катары аныктоого болот.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн баалуулук багыттарынын бир өзгөчөлүгү келечекке багытталгандыгы (жашоо образын, кесибин, референттик топту жана башкаларды тандоо, алардын артында өзүн-өзү аныктоого умтулуу) деп эсептөөгө болот. Анын негизинде рефлексивдик, учурдагы жана келечегин түзүүчү адам катары өзүнө карата мазмундуу мамиле жатат. Коомдук жана социалдык мааниге ээ баалуулук багыттардын, мүнөздөмөлөрдүн өнүгүү динамикасын талдоо, үй-бүлөдөгү тарбия берүүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн эң маанилүү критерий болуп саналат. Бүгүнкү күндөгү мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн даярдыгын төмөндөгү баалуулук багыттардын негизинде аныктасак болот:

- мектептик билимден кийинки өз алдынча таанып билүү иш-аракетине;
- кесипти аң-сезимдүү тандоосуна;
- жеке (үй-бүлөлүк) жашоого;
- эс алуусун сарамжалдуу уюштурууга;
- ден-соолугуна;
- коомдо (жарандык) жашоого.

Бул компоненттер өз ара тыгыз байланышта болот. Ушунун негизинде, мектеп бүтүрүүчүсүн социалдык ролду аткарууга даярдыгын кандайча баалаарын, үй-бүлөнүн бул даярдыкка кандай салым кошконун жана бул анын жашоосунун кандай факторлорунан көз каранды экендиги жөнүндө бирдиктүү түшүнүккө ээ кылуу зарыл. Ошол эле учурда, "даярдыкты" талдоо бүтүрүүчүлөрдүн адамдарга болгон мамилесин мүнөздөөгө мүмкүндүк берет, башкача айтканда, коомдогу ордун аныктаган эмоционалдык баалуулукка негиз болуп калат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарга таянуу менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн даярдыгын бир нече деңгээлде талдадык:

– функционалдык сабаттуулук, башкача айтканда “колдонмо билимдин негизинде ишмердүүлүктүн ар кандай чөйрөлөрүндөгү турмуштук көйгөй-лөрдү чечүү жөндөмү” (функционалдык сабаттуулуктун деңгээлин талдоо адамдын жакынкы чөйрөнүн (микро чөйрөнүн) талаптарына ылайыкташуу мүмкүнчүлүгүн баалоого мүмкүндүк берет);

– компетенттүүлүк – "теориялык билимдин негизинде жашоонун ар кандай чөйрөсүндөгү маселелерди чечүү жөндөмү" (компетенттүүлүктүн деңгээлин мүнөздөөдө мектеп бүтүрүүчүлөрү базар экономикасынын чакырыктарын канчалык деңгээлде канааттандыраарын, анын талаптарына ылайык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгү калптангандыгын билүүгө мүмкүндүк берет);

– руханий – адамдын "турмуштук мааниге ээ" көйгөйлөрдү чечүү жөндөмү, жашоо жолун тандоонун баалуу себептерин, иш-аракеттердин максаттарын жана маанисин билиши (руханий деңгээлге талдоо жүргүзүү адамдын өзүнүн бар экендигин, нерселер дүйнөсү жана адамдар менен болгон мамилесин чагылдырууга мүмкүндүк берет).

Функционалдык сабаттуулуктун жана компетенттүүлүктүн, руханий дүйнөнүн деңгээлин талдоо мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн мектептен кийинки жашоого даярдыгынын “инструменталдык” мүнөздөмөлөрү менен тааныштырат. Мына ушул жагдайлар мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү

маселесин натыйжалуу чечүүнү, учурдун талабына ылайык келген технологиясын табууну актуалдаштырууда.

Коомдук феномен катары кесиптик багыттоонун структурасы индивидуалдык негизги белгилерди (индивидуалдык өз алдынчалыкты, кызыгуунун, мамилесинин, ниетинин болушу ж.б.у.с.) камтыйт.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн ой жүгүртүүсү жеке, эмоционалдык мүнөзгө ээ, ал эми жүрүм-туруму өз кезегинде максаттуу уюштурулган, аң-сезимдүү, эрктүү болуп, өз дүйнө таанымынын элементтери жана туруктуу баалуулуктар тутуму пайда болот [143].

Өз кезегинде В.И. Собкин "жогорку мектеп жашындагы айырмачылык баалуулук-семантикалык маданий мейкиндикке кирүүдө" деп эсептеген [191]. Мындай учурда, аң-сезимсиз тандоо мүмкүнчүлүгү бар. Анткени, "мектеп окуучуларынын кесиптик ниеттери менен инсандык мамилелери ортосунда тыгыз байланыш бар". Бул өз кезегинде "компания үчүн" деген принципте (досторун кыя албай) кесип тандоо ишке ашат. Бул дагы бир социалдык коркунуч – себеби, бул "окуучулардын физикалык жана психикалык жактан жетилгендигиндеги жана алардын социалдык абалындагы дал келбөөчүлүк". Демек, бул учурда чоңдордун (ата-энелер, мугалимдер, насаатчылар) көз карашы кыйла салмактуу болуп калат". Ошентип, мектеп бүтүрүүчүсүнүн жаш өзгөчөлүктөрүн эске алып, кесипке багыттоодо баа-луулуктарды калыптандыруу, жеке дүйнө таанымын өркүндөтүү, кесиптик өзүн-өзү аныктоого багыт алуу менен байланыштыруу максатка ылайыктуу. Теориялык булактарды талдоонун негизинде, мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесипке багыттоону аксиологиялык жана мазмундук компоненттин комплексине негизделген инсандык мамилелер деп эсептөөгө болот.

А.Д. Сазоновдун пикири боюнча мектеп бүтүрүүчүлөрү кесиптик өзүн-өзү аныктоо процессинде, коомдун социалдык структурасында өз ордун тандоодо таасир тийгизген төмөндөгү принциптерди жетекчиликке алышы керек:

- «абийирдүүлүк» принциби – жеке муктаждыктарын гана эмес, ошондой эле коомго мүмкүн болушунча пайда алып келүү үчүн алардын тандоосу;
- «шайкештик» принциби – инсандын тандаган кесибине кызыгуусуна, жөндөмүнө жана коомдун белгилүү бир кесип ээлерине болгон муктаждыгы;
- «активдүүлүктүн принциби» – кесиптик өзүн-өзү аныктоо процесиндеги инсандык ишмердүүлүк;
- «өнүгүү принциби» – жеке адамга квалификациясын жогорулатууга, кирешесин көбөйтүүгө, коомдук жумуштарга активдүү катышууга, маданий, турак-жайга, эс алууга муктаждыктарын канааттандырууга жана башкаларга мүмкүнчүлүк берген тажрыйбанын жана кесиптик чеберчиликтин өсүшү. Белгиленген принциптердин ар бири белгилүү бир функцияны камтып, ал эми комплексте кесиптик багыт берүү тутумунун негизги багыт-тарын, алардын өз ара таасирин жана өз ара байланышын көрсөтөт .

Илимий эмгектерде кесиптик өзүн-өзү аныктоонун мүнөзү боюнча көзкараштар жалпыланып, системалаштырылган. Ю.П. Поваренков кесиптик өзүн-өзү аныктоого таасир этүүчү факторлор эки топко бөлгөн. Субъективдүү факторлор: кесиптик ниеттер, кызыкчылыктар, кесипкөй каалоолор, инсандык касиеттер, гендердик айырмачылыктар (социалдык гендер) жана курак өзгөчөлүктөрү. Объективдүү социалдык-экономикалык факторлор: социалдык чөйрө, үй-бүлө, мектеп, мугалимдер, окутуунун формасы жана мазмуну, билим берүүнүн психологиялык-педагогикалык шарттары, кесип-тин кадыр-баркы жана кесиптик билим берүү мекемеси, маалымат каражат-тары, эмгек рыногунун муктаждыктары [165].

Факторлордун жыйындысын талдоо мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда төмөндөгүдөй критерийлерин түзүүгө мүмкүндүк берди:

- коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн натыйжасында пайда болгон кесиптер дүйнөсү жөнүндө маалымдуулугу;
- мектепти аяктагандан кийин билимин улатуунун же эмгек жолуна түшүүнүн траекториясын түзүү мүмкүнчүлүгү;

- кесиптик билим берүү мекемесин тандоо мүмкүнчүлүгү;
- келечектеги кесиби жөнүндө идеяларынын калыптануусу.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна конструктивдүү жана деструктивдүү, кыйратуучу функция аткарган ички жана тышкы факторлор таасир этет.

Ички факторлорго төмөнкүлөр кирет:

- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жеке психологиялык мүнөздөмөсү (өтө кадыр-барктуу кесиптерге умтулуу);
- өз алдынча кесип тандоого даярдыгы;
- кесипке ээ болууга умтулуусунун мотивацияланышы;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүндө белгилүү бир кесиптин калыптанган образы ж.б.

Тышкы факторлорго төмөнкүлөр кирет:

- мектеп бүтүрүүчүлөрүн социалдык колдоонун мамлекеттик жана коомдук механизмдеринин калыптанышы;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө мектептин кадыр-баркы жана активдүүлүгү;
- ата-энелердин балдарына кесиптик багыт берүүгө катышы;
- ишке ашыруудагы билим берүү уюмдарынын тажрыйбасы жана иши кесиптик багыт берүү программалары;

басымдуулук кылган социалдык-маданий жана билим берүү мекемелеринин бирдиктүү билим берүү мейкиндигинин потенциалы;

- кесиптик багыт берүүнү уюштуруудагы бирдиктүү билим берүү субъекттеринин ортосундагы өз ара аракеттенүүнү өнүктүрүүнүн бирдиктүү мейкиндигинин өнүгүшү.

Л.И. Божовичтин "өзүн-өзү аныктоо" адамдын ички абалын калыптандыруу менен байланыштуу деген жобосун биздин изилдөө үчүн чечүүчү деп эсептейбиз [36; 37]. Өзүн-өзү аныктоо муктаждыгынын пайда болушу, бир жагынан мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосундагы ар кандай инсандык карама-каршылыктардын, муктаждыктардын, кызыкчылык-

тардын, тилектердин жана акыл-эстин өнүгүүсүнүн кыймылдаткыч күчү болуп эсептелсе, экинчи жагынан, коомдун, улуулардын талаптарынын ортосундагы карама-каршылыктардын пайда болушуна алып келет.

Илимий адабияттарда кесип тандоо адамдын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун баштапкы баскычы катары мүнөздөлөт. П.А. Шавир кесиптик өзүн-өзү аныктоону кесип тандоонун аспектилеринин бири катары караган. Анын пикири боюнча, окуучулардын кесип тандоосу жеке жана жамааттык иш-аракеттеринин жүрүшүндө ишке ашат. Бул иш-аракеттин жүрүшү үчүн шарттарды аныктайт. Кесиптик өзүн-өзү аныктоо окуучунун психикалык өнүгүшүнө негиз түзөт [213].

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна социалдык-экономикалык шарттар, курактык жана кесиптик өзгөчөлүктөр таасир этет. Бирок, негизги роль мектеп бүтүрүүчүсүнүн инсандык сапатына, анын активдүүлүгүнө, жоопкерчилигине таандык. С.А. Боргояков кесиптик өзүн-өзү аныктоону коомдо тандалган кесипкөйлүктүн критерийлерине карата адамдын өзүн аныктоосу катары мүнөздөйт. Кесип тандоо кесиптик өзүн-өзү аныктоодон башталат. Бирок аны менен эле бүтпөйт, анткени адам өмүр бою кесиптик билим алуу, квалификациясын жогорулатуу жана башка жагдайлар менен шартталып уланат [39].

Теориялык булактарга таянуу менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун төмөндөгүдөй педагогикалык негизин белгилемекчибиз:

- белгилүү бир кесипке туруктуу кызыгуу;
- жеке жана социалдык муктаждыктарынын болушу;
- өзүн-өзү таанып билүүсү (тандалган кесиптик багыттын тууралыгын аңдоо үчүн);
- жалпы маданий, коммуникативдик, этикалык, кесиптик жана жеке маанилүү баалуулук багыттарынын тутуму;
- өзүнүн кесиптик келечегин моделдөө (жеке кесиптик план).

Тандалган негиздер мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосун калыптандыруунун жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлдерин аныктоодо мааниге ээ болот.

Мектеп бүтүрүүчүлөрү үчүн өзүн-өзү аныктоо борбордук жагдай деген позиция бирдиктүү болсо дагы, өзүн-өзү аныктоо (жеке, кесиптик, жашоо) өспүрүмдүн алгачкы этабында болот деп божомолдоого болбойт, бул жерде психологиялык даярдык жөнүндө гана айта алабыз. "Келечектин аныктыгы" сыяктуу өзүн-өзү аныктоонун мындай мүнөздөмөсү өспүрүм курагында дале болсо толук эмес. Анткени, мектеп окуучуларынын өзүн-өзү аныктоо процесси динамикалык мүнөзгө ээ.

Ачык байкалган кесиптик кызыгуулар – мектеп бүтүрүүчүсүнүн –мотивациясынын жалпы структурасынын элементи катары көп учурда туруктуу болуп, окуу процессинде кесибине канааттануусун жана андан аркы ишинин ийгилигине ар дайым олуттуу таасир этет. Кесипке болгон мамиле, аны тандоонун мотивдери (муктаждыктарын, кызыкчылыктарын, ишенимдерин, идеалдарын чагылдырат) кесиптик билим берүүнүн ийгилигин аныктоочу өтө маанилүү (жана белгилүү шарттарда, детерминанттар) факторлордон болуп саналат. В.Д. Шадриков кесипти тандоо, аны белгилүү бир жол менен аткарууга умтулууну, белгилүү детерминативдик тенденцияны жаратып, иштин психологиялык тутумунун калыптанышынын башталышы болуп саналат деп эсептейт [214]. Ошол эле учурда, кесиптик кызыгууларды мүмкүнчүлүктөрдөн бөлүү оптималдуу эмес. Демек, мотивдерди, өз жөндөмүн талдоо кесипти тандоо процессине киргендиги бекеринен эмес. Кесиптик кызыгуулар жана инсандык касиеттер бири-бири менен кандайдыр бир деңгээлде байланышта болушу маселени жеңилдетет.

Психологиялык окуу китебинде кесип тандоонун көйгөйүн детерминизм принцибинде изилдеп жана анын психологиялык-педагогикалык аспектилерин эске алуу керектиги белгиленген [155]. Кесиптик багыт берүүдө кесипти тандоонун мотивациясынын көйгөйлөрү, тандаган кесибине карата оң же терс болушу мүмкүн. Адамдын иш-

аракетинин максаты, мотивдери жана пайда болгон муктаждыктарды, кесиптик кызыгууларды билүү менен аныкталат.

Демек, кесиптик багыттоо, педагогикалык категория катары мектеп бүтүрүүчүлөрүн ар кандай кесиптер менен тааныштыруу жана аларга болгон каалоолоруна жана жөндөмдөрүнө ылайык келечектеги кесипти жана адистикти тандоодо жардам берүү процессин билдирет.

Илимий адабияттарда жогорку класстын окуучуларынын кесип тандоого даярдыгы төмөндөгүдөй компоненттерге ээ боло тургандыгы белгиленген:

– **мотивациялык-максаттык** компоненттин көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр саналат: белгилүү бир кесипке туруктуу кызыгуу; кесип тандоодо жана андан аркы кесиптик билим берүүдө максаттуулук (кесиптик жана жеке кызыкчылыкты чагылдырат) ж.б.

– **эмоционалдык-эрктик** компонент көз карандысыздык, тартип, чечкиндүүлүк, чыдамдуулук, туруктуулук жана эмоционалдык туруктуулук менен коюлган максатка жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылат, коомдогу туура эмес мамилелерди минималдаштырат.

– **когнитивдик** компонент – кесиптик иш-аракеттерди жүргүзүү үчүн зарыл болгон кесиптер жөнүндө билимдердин болушун, кесиптик иштин өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысын камтыйт.

– **иш-аракеттик** практикада кесиптик иш-аракеттерди жүзөгө ашырууда билимдерди чебер жана сабаттуу колдонуу менен мүнөздөлөт.

– **рефлексивдик** (издөөчү долбоорлоо жана изилдөө иш-аракеттеринин жыйынтыктоочу аналитикалык маалыматтарын түшүндүрүү мүмкүнчүлүгү менен аныкталат) долбоорлоо жана альтернативдик кесиптерди салыштырып талдоону жүргүзүү.

– **активдүү-практикалык** компонент төмөнкүдөй көрсөткүчтөрдү камтыйт: татаал кырдаалда тайманбастан чечимдерди кабыл алуу, берилген тапшырма үчүн жооптуу болуу, тапшырманы так жана туура аткаруу, жогорку натыйжалуулукка умтулуу.

– **чагылдыруучу-өндүрүмдүү** компонент тандоонун тууралыгына жана кесипке ээ болуунун мындан аркы жолуна болгон бекем жеке ишенимдин көрүнүшү.

Окуу мезгилинде окуучунун кесип тандоого даярдыгы анын жекече өзгөчөлүгүнө, мүмкүнчүлүгүнө жараша бир нече деңгээлде (жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлдерге) өнүгөт. Белгиленген деңгээлдерге ылайык мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоого даярдыгы аныкталат. Азыркы кездеги жалпы билим берүүчү мектептин модернизациялоонун багыттары мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандоого даярдоонун илимий жана практикалык көйгөйлөрүн иштеп чыгууну талап кылууда. Алардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосун чечүүгө көмөктөшкөн төмөндөгүдөй бир катар багыттарын белгилөөгө болот:

– мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесиптер дүйнөсүнө багыт алуу үчүн зарыл болгон компетенттүүлүгүн калыптандыруу;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүнө жеке жардам көрсөтүү максатында алардын ден соолугун, кызыгуусун, кесип тандоого даярдыгын системалуу диагноздоо жана алардын жеке жөндөмүн объективдүү баалоосун калыптандыруу;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесиптик багыт берүүнүн жаңы социалдык-экономикалык шарттарга жооп берген теориялык жана методикалык негиздерин иштеп чыгуу;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесипти аң-сезимдүү тандап алууга даярдоонун жүрүшүндө руханий маданияттын элементтерин калыптандыруу.

Илимий адабияттарды (тарыхый, социологиялык, психологиялык, педагогикалык, социалдык-педагогикалык ж.б.), кесиптик багыттоо маселелери менен алектенген үй-бүлөлүк тажрыйбаларды талдоо төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүнчүлүк берет:

– бирдиктүү үй-бүлө чөйрөсүндө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн ийгилиги жогоруда белгиленген жоболорду, шарттарды жана факторлорду эске алуу менен байланыштуу (тышкы жана ички);

– кесиптик өзүн өзү аныктоо мектеп бүтүрүүчүсүнүн интеллектуалдык жана чыгармачыл потенциалына ылайыктуу) келечекте мааниси бар кесипти тандоосу жана кесиптик багыт берүү процессинин акыркы баскычы;

– кесиптик өзүн-өзү аныктоо мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн коомдук мааниге ээ болгон эмгек ишмердүүлүктүн түрүн изденүүсү жана табуусу катары аныктоого мүмкүндүк берет.

Демек, кесиптик өзүн-өзү аныктоо – бул адамдын узак, көп жылдык өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн издөө процесси. Бул процесс өз алдынча аң-сезимдин өнүгүшү, баалуулукка багыт берүүчү тутумду калыптандыруу, келечегин моделдөө, кесипкөйдүн идеалдуу образы түрүндө стандарттарды куруу менен тыгыз байланышта болот. Ал эми кесип тандоого даярдык тутумдуу, татаал, практикага багытталган иш-аракеттин натыйжасы катары мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өнүктүрүүнүн индикатору катары кызмат кылып, келечекте анын кесиптик ишмердүүлүгүндөгү ийгилигине чоң таасирин тийгизет. Жогоруда белгилеп өткөндөй, кесип тандоо – бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн инсан катары калыптанышындагы жана андан ары жашоону жана кесиптик келечекти долбоорлоодогу маанилүү этап болгондуктан анын калыптануу процессиндеги негизги “ченемдик иденттүүлүк кризиси” экендигин эстен чыгарбоо керек.

1.2. Үй-бүлө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү- нүн социалдык – педагогикалык чөйрөсү катары

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна шарт түзүү үчүн чөйрөлүк факторго өзгөчө маани бердик. Педагогика илиминде чөйрө – адамдын жашоосу өтүп жаткан шарт жана анын өнүгүүсүн, иш-аракетин камсыз кылган социалдык мейкиндик, индивиддин түздөн-түз активдүүлүк зонасы. Ошондой эле чөйрө адамдын жеке турму-шундагы, баарлашуусундагы тажрыйбасын жана социалдык феноменинин структурасын, массалык маалымат каражаттарынын таасирин өзүнө камтыйт.

Кесип тандоо процесси ар дайым белгилүү бир чөйрөдө, мейкиндикте өтөт. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунда үй-бүлө тарбиясы маанилүү система түзүүчү факторлордун бири болуп саналат. Анткени, үй-бүлө социалдык институт катары кесипке багыт берүүчү **чөйрө** болуп саналат. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусунун объективдүү жана субъективдүү факторлору аныкталды. Ошолордун ичинен үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү иш-аракетин **имманенттик** функция жана өзгөчө фактор катары карадык. Үй-бүлө аныкталган максаты жана милдети бар автономиялуу социалдык институт болуп саналат. Анын фактор катары каралган иш-аракети коомдун өнүгүшүндөгү социалдык системага көз каранды болот. Үй-бүлө иш-аракеттин субъектиси катары таасир этүүнүн объектисине жакын болушу, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик жана инсан катары калыптанышынын маанилүү шартын жана чөйрөсүн жаратат. Тарбиялоо чөйрөсүнүн проблемаларын чечүүгө багытталган изилдөөлөргө таянуу [40; 41; 74 ж.б.] менен «кесиптик багыт берүү чөйрөсү» деген түшүнүктү тактай алабыз. **Кесипке багыт берүү чөйрөсү** – бул инсандын кесиптик өзүн аныктоосуна ачык система катары таасир тийгизген максаттуу багытталган, социалдык, иш-аракеттик, маданий, динамикалуу жана өнүгүүчү ар түрдүү шарттардын жыйындысы. Бул чөйрө мектеп бүтүрүүчүсүн ар түрдүү иш-аракетке тартууга, мотивдештирүүгө мүмкүндүк түзүп, өз кезегинде анын инсандык жана кесиптик өзүн аныктоосуна таасирин тийгизет. Үй-бүлө кесиптик багыт берүүчү чөйрө катары алардын керектөө объектисин кеңейтүүгө мүмкүндүк түзөт. Анын кесиптик багыт берүүчү потенциалын колдоо-нуу менен кесиптик багыт берүүнүн милдетин чечүү үчүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн интеллектуалдык өнүгүүсүнө, бош убактысын туура уюштуруу-суна, кесиптик өзүн аныктоосунда шарт түзүп колдоо көрсөтө алабыз.

Кыргыз Республикасында социалдык-экономикалык реформанын шарттарында ата-энелердин балдарды тарбиялоо, кесиптик багыт берүү маселелерин чечүүдөн жана аларды инсандык жактан өнүктүрүүдөн четтеп калган-

дыгы байкалууда. Мына ушуга байланыштуу Кыргызстанды 2040-жылга чейин өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттарында үй-бүлө институтуна өзгөчө көңүл буруу керектиги баса белгиленген [127]. Анткени, үй-бүлөдөгү материалдык, психологиялык кыйынчылыктар тарбиялоодо проблемаларды жаратууда. Азыркы кездеги жашоонун ритми, үй-бүлөдөгү чыр-чатактар, ата-энелердин миграцияланышы, бош убактысынын азайышы, балдар менен биргелешкен иш-аракетин, эс алуусун формалдаштырып, бири-бирине көңүл буруунун жетишсиздигин пайда кылды. Бул жагдайлар ата-энелердин тарбия берүүдөгү кадыр-баркын төмөндөтүүдө. Көптөгөн стрессогендик факторлордун таасири астында үй-бүлө өзүнүн тарбиялоочу функциясын толук кандуу аткара албай, айрым учурларда баланын денесине жана психологиясына залал келтирип, анын корголгондугун камсыз кылбайт. Натыйжада балдарда өзүн адекваттуу эмес баалоосун, асоциалдык жүрүм-турумун пайда кылууда. Бул жагдай, билим берүү системасын модернизациялоонун шартында мектеп бүтүрүүчүлөрүнө үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна тийгизген таасирин кайра карап чыгуунун зарылдыгын жаратты.

Үй-бүлө бала үчүн жашоо чөйрөсү гана болбостон бир эле мезгилде тарбиялоочу чөйрө болуп саналат. Анын таасири алгачкы кезде мектептин, массалык маалымат каражаттарынын таасирине караганда басымдуу болот. Үй-бүлө кесип тандоонун алгачкы кадамдары түптөлүп, белгилүү деңгээлде кесиптик багыттардын калыптанышы жүргөн кесиптик багыт берүүчү чөйрө. Ал чөйрө катары кесип тандоо иш-аракетине таасир тийгизүүчү, алгылыктуу жана натыйжалуу чараларды аныктоочу шарттардын жыйындысын камтыйт.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн **таасиринин педагогикалык негизин** изилдөөнүн зарылдыгы үй-бүлөнүн социалдык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөө менен аныкталат. Мына ушул аспектиде изилдөөлөрдү төмөндөгү багыттарда бөлүп кароого болот: биринчиден, кесип тандоонун натыйжалуулугун камсыз кылган ички жана тышкы шарттарды аныктоого байланышкан теориялар (Л.А. Йовайша, Т. Парсонс, С.Н. Чистякова ж.б.лар); экинчиден, тандоонун процессуалдык, динамикалык жаг-

дайына негизделген концепциялар (Э.И. Головаха, Ф. Зеер, Э.А. Климов, И.С. Кон, А.К. Маркова, Л.Митина, Ю.П. Поваренков, Н.С. Пряжников ж.б.лар), өнүгүү принцибинин алкагында кесип тандоо кесиптик өзүн-өзү аныктоо агымында каралып, баалуулук–семантикалык мазмуну менен толукталган жеке адамдын турмуштук перспективасын куруу жөндөмү менен бай-ланышкан теориялар (К.А. Абулханова-Славская, Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, М.Р. Гинзбург, Э.И. Головаха, Д.А. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Д.И. Фельдштейн ж.б.лар.)

Үй-бүлө проблемасы тарых, экономика, укук таануу, социология, психология, педагогика илимдери тарабынан «үй-бүлө» институтунун өнүгүүсү жана анын коомдогу ролунун аспектилери изилденүүдө. Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна тийгизген таасирин изилдөө татаал процесс. Анткени, бул процессти изилдөө үй-бүлө институтунун өзгөчөлүктөрүн, өз ара байланышкан мүнөздөмөлөрүн социологиянын, педагогиканын, психологиянын методдорунун комплексин колдонуу менен ишке ашырылат. Изилдөөнүн жүрүшүндө кээ бир компоненттер объективдүү талдоого дуушар болушу мүмкүн, ал эми башкалары, тескерисинче, бир топ субъективдүү жана так баалоо үчүн ылайыктуу болбой калат. Үй-бүлө системасынын социалдык-психологиялык жагдайы анын жашоосунун өзгөчөлүктөрүн, коомдогу ордун жана ролун мүнөздөөгө мүмкүнчүлүк берген касиеттерин билдирет. Мына ушуга байланыштуу, мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосу көбүнчө анын үй-бүлөсүнүн социалдык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн мазмуну менен аныкталат.

Ар бир тарыхый доордо адамдын жекече өнүгүүсү өзү жашаган айлана-чөйрөдө, үй-бүлөдө жана коомдо өтөт. Үй-бүлө тарбиясынын мааниси жөнүндө кыргыз ойчулдары, байыркы грек философтору Платон, Геродот, Аристотель жана башкалар көз караштарын билдиришкен [16; 88; 93].

Аристотель үй-бүлөнү «бакыттын үйү» деп баалаган [15]. Чындыгында, үй-бүлөдөгү өз ара мамилелер урмат-сый, бирин-бири түшүнгөндүктүн негизинде уюштурулуп, үй-бүлөнүн жыргалчылыгы, эркиндиги, тең укуктуулугу

үчүн үй-бүлөнүн ар бир мүчөсү салым кошсо, анда үй-бүлө бакыт үйүнө айланары бышык [15].

Ф. Энгельстин 1884-жылы жарыкка чыккан «Үй-бүлө, жеке менчик жана мамлекеттин пайда болушу» эмгегинде адам коомунун тарыхый өнүгүүсүндө үй-бүлөнүн ар түрдүү формалары пайда болгондугун, ал коомдук түзүлүштүн составдык бөлүгү катары эсептеп, анын мүчөлөрүнүн статусу болуп, функция аткара тургандыгын белгилеген [225].

Үй-бүлө тарбиясынын маселелери П.П. Блонский [34], А.С. Макаренко [134;135;136], Н.К. Крупская [119], П.Ф. Лесгафт [132], В.А. Сухомлинский [193; 194], К.Д. Ушинский [201; 202], С.Т. Шацкий [217; 218] жана башкалар тарабынан баса белгиленген.

А.С. Макаренко «Кесип тандоо» деп аталган макаласында өспүрүмдүн келечектеги кесибин тандоосунда мугалимден гана эмес, анын ата-энесинин жардамы мааниге ээ болот деп белгилеген. Ал ата-энелердин жүрүм-турумун, курчап турган дүйнөгө болгон мамилесин балдарды тарбиялоонун эң маанилүү шарттарынын жана методдорунун бири катары көрсөткөн. Алар өлкөнүн келечектеги жаранын тарбиялоодо жооптуу, ошондуктан алар өзүлөрү балдарына үлгү болгон жакшы жаран болуш керек. Бул балдардын кесиптик багыт алышына, келечектеги кесипти туура тандоосунда мааниге ээ болот [136].

С.Т. Шацкий үй-бүлөнү инсанга турмуштук таасир тийгизүүчү социалдаштыруучу табигый фактор катары өз иерархиясына ээ болоорун бөлүп көрсөткөн. Анын айтымында, үй-бүлө өзүнүн деңгээлине жараша окуучунун инсанына социалдык таасир көрсөтөт [218].

Л.В. Карцевдин пикири боюнча бүгүнкү күндө коомдо үй-бүлөнүн, индивиддин жана коомдун өз ара аракеттенишүүсүнүн позициясы алмашты. Эгерде реформага чейин алардын катнашы пирамиданы элестетсе, анын чокусунда коом болгон. Ал эми азыркы кезде индивид жогорку лидерлик орунду ээлеп, коом төмөнкү орунга түштү. Ал эми үй-бүлө мурункудай эле

борбордук орунда болуп, социум менен индивиддин ортосунда пайда болгон карама-каршылыкты чечүүдө [99].

Азыркы кездеги базар экономикасынын шарттарында жаш муундарды мамлекеттик тарбиялоодон үй-бүлө тарбиясына өтүү байкалууда. Мына ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасынын конституциясында, билим берүү жөнүндөгү мыйзамында [126], мектеп окуучуларын тарбиялоонун концепциясында [116], ата-энелердин жоопкерчилигине өзгөчө басым жасалган.

«Бала – үй-бүлө» деген системанын катнашын үйрөнүү мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик тандоосуна үй-бүлөнүн таасирин аныктоого мүмкүндүк берет. «Үй-бүлө – адам өмүр бою сезген моралдык таасирин тийгизген бирден-бир социалдык институт. Үй-бүлө – адамзат коомунун жашоосун жөнгө салуучу алгачкы практикалык адеп-ахлакты туура жүзөгө ашырган чөйрө.

Үй-бүлө өзүнүн жашоосуна кирген кызыгуунун чөйрөсү менен баланын инсандык сапаттарын калыптандырат. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоо этабында үй-бүлө таасири кесиптерди мурас катары эмес, анын аң-сезиминде кесипке умтулуулардын калыптанышында, белгилүү деңгээлдеги билим берүүнү уюштурууда, кесиптик чөйрөсүндө жана социалдык абалында көрүнүшү мүмкүн.

Үй-бүлөнүн социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү, өнүгүшү жана андагы социалдык-маданий мамилелердин деңгээлине жараша мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна микро чөйрөнүн фактору катары кыйыр жана түздөн-түз таасирин тийгизет. Социалдык-маданий деңгээлге төмөнкүлөр кирет: үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык абалы (И.С. Кон, Э. Фромм, В.А. Хащенко ж. б.лар) үй-бүлөнүн баалуулук багыттары (В.С. Собкин ж.б.). үй-бүлөлүк баалуулуктун компоненттери (үй-бүлөлүк каада-салттар, үрп-адаттар ж.б.) ар кандай формалар аркылуу активдештирилет (А. Я. Варга , Э. Эриксон ж.б.).

Үй-бүлөлүк системасынын эң маанилүү социалдык-психологиялык компоненти ар кандай чакан топко мүнөздүү формалдык мүнөздөмөлөр менен

аныкталат. Мисалы, биринчи жагы үй-бүлөнүн биримдиги, эмоционалдык жакындыгы, үстөмдүгү жана баш ийүүсү (М. Боуэн, В.Н. Дружинин, Д. Олсон, О.Н. Скоблик. О.А. Карабанова жана башкалар), экинчи жагынан – ата-эненин үй-бүлөлүк тарбия берүүсүнүн стили (А.Я. Варга, В.М. Минияров, Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис жана башкалар).

Окумуштуулар Т. Аттокуров [20], Р. Ачылова [24], Васильева Э.К. [44], Г.Т. Карабалаева [96], С.Э. Карклина [98], О. Козубаев [125], А.Л.Михащенко [147], Т.А.Репина [173] жана башкалар кеңири форматта үй-бүлөнүн жашоо образын, функцияларын циклинин стадияларын, түзүмүн талдоо менен аны социалдык институт деп эсептешет.

Ата-энелер мектеп бүтүрүүчүсүнүн шыгын, жөндөмүн, кызыгуусун, мүмкүнчүлүгүн, ден соолугун үйрөнүп, алардын келечектеги кесибин тандашына жардам берип, аны ынандырышат. Мына ушул жагдайларда кесип тандоо жалпы үй-бүлөлүк иш болуп калат. Анткени, ар бир ата-эне балдарынын коомдогу ордун туура табышын каалашат.

Үй-бүлөнүн социалдык статусу кесиптик багыт берүүдөгү маанилүү факторлордун бири. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн ата-энесинин, туугандарынын, ошол чөйрөдөгү жашаган адамдардын үй-бүлө турмушу кесип тандоого таасир тийгизет. Демек, үй-бүлөдө кесип тандоодо мааниге ээ болгон негизги социалдык максаттуу багыт калыптанат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алуусунун натыйжалуулугу үй-бүлөлүк тарбиялоонун өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу боло тургандыгын практика көрсөтүүдө. Окумуштуу-педагог Бекембай Апышевдин «Тарбия назарияты» деген эмгегинде үй-бүлө – бул «коомдун баштапкы уюму, өзүнө таандык өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон, каада-салт, үрп-адат, түзүлүшү, жазылган, жазылбаган мыйзамдары бар кичинекей мамлекет. Бул мамлекетте түрдүү көз караштарга, психологиялык абалга ээ мүчөлөр жашашат. Жашоо процессинде ички талаптарына жараша пайда болгон мүчүлүштөрдү, кырдаалдарды талдап, изилдеп, үйрөнүп, жакындык жана туугандык мамилелердин негизинде чечишет. Бул кичинекей мамлекеттин

башында «ата», «эне» деген жол башчылар турат. Алардын үй-бүлөдөгү тарбиялоо жараянын канчалык ойлонулган түрдө, туура, негиздүү уюштура билгендиги мектеп жашына чейинки балдарды окууга даярдоодо чоң көмөк болот. Ата-эне турмуштун, жашоонун туткасы. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн баары алардын айланасына тыгыздашып, алардын көрсөткөн жолдору менен жашоого аракеттенишет [13].

Кыргыз окумуштуусу Н.А. Асипова: «Үй-бүлөлүк тарбия деп улуу муундар тарабынан үй-бүлөнүн жаш мүчөлөрүнө: кичине бала, өспүрүм жана жаштарды коомго пайдалуу, ар тараптан өнүккөн, адеп-ахлак жактан жетилген инсан катары калыптандыруу максатында жүргүзүлгөн аракеттерин түшүнсө болот», – деген аныктамасын берген [17].

Окумуштуу Р.В. Овчарованын пикири боюнча үй-бүлөлүк тарбия – бул үй-бүлөнүн улуу мүчөлөрүнүн жана үй-бүлөнүн үрп-адатынын системалуу багытталган максаттуу таасир [156].

Үй-бүлөнүн негизги жана жалпы милдетин балдарды жашап жаткан социалдык шарттардагы турмушка даярдоону; тар мааниде, конкреттүү-инсандын нормалдуу кызмат өтөөсүнө керек болгон билимдерди, билгичтиктерди жанан көндүмдөрдү өздөштүрүүсү түшүнөбүз (Л.Б. Шнейдер).

Инсандын социалдашуусунун биринчи негизги институту – бул үй-бүлө. Үй-бүлөдө балдарды тарбиялоонун жүрүшүндө коомдук жана жеке тажрыйбанын негизинде кесиптик кызыкчылыктарынын пайдубалы түптөлөт. Дж. Мердоктун пикири боюнча үй-бүлө фундаменталдуу универсалдуу социалдык институт катары, жашаган жери, экономикалык кызматташуусу жана көбөйүүсү менен мүнөздөлөт [146]. В.Т. Лисовский, адамды социалдаштыруудагы негизги функциялар үй-бүлөгө таандык боло тургандыгын белгилеп, баланын социалдашуусунда башкы ролду экономикалык, коммуникативдик, жөнгө салуучу, билим берүүчү жана рекреациялык компоненттер ачык экендигин белгилеген [133].

Ж.Т. Тощенко үй-бүлөнүн деңгээлинде практика аркылуу аң-сезимдүү салттуу тажрыйбаны өткөрүп берүү, ишмердүүлүктүн жана билим берүүнүн

ар кандай формаларында, методдорун колдонуу менен окутуу аркылуу ишке ашат [198]. Ошол эле учурда, үй-бүлөнүн кош мүнөзүн эске алуу керек. Бул, бир жагынан, ал социалдык институттун ролун аткарат (өзүнүн ички түзүлүшү менен ролдордун структурасы жана иерархиясы), экинчиси–социалдык фактор катары социалдаштыруу проблемасын жана кесиптик өзүн аныктоосун калыптандырат.

А.И. Вишняк [50] , Э.И. Головаха [62] мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда үй-бүлө алдыңкы орунду ээлей тургандыктарын белгилешкен. Анткени, үй-бүлө бала үчүн биринчи жана эң маанилүү микро-чөйрө болгондугу менен шартталат. Үй-бүлө баланын өнүгүүсүнө чечүүчү таасир тийгизип, анын социалдык, адеп-ахлактык жана инсандык өнүгүүсү-нүн векторун белгилейт. Идентификациялоонун эмоционалдык фигуралары-нын болушу менен ата-энелер баланын төмөндөгү багыттарда социалдык тажрыйбаны өздөштүрүүсүнө шарт түзөт: ар түрдүү баалуулуктарды жана жүрүм-турум үлгүлөрүн, өзүн-өзү түшүнүүсүн калыптандыруу.

Үй-бүлөнүн социалдык баалуулугу анын функционалдуулугу менен аныкталат. Илимий адабияттарды талдоонун негизинде үй-бүлөнүн социалдык функциясы боюнча окумуштуулардын ар түрдүү көз караштары бар экендигин белгилемекчибиз. №1-таблицадан айрым окумуштуулардын бул маселе боюнча пикилерин көрө алабыз..

Таблица №1 Үй-бүлөнүн функциялары

№	Автор	Үй-бүлөнүн функциясы
1	А.Г.Харчев [208]	калкты жаратуучу, социалдаштыруучу, керек-төөлөрдү уюштуруучу, чарбалык жана бош убакытты уюштуруучу;
2		калкты жаратуучу, чарбалык-турмуш тиричиликтик, эс алууну уюштуруучу;

	С. Д. Лаптенко [130]	
3	Г.М.Свердлов [186]	урууну улантуучу, тарбиялоочу жана өз ара жардамдашуучу;
4.	Н. Г. Юркевич [210]	балалуу болуу, сексуалдык, тарбиялоо процессинде кызматташтык, руханий пикир алышуу, эс алууну уюштуруу, үй тиричилигин жүргүзүү үчүн керектүү каражаттарды табуу.
5.	Э.К. Васильева [44]	балалуу болуу, балдарды тарбиялоо, материалдык керектөө жана руханий ийгилик, бош убакытты пайдалануу.
6.	Г.Т. Карабалаева [96]	репродуктивдик, окутуучулук, коммуникативдик-эмоционалдык, чарбалык-турмуштук, экономикалык, тарбиялоочулук.

Үй-бүлө социалдык институт катары өзгөрүп тургандыктан анын өзгөчөлүктөрүн классификациялоо татаал болгондуктан, азыркы мезгилге чейин анын социалдык функциясынын так типологиясы жок.

Дүйнөлүк өнүгүү процессинде кыргыз эли да, тарбиянын негизги фактору болгон үй-бүлө тарбиясын өнүктүрүп, коомдук мамилелерге жаш муундарды даярдап, аны тарбиянын чордонуна айландырган. Кыргыздын үй-бүлөсү жаш муунду ар тараптан калыптандырып, өзгөчө нуска, ал түбөлүктүү жашоону камсыздаган, муундан муунга, атадан балага калган тарбиялоонун принциптеринин жыйындысын алып жүрөт. Үй-бүлө коомубуздун баштапкы ячейкасы болуу менен көп кылымдык үрп-адаттары менен жашап, адамга ишенимдүү колдоочу, түркүк болуу менен бирге анын адеп-ахлагынын жана руханиятынын булагы болуп эсептелет. Кыргыздар байыртан эле ак ниет, боорукер, меймандостугу менен айырмаланып, өзүнүн рухий сапатын, айкөлдүгүн көрсөтүп келген. Мындай асыл сапаттарды

педагогикалык ишмердүүлүктө пайдаланып, мектеп бүтүрүүчүлөрүн коомубузга керектүү инсан болуп өсүп жетилүүсүнө шарт түзүп, руханий адамгерчиликтин шербеттерин уютуусу керек. Ата-бабаларыбыздан калган тарбиялоо мурасы муундан-муунга жашоонун негизги жолдорун жана коомдук жашоонун тартибин үйрөтүп, аны өсүп келе жаткан муунду тарбиялоонун күчтүү куралына айлантып, өзүнүн үрп-адат, каада-салттары, аркылуу элдин болочок муунду тарбиялоодо жыйнаган социалдык тажрыйбаларынын жыйындысына айландырган.

Бирок, коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында ар түрдүү объективдүү жана субъективдүү факторлор үй-бүлө тарбиясына таасир тийгизип, төмөндөгүдөй тенденция жаратууда:

- үй-бүлөдө баланын санынын азайышы (бир же аз балалуу болушу);
- тарбиялоодо элдик педагогиканын таасиринин төмөндөшү;
- экономикалык жактан кыйынчылыктардын өсүшү;
- массалык маалымат каражаттарынын жана интернеттин негативдүү таасиринин өсүшү;
- жаш үй-бүлөлөрдүн ата-энелеринен бөлөк жашоого умтулуусунун күч алышы ж.б.у.с.

Биздин изилдөөнүн контекстинде биринчи кезекте үй-бүлөдө кабыл алынган моралдык нормалардын системасын өздөштүрүүгө багыт алган тарбиялоочу функциясы мааниге ээ. Бүгүнкү күндөгү үй-бүлө тарбиясынын мазмуну – өзүнүн турмуштук жашоосунун маданиятын аныктоону, коммуникативдик, адептик, эстетикалык, эмгектик жана дене тарбиялык компоненттерин камтыган инсандын базалык маданиятын калыптандырууну көздөйт. Ал эми анын тарбиялык функциясы төмөндөгүлөр менен аныкталат:

- башка социалдык институттар тарбиялай албаган инсандык сапаттарды тарбиялайт;
- үй-бүлө социалдаштырууну ишке ашырат;
- үй-бүлө традициянын ырааттуулугун камсыз кылат;

- үй-бүлө өлкөнүн мекенчил атуулун тарбиялайт;
- үй-бүлөдө эмгекке, кесипке даярдайт;

Бул функциялардын мааниси өзгөчө үй-бүлөнүн өткөн муундар тарабынан топтолгон адептик баалуулуктарды өткөрүп бергендиги менен аныкталат. Үй-бүлө социалдык жана улуттук маданияттын баалуулуктарынын өзгөчөлүктөрүн сактап алып жүрүүчү катары муундардын байланышын бекемдейт. Ал эми бош убакытты уюштуруучу функциясы аркылуу үй-бүлө мүчөлөрү убакытты бирге өткөрүүсү, пикир алышуусу, эс алуусу ишке ашып, үй-бүлөнүн бекем болушуна негиз болот.

Жогоруда белгиленген үй-бүлөнүн социалдык институт катары функцияларына таянуу менен анын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө **кесиптик багыт берүүчү функциясын** бөлүп көрсөтөбүз. Бул функция мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда, алдындагы турмуштук маселесин чечүүдө үй-бүлөнүн ролун жогорулатат. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсү түз жана кыйыр түрүндө (үй-бүлөлүк традиция, ата-эненин билим деңгээли, жашоо шарты ж.б.) болушу мүмкүн.

Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү функциясын сырткы чөйрө менен байланыштырып, мектеп бүтүрүүчүсүн коомго кошуу үчүн төмөндөгүлөрдү ишке ашыра тургандыгын белгилейбиз:

- топтолгон коомдук социалдык тажрыйбаларды өткөрүп берүү;
- эмгектик тарбия берүү;
- негизги баалуулукту калыптандыруу;
- социалдык жүрүм-турум эрежелерин жана интеллектуалдык жөндөмүн, жеке потенциалын өнүктүрүү;
- кесиптик кызыгуусун жана аны тандоонун негизделген мотивин калыптандыруу;
- ишмердүүлүк потенциалын өнүктүрүү;
- социалдык-экономикалык абалына байланыштуу жеке адамдын каалоосу менен аныкталуучу кесиптин түрүн тандоосуна жардам берүү.

Үй-бүлө – бул ишке жана кесиптик иш-аракетке мамиле жасоону калыптандыра турган мейкиндик [40;160]. Балдарды тарбиялоодогу үй-бүлөнүн иш-аракеттеринин маанилүү милдети – бул алардын кесиптик кызыгуусун жана муктаждыктарын калыптандыруу. Окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда ата-энелеринин социалдык статусу, турмуштук жана эмгектик тажрыйбалары, кадыр-баркы, үй-бүлөсүнүн материалдык жактан камсыз болуу деңгээли чоң таасирин тийгизет. Ата-энелер, эреже катары, салттуу үй-бүлөгө таандык кесиптер чөйрөсү жөнүндө кеңири маалыматтарга, кесиптик ишмердүүлүккө, тажрыйбага ээ. Алар үй-бүлөдө атмосфераны түзүшөт, өзүлөрү үлгү көрсөтүшүп өздөрүнүн кесибине тартышып, өзүлөрүнүн кесибине үйрөтүшүп, баласынын кызыгуусун жана каалоосун колдойт, жактырат же балдарынын тандаган кесибин жактырбай сындашат, каршы болот же башка бир кесипти таңуулашат. Көпчүлүк учурда ата-энелердин өзүлөрүнүн кесибине канааттануусу балдарынын таанышуусунун, аны тандап алуусунун стимулу болуп калат. Мына ушуга байланыштуу ата-энелер өзүнүн ишинин жана кесибинин коомдук мааниси тууралуу айтып берүүсү керек. Ошол эле учурда ата-энелердин айрым кесиптерге карата субъективдүү терс пикирлерин, мамилесин айтуусуна жол бербөө керек.

Үй-бүлөдө мектеп бүтүрүүчүлөрү конкреттүү жүрүм-турум үлгүлөрүн өзүнө сиңирип, алардын инсандык интеллектуалдык, эрктик жана эмоционалдык сапаттары, умтулуу деңгээлдери калыптанат. Үй-бүлөдө өздөштүрүлгөн баалуулуктар жана мамилелер мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн социалдык өзүн-өзү аныктоо учурунда эң ачык көрүнөт. Ата-энелер балдарын, алардын кулк-мүнөздөрүн жакшы билишет. Эгерде балдар алардын кеңешин укса, кесип тандоо туруктуу болуп калат. Бирок, ата-энелер балдарына кесип тандоо боюнча кеңеш бергенде көп учурда төмөндөгүдөй ката кетиришет:

– кесиптик багыт берүү этабында баланын ден-соолугун жана кесипке карата медициналык каршы көрсөтмөлөрдү эске алышпайт;

– өз балдарына кадыр-баркын, материалдык жыргалчылыгын жана үй-бүлөлүк салтты милдеттүү түрдө сактоону эске алуу менен белгилүү бир кесипти тандап алууну сунуш кылышат;

– балдарынын кесипти тандоосуна пассивдүү мамиле кылуусу (кайдыгерлик ашыкча камкордукка караганда жаман);

– балдарынын жөндөмдөрүнө ашыкча баа берүү (балдардын каалоолорун алардын чыныгы мүмкүнчүлүктөрү менен салыштыруу керек);

– баланын белгилүү бир адистикте же белгилүү бир билим берүү мекемесинде окууга болгон каалоосуна көңүл бурушпайт (өзүнүн тандоосун таңуулоо);

– өзүлөрүнүн аткарылбаган каалоолорунун балдарда чагылдырылышы;

– балдарга ашыкча кам көрүү жана кысым көрсөтүү.

Ошондуктан, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптер жөнүндө маалымат берүүдө алардын көңүлүн кесиптин сырткы жагымдуулугуна жана башка кошумча факторлорго эмес, алардын мазмунуна буруу маанилүү болуп саналат. Башкача айтканда, мектеп бүтүрүүчүлөрү ата-энелердин «педагогикалык колдоосуна» муктаж. Бул «педагогикалык колдоонун» максаты – жаңы тажрыйба топтоо максатында ар кандай турмуштук тоскоолдуктарды билим берүү кырдаалдарына айландырууга жардам берүү, башкалар менен өз ара аракеттешүүдө ар биринин потенциалын ачуу» [181]. Ата-энелердин «педагогикалык колдоосу» мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоо процессинде кесиптик багыт алуу маданиятын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт.

Ошол эле учурда, жаңы социалдык-экономикалык шарттарда кесип тандоо процессине үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү таасирдүүлүгү мектеп бүтүрүүчүлөрү менен ата-эненин, үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелешүүсүнүн маданияты жана анын стили мааниге ээ болот. Бул алгач сырткы фактордой болгону менен акырындык менен балдардын аң-сезимине таасир этип, бара-бара алардын кызыгуусуна, баалуулуктарына, жекече өзгөчөлүктөрүнө, мотивине таасир эткен ички факторго айланат.

Ата-энелер менен болгон иштиктүү мамиле мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик кызыгуусунун, керектөөсүнүн, калыптанышына таасирин тийгизип, турмуштук баалуулуктардын, ишенимдердин калыптанышына негиз болуп, келечектеги жашоосунун моделин түзөт. Ата-эненин турмуштук бай тажрыйбалары мектеп бүтүрүүчүсүнүн жаңы социалдык-экономикалык шарттарга ыңгайлануусуна жардам берет. Алардын өзүнүн жумушуна, эмгекке, кесибине жасаган мамилеси, кесиптер жөнүндөгү ой-пикирлерине, билимин, кесиптик квалификациясын, маданиятын жогорулатууга умтулуусу балдардын кесиптик кызыгуусунун өнүгүшүнө тоскоол болушат. Тескерисинче, эмгекке негативдүү мамиле жасагандар, өзүмчүлдөр, кайдыгерлер балдардын кесип тандоосунун тормоздолушуна, кесиптик планынын калыптануусуна, социалдык-адептик багытына терс таасирин тийгизет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө үй-бүлөлүк мамилелердин таасири мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна төмөндөгүдөй жолдор менен көрүнөт:

– ата-эне, баланын пикирин, кызыкчылыктарын жана жөндөмдөрүн эске албай, белгилүү бир окуу жайды же кесипти тандап алууну талап кылат. Натыйжада мына ушул сыяктуу авторитардык стил мектеп бүтүрүүчүсүнүн аң-сезимсиз кесип тандоосуна алып келет;

– ата-эне баланын кесиптик өзүн-өзү аныктоо процессине катышпайт, бул өз кезегинде баланын кесипти тандоосуна психологиялык жактан даяр эместигине алып келет. Бул ата-эненин кайдыгер мамилеси. Анын натыйжасы мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизе албайт.

– ата-эне баласы менен бирге, кесиптик багыттын жана өзүн-өзү аныктоонун бардык баскычтарынан өтүп, психологиялык жана ресурстук жактан да колдоо көрсөтөт (даярдык курстары, кошумча билим берүү ж.б.). Үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз ара мамилелери акыркы варианты оптималдуу аракеттерди камтып, балдарды ар кандай кесиптер менен тааныштырышат; Бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна демократтык стилде мамиле жасагандыгын көрсөтөт.

– талкууланып жаткан кесипке карата баланын көңүлүн анын инсандык мүнөзүнүн, күчтүү жактарынын жана "алсыз жактарына" буруп; эмгекке, коомго, адамга болгон сый-урматты тарбиялоого кам көрүп, баланын өзүн ар кандай багытта текшерүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүшөт;

– балдар менен алардын кесиптик пландарын талкуулоо жана кеңеш берүү, коомдо суроо-талап болгон кесиптер, адистиктер, кесиптик билим берүү мекемелери жөнүндө кошумча маалымат табууга жардам берүү.

Демек, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз ара мамилеси, баланын эмгекке жана келечектеги кесибине карата позитивдүү мамилени калыптандырууда маанилүү ролду ойнойт. Бул жагымдуу көрүнүштү эске алуу менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү маданиятынын деңгээлин жогорулатууга алып келет. Ошондуктан үй-бүлө социалдык организм катары ал өзүнүн иш-аракетин жана керектөөсүн коомдун керектөөлөрү жана иш-аракети менен айкалыштырышы зарыл.

Илимий адабияттарда үй-бүлөнүн составына (нуклеардык, толук, толук эмес, бөлөк-бөлөк жашаган ж.б.), санына (бир, аз, көп балалуу), башчылык кылуусуна (атасы, апасы, тең укуктуу) үй-бүлөдөгү катнаштын сапатына (жагымдуу, туруктуу, чыр чатактуу, социалдык жактан жагымсыз, уюштурулбаган) жараша үй-бүлөнүн типтери берилген.

Бүгүнкү күндө ааламдаштыруу процессинин шарттарында Кыргызстанда социалдык эрежелер жана чен өлчөмдөргө ээ жаңы форматтагы үй-бүлөнүн социалдык институту жаралууда [97]. Кесиптик тандоонун алгачкы кадамдары үй-бүлөдө түптөлүп, белгилүү деңгээлде турмуштук жана кесиптик багыттардын калыптанышы жүрөт. Ата-энелер билим деңгээлине, кесиптик ишмердүүлүгүнүн түрүнө, үй-бүлөнүн социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, материалдык абалына, жараша мектеп бүтүрүүчүсүнүн өнүгүшү үчүн ар кандай шарттарды түзүшөт. Кыргызстандын суверендүүлүктү алышы менен коштолгон социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр мектеп бүтүрүүчүлөрүн аң-сезимдүү кесип тандап алууга даярдоо ата-энелердин жоопкерчилигинин жогорулашына алып келди. Бирок, бардык эле үй-бүлө

мектеп бүтүрүүчүсүнүн социалдык жактан калыптанышында мааниге ээ болгон функцияларын толук кандуу аткара албай жатат. Биздин изилдөөнүн проблемасына ылайык теориялык булактарга, күндөлүк практикага, үй-бүлөнүн социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, ата-энелеринин билим деңгээлин талдоо натыйжаларына таянуу менен үй-бүлөнүн кесипке багыт берүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн аныктоодо төмөндөгүдөй топторго бөлүштүрдүк:

1) Бир балалуу үй-бүлө. Мындай үй-бүлөдө көп балалуу үй-бүлөгө караганда тарбиялоодо бир кыйла кыйынчылыктар байкалат. Балдарда эгоизм калыптана баштайт, коллективдүү иш-аракеттин тажрыйбасын үйрөнүүдө өз ара сыйлоо мамилелерин өздөштүрүүдө кемчиликтер ачык байкалат.

2) Көп балалуу үй-бүлө. Бул үй-бүлө үчүн материалдык абал маанилүү болгондуктан, каржылык кырдаал кесип тандоого таасир этүүчү фактор болуп саналат. Ата-энелер баласынын жакын арада кесипке ээ болуп, жумушка орношуусун, материалдык абалын бир аз жакшыртууга умтулушат.

Мындай үй-бүлөдөгү көбүнчө баланын абалы (жалгыз бала, улуу же кичүү болушу) кесип тандоонун абалын аныктайт. Үй-бүлөлүк позицияга байланыштуу негизги жоболорду талдоо, баланын бир туугандык позициясы, анын индивидуалдык психологиялык өзгөчөлүктөрүнүн өнүгүшүнө таасир берет.

3) Толук эмес үй-бүлө. Баланы атасы же энеси гана тарбиялайт. Натыйжада экөөнүн биринин катышпагандыгы балада психологиялык мүнөздөгү кыйынчылыктарды жаратат.

4) Дисфункционалдык үй-бүлө. Бул категорияга негизинен жумушсуз ата-энелер кирет. Мындай үй-бүлөдө балдардын өзүн-өзү баалоосу төмөн. Анткени, бул топтогу ата-энелердин жалпы маданий деңгээлинин төмөндүгү, сезиминин жардылыгы, балдары менен руханий катнашуусунда чектелгендикти пайда кылат. Мектеп бүтүрүүчүлөрү өз үй-бүлөлөрүнүн материалдык жыргалчылыгын көбүрөөк сынга алышат. Бат эле жумушчу кесипке ээ

болуу менен, бүтүрүүчүлөр жакын арада жумушка орношууну, бул алардын материалдык абалын бир аз жакшыртууга умтулуусун жаратат.

5) Чыр-чатактуу үй-бүлө. Бул үй-бүлөдө бала дайыма дискомфорттуу, стрессти, чоңдор тарабынан иренжигендикти, зомбулукту сезет. Натыйжада окуучуда кесип тандоосунда кайдыгерликтин, ишенбөөчүлүктүн, керек болсо ашынган агрессиянын пайда болушуна алып келет. Бул топтогу үй-бүлөдө балдар ата-энелери менен көп учурда бир пикирге келе алышпайт. Ата-энелердин дайыма баласына басым көрсөтүүсү өз кезегинде үй-бүлөдө чыр чатактын булагын пайда кылат. Алар баланы тарбиялоодо биригип балага каршы болот же бири-бирин күнөөлөйт. Натыйжада балдар мектепте, коомдук жайларда көп тартип бузушат. Алардын бири-бирин сыйлоо сезими, жоопкерчилиги төмөндөйт.

6).Материалдык байлыкка өтө баа берген үй бүлө. Мына ушул топтогу үй-бүлөдө каржылык кырдаал кесип тандоого таасир этүүчү факторлордун бири катары балдардын эгоисттик көз караштарга ээ болушуна, ашыкча керектөөчүлөргө айланышына алып келиши мүмкүн. Ата-энелердин жакшы максаттамын деген ойдо балдарына койгон катуу талабы, айрым учурларда жазалоосу аларда ырайымсыздыкты жаратат. Үй-бүлөдөгү материалдык абалы мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн эмгек рыногуна кирүүсүн кечиктирбестен, окуу процесси үчүн акы төлөөгө мүмкүнчүлүк берет.

7) Ачык байкалбаган тынчы жок үй-бүлө. Бул үй-бүлө сыртынан алганда кадыр-барктуу (респектабелдүү) көрүнөт. Балдар ата-энелеринин көз карашына ишенип, аларды туурагысы келет. Качан гана алардын сөз жүзүндөгү гана насааттары менен чыныгы шартта ажырым болгондо, баланын көз карашы өзгөрүп, жүрүш-турушунда терс көрүнүштөрдү пайда кылат.

8) Ынтымактуу нуклеардык үй-бүлө. Ал эми жагымдуу жагдай болгон үй-бүлөдө балдар үчүн өзүнө турмуштук жолунун этаптарын камтыган максаттарды коюу мүнөздүү. Ата-энелер балдарынын эркин, мүнөзүн, жүрүм-турумун, асыл сапаттарын калыптандырып, мектепти бүткөндөн

кийин, окуусун улантуусу, эмгек жолуна түшүү, үй-бүлө күтүү, коомго пайда алып келүүнү тарбиялоо жана башка ушул сыяктуу маселелер сапаттык мүнөзгө ээ болот. Мына ушул максаттар мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн ички резервин табуусун, келечегин пландаштыруусунда, туура кесип тандоосунда чоң роль ойнойт.

9) Ата-энелердин билим деңгээлине жараша. Жогорку билими бар ата-энелер балдарынын перспективада керек болуучу кесип тандап алуусун жана ошол багытта билим алуусун каалашат. Баштапкы кесиптик билими бар ата-энелер балдарын жогорку билим алууга багытташат, айрымдары материалдык жактан бат камсыз болууга жардам берген кесиптерди сунушташат. Көпчүлүгү финансылык жактан бат камсыз болуусуна баа беришет. Ал эми орто билимдүү ата-энелер балдарын кандай болсо дагы билимин алуусун каалашат.

Жогоруда белгиленген азыркы үй-бүлөнүн топторунун бардыгы эле дайыма кесиптик багыт берүүчү функциясын толук кандуу аткара бербейт. Үй-бүлөнүн ар бир тиби белгилүү даражада тарбиялоонуну мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ал гана эмес айрымдары мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө каталарды кетиришет. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик тандоосуна ата-энелердин тийгизген терс таасири алардын кесиптик каалоосун ишке ашырууда кыйынчылыктарды жаратат. Бирок, бул үй-бүлөлөрдүн көпчүлүгү бүгүнкү күндөгү социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында кесиптик багыт берүү маселеси боюнча теориялык, практикалык жактан даярдыгы боюнча артта калып жаткандыгынан кабар берет.

Алар тиешелүү психологиялык колдоого муктаж болушат. Бул учурда мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосуна жардам берген төрт көнүгүү блогун камтыган (өзүн-өзү билүү; өзүнө ишенүү; ата-энелер менен өз ара аракеттенүү көндүмдөрү; кесиптик өзүн-өзү аныктоо) тренинг мааниге ээ болот.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунун туруктуу калыптанышы үчүн алардын үй-бүлөлүк баалуулуктарды, салтты улашы абдан маанилүү. Бирок, эгерде тандоо жөн гана ата-эненин эркин аткаруу болбой, абдан терең ойлонулган болсо, ата-энелер балдарына кесибине болгон сүйүүсүн үйрөтө билсе, анда таасир этүү оң таасирин тийгизет. Тилекке каршы, айрым учурларда ата-энелер дайыма эле балдарынын ишмердүүлүктүн кандайдыр бир түрүнө болгон кызыгууларын жана шыктарын дем беришип колдошпойт, жөндөмдүүлүктөрүн туура баалай алышпайт. Балдарынын аракеттери ата-энелеринин каалоолору, ниеттери менен дал келишпейт. Кесиптик өзүн-өзү аныктоодо бул фактордун таасиринин бир түрдүү эместигинен, баардык ата-энелердин таасиринин моделдик кырдаалын шарттуу түрдө төмөндөгүдөй топторго бөлсөк болот: "мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна ата-эненин кесипкөй үлгүсү", "ата-эненин түздөн-түз жетекчилиги", "ата-эненин кесиптик үлгүсү жана жетекчилиги айкалыштырат", "автономдуу түрдө жүрүп, ата-энелердин кесиптик үлгүсүн жана көрсөтмөсүн эске алат", "мектептин бүтүрүүчүлөрү кесиптик тандоодо кыйынчылыктарга дуушар болушат". Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик тандоосу ата-энелер өткөргөн эки топтогу шарттардын таасири астында жүзөгө ашырылат: алардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун ийгилиги жана алардын жеке психологиялык көрүнүштөрүнүн өнүгүшү. Ушул шарттардын ар биринин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик тандоосуна таасиринин өзгөчөлүктөрү бар.

Көптөгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, маданий ар түрдүүлүктүн шарттарында дагы ата-энелер баалуулуктарды жана жүрүм-турум моделдерин тандоодогу булак болуп калышат. Үй-бүлө мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн социалдык позициясынын, эмгекке жана эмгек адамдарына мамилесинин, каалоолордун өнүгүшү үчүн бардык шарттарды түзүп, алардын кесиптик жөндөмдүүлүктөрүнүн калыптанышына өбөлгө болот. Алардын кесиптик ниеттери инсандын өзүн-өзү аныктоо процессинин бир бөлүгү катары түшүнүп, анын динамикасын алдын-ала билүү үчүн субъекттин

структурасын жана келечектеги кесиптик иш-аракеттерди тандоого таасир этүүчү факторлордун бири болуп саналат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн аң-сезимдүү кесип тандап алуусунда мотивдердин калыптанышы мааниге ээ болот. Алардын кесип тандоосунунун мотивдеринин калыптанышына көптөгөн факторлор таасир тийгизет. 2014-2020-жылдары ЖОЖдо, АООЖдо, КТОЖдо окуп жаткан жана эмгектенип жаткан жаштардын арасында (1357 бүтүрүүчү) жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздө алардын кесип тандоосуна мугалимдердин, улуу адамдардын кеңештери, массалык маалымат каражаттары, көркөм адабияттар, окуу жайлар өткөргөн кесиптик багыт берүү иш-чаралар, ата-энелердин теңтуштарынын сунуштары таасирин тийгизгендигин аныктай алдык. Бирок, мектепти бүтүрүүчүлөрдүн 14,3%ы гана ата-энелердин кеңештери менен кесип тандашкандыгын көрсөткөн. Ата-энелердин басымдуу көпчүлүгү балдары мектеп бүтүргөндөн кийин кадыр-барктуу жогорку окуу жайдан окуусун, материалдык жактан өзүн бат камсыз кыла ала турган кесиптерге ээ болушун каалашат. Демек, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна ата-энелеринин мотивациясы дагы кандайдыр бир деңгээлде мааниге ээ болот деп айта алабыз. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүсүнүн мотивациясы дайым эле баланын жеке керектөөсүн, мүмкүнчүлүгүн чагылдыра бербейт. Алардын билиминин жогорку деңгээли, кесиптик статусу, балдарынын алар менен макул болуусуна алып келет.

Кыргызстандын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды үйрөнүү, ата-энелердин арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздүн негизинде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунда конструктивдүү жана деструктивдүү функция аткарган ички жана тышкы факторлорду тактап, аларды билим берүү мейкиндигинде эске алуунун зарылдыгын аныктай алдык. Ички факторлорду мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жекече психологиялык өзгөчөлүктөрү, өз алдынча кесип тандоого даярдыгы, кесипти тандоонун мотивациясынын жана анын аң-сезиминде тандаган кесибинин үлгүсүнүн болушу түзөт. Ал эми сырткы факторлорго мектеп бүтүрүүчүлөрүн колдоонун социалдык, коомдук жана

мам-лекеттик механизминин калыптанышы, алар менен иштөөдө мектептин активдүүлүгү жана кадыр-баркы, бирдиктүү билим берүүчү мейкиндиктин калыптанган социомаданияттык жана билим, тарбия берүүчү потенциалынын калыптанышы ж.б. кирет.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алышы ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгына, мындайча айтканда, алардын ийгиликтүү кесип тандоосун колдоого, натыйжалуу, сабаттуу жардам берүүсү менен аныкталат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна ата-энелердин таасир этүүсү татаал педагогикалык кубулуш болгондуктан тигил же бул жагдайга карата төмөндөгүдөй структурада ишке ашышы мүмкүн:

– ата-энелер өзүлөрүнүн кесибине болгон мамилеси аркылуу оң таасирин тийгизишет;

– ата-энелер абдан терең ойлонушуп, акыл-насаат айтышып кеңеш беришип, оң таасирин тийгизишет;

– ата-эненин кесиптик үлгүсүнүн жана акыл насаатынын айкалышында оң таасирин тийгизет;

– ата-энелер балдарынын шыктарын, кызыгууларын, жөндөмүн эске албастан, аларга тигил же бул кесипти тандоосун таңуулашат.

Демек, ата-энелердин орто мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик тандоосуна тийгизген таасири бул татаал педагогикалык кубулуш. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алышы үй-бүлөдөгү тарбиялоонун шартына, стилине, ата-эненин жоопкерчилигине, ата-энелер функциясын жана милдетин туура түшүнүүсүнө, балдарынын кызыгуусун, мүмкүнчүлүктөрүн, керектөөсүн билишине жана алардын туура кеңеш берүүсүнө байланыштуу болот.

Биринчи бап боюнча корутунду

Азыркы кездеги коомдогу социалдык экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында мектеп бүтүрүүчүлөрүн аң-сезимдүү кесип тандап алууга

даярдоо актуалдуу проблема болуп саналат. Анткени, алар өлкөнүн эл чарбасынын квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгын жоюуда чечүүчү ролду ойнойт. Мына ушуга байланыштуу Кыргызстанда билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган стратегиялык документтерде мектеп бүтүрүүчүлөрүн компетенттүү кесип тандоого даярдоону жакшыртуу маселеси баса белгиленген.

Мектеп бүтүрүүчүлөрү үчүн кесип тандоо маанилүү реалдуу мезгили болгондуктан, өзүн-өзү рефлексиялоо, өзүнүн индивидумун андап билүү, жеке турмушун курууга максатынын болушу, кесиптик кызыгууларынын жана аны тандоонун мотивдеринин өнүгүшү ага негиз болуп саналат. Алардын ой жүгүртүүсү инсандык, эмоционалдык мүнөздөмөгө, максаттуу жүрүш-турушка ээ болуп, жеке дүйнө таанымынын элементтеринин жана баалуулуктарынын туруктуу системасы пайда болот. Алардын кесип тандоосунда өз алдынчалыгы, өзүнө ишенгендиги, эмоционалдык жактан туруктуулугу, мамиле түзө билүүсү, дүйнөгө көз караштары боюнча позициясынын болушу, сын көз менен карай билиши, чечкиндүүлүгү, конкуренция шартында лидерликке ыкташы, кеңири маалыматтарынын болушу, өзүнө жана башкаларга талап коё билгендиги ж. б.у. с. сапаттар мааниге ээ болот.

Кесиптик өзүн-өзү аныктоо процесси узак мөөнөткө созулат жана анын белгилүү бир кесиптик иш-аракеттердин субъектиси катары адам өзүнө карата позитивдүү мамилеси пайда болгондо гана аяктайт. Кесиптик тандоону белгилүү бир эмгек ишинин башталышы, индивиддин кесиптик өзүн-өзү аныктоосу жана өнүгүүнүн жаңы баскычына кадам таштагандыгынын көрсөткүчү.

Окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосун көпчүлүк окумуштуулар инсанды өнүктүрүүнүн жалпы процессинин маанилүү аспектиси катары карашат. Кесиптик өзүн-өзү аныктоонун өбөлгөлөрүн жана шарттарын талдап жатып, бул процесстин эки негизги компонентин бөлүп көрсөтүү керек: кесиптик багыт жана кесипке карата өзүн-өзү билүү. Түз жана кыйыр

кесиптик багыт берүү таасиринин тутуму менен шартталган, өспүрүм мезгилиндеги эң маанилүү жаңы формацияларды инсандык ушул аспектилер чагылдырат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн компетенттүү кесип тандап алуусунун ийгилиги анын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу менен тыгыз байланышкан. Кесиптик өзүн-өзү аныктоо – бул анын мектепти аяктаганга чейин келечегин аныктоо мезгили жана мүмкүнчүлүктөрүн издөө процесси. Бул процесс өз алдынча аң-сезимдин өнүгүшү, баалуулукка багыт берүү тутумун калыптандыруу, келечегин моделдөө, кесипкөйдүн идеалдуу образы түрүндө стандарттарды куруу менен тыгыз байланышта болот.

Теориялык булактарга жана изилдөөбүздүн жыйынтыктарына таянуу менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосунун төмөндөгүдөй педагогикалык негизин белгилемекчибиз: белгилүү бир кесипке туруктуу кызыгуу; жеке жана социалдык муктаждыктарынын болушу; өзүн-өзү таанып билүүсү (тандалган кесиптик багыттын тууралыгын андоо үчүн); жалпы маданий, коммуникативдик, этикалык, кесиптик жана жеке маанилүү баалуулук багыттарынын тутуму; өзүнүн кесиптик келечегин моделдөө (жеке кесиптик план). Тандалган негиздер мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоосун калыптандыруунун жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлдерин аныктоодо мааниге ээ болот.

Коомдун өнүгүшүндө социалдык институт катары калыптанган үй-бүлө мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсү татаал педагогикалык феномен катары социалдык-педагогикалык мейкиндик болуп саналат. Үй-бүлөдө кесиптик багыт берүүнүн мазмуну жана анын деңгээли төмөндөгүдөй жагдайларга байланышкан: үй-бүлөнүн тибине, өзгөчөлүгүнө, материалдык шартына, социалдык статусуна, билим жана бул ишке даярдыгынын деңгээлине жараша таасир этет. Ата-энелер кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү даярдыгына жараша төмөндөгүдөй мамиле жасашат: биринчилери, балдарынын пикири менен эсептешип, конкреттүү жардам берет, колдоо көрсөтөт; экинчилери, балдары менен талаш тартышка

барышы мүмкүн, алар мугалим менен кеңешүүгө барат; үчүнчүлөрү, өзүлөрүнүн көз карашын таңуулашат, балдарынын пикири менен эсептешишпейт, төртүнчүлөрү, балдарынын кесип тандап алуусуна кайдыгер мамиле жасашат.

II БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРИНИН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДДОРУ ЖАНА МАТЕРИАЛДАРЫ

2.1. Мектеп бүтүрүүчүлөрү кесиптик багыт берүүнүн объектиси

Азыркы кездеги Кыргызстандагы билим берүү системасын өнүктүрүүгө багытталган стратегиялык документтерде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү жана алардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен компетенттүүлүктү калыптандыруу керектиги баса белгиленген. Бул мектеп бүтүрүүчүсүн конкуренцияга туруштук берген турмушка даярдоонун негизи болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2021–2030– жылдарга карата өнүк-

түрүүнүн концепциясында мектептин төмөндөгүдөй компоненттерди камтыган мектеп бүтүрүүчүсүнүн моделин калыптандыруу керектиги сунушталган: 1) Дене маданиятына жана спорт менен машыгууга көңүл буруусу; 2) Профилге чейинки билим берүү (кызыгууларына, жөндөмдүүлүктөрүнө жараша) ишке ашырылышы; 3) Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар менен иштей алышы; 4) Көп тилдүүлүк билим берүүгө (кыргыз, орус, англис ж.б. тилдер) басым жасоосу; 5) Чыр-чатактуу кырдаалда медиацияны колдонуу билгичтиги; 6) Социалдык инклюзия маданиятын, гендердик теңдикти түшүнүүсү, бул кубулуштарга баа бере алуусу [129].

Окуучунун мектепти бүтүрүү мезгили физикалык гана жетилбестен билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн системасына ээ болуу менен чоң кишилердей эле эмгектенүүгө, коомдук функция аткарууга жана социалдык жоопкерчиликти аркалоого өтүүнү көздөйт. Бул учурду окумуштуу И.С. Кон камкордукка көз каранды болгон балалыктан, чоң адамдардай өз алдынчалыкка жана жоопкерчиликтүү иш аракетке өтүү мезгили деп атаган[114].

Азыркы кезде коомдогу демократташтырууга, гумандаштырууга байланыштуу мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзүн кесиптик өзүн аныктоого жана реализациялоого багыт алуусунун актуалдуулугу мааниге ээ болууда. Ошондой болсо дагы окумуштуу А.Г. Асмолов белгилегендей көпчүлүк мектеп бүтүрүүчүлөрү жашоодогу ар кандай өзгөрүүлөргө жана жаңы технологиянын адамдан талап кылган аныкталбагандыктын ар түрдүү жана татаал чакырыктарында турат[18].

Азыркы кездеги мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосу татаал социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн, ааламдаштыруу процессинин шарттарында жүрүп жаткандыктан алардын кесиптик планы так эмес, аморфтуу, кыялкечтик мүнөздө болуп, өзүлөрүн эмоционалдык жактан өзүнө тарткан кесиптин ролунда элестетишип, мотивдештирилген кесипти тандоого келе алышпай, кыйынчылыктарга кабылгандыктарын практика көрсөтүүдө. Республикабыздын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздө алардын көпчүлүгү өзүлөрүнүн турмуштук жолун, учурдун

талабына ылайык кесипке ээ болуу керектигин жана кесиптик карьерасын көрө алышпагандыгын көрсөттү. Изилдөөбүздүн материалдарына таянуу менен алар кесип тандоодо төмөндөгүдөй каталыктарды кетире тургандыктарын белгилемекчибиз:

1. Көпчүлүк мектеп бүтүрүүчүлөрү Кыргызстандын базар экономикасына өтүүнүн жана инновациялык технологиянын шарттарында пайда болгон жана эмгек рыногу талап кылынган кесиптер жөнүндө толук кандуу маалыматтарга ээ эмес.

2. Мектеп бүтүрүүчүлөрү келечекте ээ боло турган кесибинин маңызын, өзгөчөлүктөрүн, коюлган талаптарды, кесиптик окуунун маңызын начар билишет.

3. Кыргызстандын эмгек рыногунда талап кылынган тандаган кесиби боюнча атайын даярдыктары жок.

4. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн баалуулук-маанилик чөйрөсүндөгү, инсандык кесиптик баалуулуктары жеткиликтүү калыптанбаган.

1. Көпчүлүк мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн үй шарты, жолдоштору ж.б. өз ара байланышынан келип чыккан психологиялык мүнөздөгү олуттуу проблемалары бар.

Натыйжада мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү кийин тандап алган кесибине канааттанбай тургандыктарын белгилөөгө болот. Өз кезегинде окумуштуулар З.Ф. Зеер менен О.А. Рудей окуучулардын үч бөлүгү тандап алган кесиби менен ыраазы болбой тургандыктарын белгилешкен [85].

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн негизги бөлүгү кесиптик өзүн аныктоодо өзүлөрүнүн жөндөмүнө, мүмкүнчүлүгүнө басым жасабай кесиптердин кадыр – баркына карата билимин улантууну каалашат. 2020-жылы Кыргыз Республикасында 58700 окуучу орто мектепти бүтүрүшкөн. Алардын 71%дан ашыгы ЖОЖдон билимин улантууну көздөшүп, ЖРТга катышышкан. Көпчүлүгү келечекте ээ боло турган кесибин так аныктай алышпай, тесттин жыйынтыгына гана байланыштырышат. Эмгек жолуна түшүүнү каалаган мектеп бүтүрүүчүлөрү ар түрдүү варианттарды тандашып, өзүлөрүн материалдык

жактан бат камсыз кылууга ниеттенишкен. Бул мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн эмгек рыногунун керектөөлөрү, жаңы социалдык-экономикалык шарттарда пайда болгон кесиптер жана аларга коюлган талаптар, эмгек ишмердигинин мүнөзү жөнүндө жетиштүү маалыматка ээ эместигинен, ачык-айкын түшүнүктөрдүн жоктугунан улам келип чыгууда.

Мектеп бүтүрүүчүлөрү каалаган жашоосуна жетүүгө, белгилүү бир кесиптик орунду ээлөөгө умтулушат, бирок конкреттүү кесиптик ишмердүүлүк, алар тарабынан келечектеги жашоо образынын бөлүгү катары каралбайт. Жогоруда айтылгандай, объективдүү жана субъективдүү жагдайларга байланыштуу алардын муктаждыктары иш-аракетинин кыймылдаткыч күчүнө айланбай калууда. Айрым учурда объективдүү себептер ушул тапта алгылыктуу болсо дагы коом тарабынан алардын кандайдыр бир керектөөлөрүн канааттандыра албайт. Субъективдүү жагдай – бул адамдын өзүнүн эмгек муктаждыктарын канааттандыруу үчүн чыныгы мүмкүнчүлүктөрдүн же жеке артыкчылыктарынын жана ички ишениминин жоктугу. Акыркы жылдарда социалдык факторлор (ата-энелердин билим деңгээли, үй-бүлөнүн материалдык абалы, жашаган жери ж.б.) анча деле өзгөргөн жок. Бирок, ошол эле мезгилде жаңы социалдык факторлор (жалпы республикалык тестирилөөнүн киргизилиши, билим берүү системасындагы өзгөрүүлөр) пайда болду. Мектеп бүтүрүүчүсүнө таасир тийгизген жаңы факторлордун эки тобун белгилөөгө болот: традициялык жана 30-40-жылдагы жашоого карата жашоо образын өзгөрткөн жаңы аныкталбагандык.

Социалдык факторлор, билим берүү системасындагы өзгөрүүлөр мектепти бүтүрүүчүлөрдүн турмуштук жолун тандоосуна таасирин тийгизди. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектепти бүткөндөн кийин иштөөнү каалагандардын санын азайып бара жаткандыгын көрсөттү. Иштөөнү каалаган мектеп бүтүрүүчүлөрү өзүлөрүнүн билим деңгээли төмөндүгүн сезишкен. Алар окууга өтө албай тургандыктарын белгилешип, ”иштеймин”, ”кесиптик окуу жайларда кесипке ээ болом” деген ойлордо болушкан. Алар төмөнкү деңгээлдеги окуу компетенттүүлүгүнө ээ. Ал эми кесиптик лицейлерден окууну

каалаган мектеп бүтүрүүчүлөрү инсандык жана социалдык факторлорду айкалыштырып өзүлөрүнүн окуу компетенттүүлүгүн баалашып, кесипке ээ болуп, андан соң иштөөнү көрсөтүшкөн. Жогорку окуу жайдан окууну каалаган мектеп бүтүрүүчүлөрү ар түрдүү социалдык жана инсандык факторлорду айкалыштырган. Алардын көпчүлүгүн өзүлөрүнүн окуу компетенттүүлүгүн баалашкан. Бирок ошондой болсо дагы алардын жогорку окуу жайларды тандоосун төмөндөгү жагдайлар менен байланыштырууга болот:

1. Өзүлөрүнүн жеке жөндөмдүүлүгүн ээ боло турган кесиби менен байланыштыра алышкандар.

2. Кандай болсо дагы бюджеттик негизде жогорку билим алууну каалагандар.

3. Кандай болсо дагы кадыр-барктуу окуу жайдан окууну, бюджет болбосо дагы контракттык негизде.

4. Кандай болсо дагы жогорку окуу жайдан билим алуу.

5. Жаңы талаптарга ылайык карьералык өсүшүн эске алуу менен жогорку окуу жайларын тандагандар.

Мына ушул көрсөткүчтөр мектеп бүтүрүүчүсүнүн билим берүүчүлүк-кесиптик мотивинин аз экендигин көрсөтөт. Анткени, кесип тандоону өз алдынча чече албайт, көндүмү жок, кесип жөнүндө маалыматы төмөн жана тигил же бул кесиптин баалуулуктары жөнүндө коомдо туура эмес көз каршатар таасирин тийгизет.

Жогоруда белгиленген жагдайлар мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн аң-сезимдүү кесип тандап алуусун камсыз кыла турган шарттарды аныктоонун керектигин көрсөтөт.

Биз изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарга жана изилдөөнүн натыйжаларына таянуу мектеп бүтүрүүчүсүнүн когнитивдик, инсандык, социалдык мүнөздөмөлөрүнө таянуу менен анын келечектеги эмгек жолун прогноздоого жана гипотетикалык моделин түзүүгө аракет кылдык..

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн өнүгүүсү, кесиптик сапаты, жөндөмү, ар түрдүү кызыкчылыктары жана мүмкүнчүлүктөрү өзүн-өзү реализациялоого

багытталган аң сезимдүү иш аракетте, социалдык чөйрөдө өтөт. Анын өзүнүн потенциалдык мүмкүнчүлүктөрүн реализациялоосун социалдык чөйрөдө чагылдырат. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн өнүктүрүүсү түз же кыйыр түрдө ата-эне менен байланышта өтөт. Биз мындан ата-эненин баланын өнүгүүсүнө шарт түзүүгө, кесиптик кызгуусун жана аны тандоодогу мотивин калыптандырууга багытталаган милдетин белгилемекчибиз.

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоонун жеке өзү жана коом үчүн маанисин түшүнүүсү, кесиптик өзүн аңдап билүүсү, тажрыйбага ээ болушу өзүнүн идеалы менен баалуулуктарынын ишке ашыруунун реалдуу мүмкүнчүлүктөрү менен байланышат.

Бул этапта алар жеке жана социалдык иденттүүлүгүнүн калыптаныш проблемасына, турмуштук позициясына жана анын траекториясына кабылышат. Алардын келечектеги кесибине керектүү болгон белгилүү деңгээлде кесиптик сапаттарга ээ болуусу, койгон максатына жетүүнүн багыттарын, өз пикирин аргументтүү айта алуусу, стандарттык эмес жагдайлардан чыга билүүсү, ишкер байланышты түзө билүүнү, өзүнүн жөндөмүн, саспаттары түшүнүү өнүгөт. Бул маселени чечүүдө өзгөчө үй- бүлөдөгү баалуулуктардын калыптанышы чоң таасирин тийизет.

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн тандаган кесибине ылайык келген инсандык мүнөздөмөгө ээ болушу анын келечекте билими улантууга же эмгек жолуна түшүүсүндө конкуренцияга туруштук берүүсүн калыптанышында мааниге ээ болот. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн “конкуренцияга туруштук берүү жөндөмү” бул анын чыгармачылык менен эмгектенүүгө жеке мотивинин жана аны иш аракетте реализациялоого толук кандуу даярдыгынын болушу. Башкача айтканда мектеп бүтүрүүчүсүнүн “конкуренцияга туруштук берүүсү” психологиялык, педагогикалык, социалдык-экономикалык факторлордун комплексинен турат. Социалдык-педагогикалык контексте мектеп бүтүрүүчүсүнүн конкуренцияга туруштук берүүсү айтканда үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлери менен аныкталат.

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн идеалдуу портретин түзүү мүмкүн эмес. Анткени, аны көптөгөн социалдык факторлор, ар түрдүү мүмкүнчүлүктөр, жагдайлар курчап турат. Алар үчүн кесип тандоо маанилүү мезгили болгондуктан, өзүн-өзү рефлексиялоо, өзүнүн индивидумун аңдап билүү, жеке турмушун курууга максатынын болушу, кесиптик кызыгууларынын жана аны тандоонун мотивдеринин өнүгүшү ага негиз болуп саналат. Алардын ой жүгүртүүсү инсандык, эмоционалдык мүнөздөмөгө, максаттуу жүрүш-турушка ээ болуп, жеке дүйнө таанымынын элементтеринин жана баалуулуктарынын туруктуу системасы пайда болот. Алардын кесип тандоосунда өз алдынчалыгы, өзүнө ишенгендиги, эмоционалдык жактан туруктуулугу, мамиле түзө билүүсү, дүйнөгө көз караштары боюнча позициясынын болушу, сын көз менен карай билиши, чечкиндүүлүгү, конкуренция шартында лидерликке ыкташы, кеңири маалыматтарынын болушу, өзүнө жана башкаларга талап коё билгендиги ж. б.у.с. сапаттар мааниге ээ болот. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзүн-өзү көзөмөлдөй жана баалай билиши, сөзүн аңдап билүүнүн психологиялык негизи болуу менен мектепте рефлексиянын өнүгүшү маанилүү элемент болуп саналат. Анын өнүгүшү ийгиликтүү кесиптик статуска ээ болууга умтулуунун мотивациясы менен байланышат.

Окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосун көпчүлүк окумуштуулар инсанды өнүктүрүүнүн жалпы процессинин маанилүү аспектиси катары карашат. Кесиптик өзүн-өзү аныктоонун өбөлгөлөрүн жана шарттарын талдап жатып, бул процесстин эки негизги компонентин бөлүп көрсөтүү керек: кесиптик багыт жана кесипке карата өзүн-өзү билүү. Түз жана кыйыр кесиптик багыт берүү таасиринин тутуму менен шартталган, өспүрүм мезгилиндеги эң маанилүү жаңы формацияларды инсандык ушул аспектилер чагылдырат.

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоо процесси узак мөөнөткө созулуп, анын белгилүү бир кесиптик иш-аракеттердин субъектиси катары өзүнө карата позитивдүү мамилеси пайда болгондо гана аяктайт.

Кесиптик тандоо белгилүү бир эмгек ишинин башталышы, индивиддин кесиптик өзүн-өзү аныктоосу жана өнүгүүнүн жаңы баскычына кадам таштагандыгынын көрсөткүчү.

Демек, бүгүнкү күндөгү инновациялык технолоиянын доорунда мектеп бүтүрүүчүсүн туура кесип тандап алууга даярдоо жаңы социалдык-экономикалык жагдайда пайда болгон атаандаштыкка туруштук бере алган, жөндөмдүү, мобилдүү, эмгек ишмердүүлүгүндө функционалдык багыт ала билген, жаңы заманбап техникалар менен технологияларга ылайыкташа алган жаранды даярдоо менен мүнөздөлөт.

2.2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүчү потенциалы жана анын критерийлери, деңгээлдери.

Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесипке багыт берүүчүлүк потенциалын анын калыптанышынын критерийлери менен көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу практикалык мааниге ээ болот. Бул мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүү процессин максаттуу башкаруунун башкы шарты болуп саналат. Үй-бүлөнү инсандын соиомаданияттык калыптанышынын, анын кесиптик жана турмуштук өзүн аныктоосунун базалык негизи катары кароо менен аны аныктоодо окумуштуулар педагогикада потенциал терминин колдонушат.

“Потенциал” деп аталган термин сөздүктөрдө айрым адамдын, коомдун, мамлекеттин тигил же бул милдетти чечүүдө, коюлган максатка жетүүдө колдонулган булактар, мүмкүнчүлүктөр, каражаттар катары каралган. Педагогика илими үчүн потенциал методологиялык мааниге ээ дисциплиналар аралык түшүнүк. Азыркы кезде илимий педагогикалык адабияттарда потенциал түшүнүгү тигил же бул материалдык-руханий системага багытталган иш аракеттин вектору, өз ара аракеттенишкен күчтөрдүн жыйындысы

катары аныкталган. Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы татаал жана системалуу уюштурулган социалдык педагогикалык феномен катары ата-энелердин ыктярдуу түрдө тарбиялык ишке аралашышы, балдарына оң маанай жана сыйлоо менен мамиле жасашы. Мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн контекстинде үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы жөнүндөгү түшүнүк анын объективдүү жана субъективдүү мүмкүнчүлүктөрүн, алардын когнитивдик, мотивциялык иш-аракеттик, баалоочу-компоненттеринин өнүгүшүн жана калыптанышын чагылдырат. Мында үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүдөгү мүнөздөмөсү функционалдык контекст болуп саналат. Теориялык булактарга жана изилдөөнүн жүрүшүндө алынган материалдарга таянуу менен үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүү потенциалынын төмөндөгү функцияларын белгилемекчибиз: 1) мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик-инсандык калыптанышын камсыз кылууга багытталган кесипке багыттоочу; 2) балдарына маанилүү, жеткиликтүү маалыматты берүүчү, үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү; 3) ата-энелердин балдарынын кызыгуусун, шыгын, жөндөмүн жана коомдун керектөөлөрүн эске алып кесиптик багыт берүү ишине катышууга багытталган интегративдик; 4) мектеп бүтүрүүчү балдары менен бирдикте максат, милдетти жана ага жетүүнүн мазмунун аныктаган долбоорлоочу функция.

Изилдөөнүн жүрүшүндө ар бир үй-бүлө (ата-эненин билим деңгээлине, социалдык статусуна жана составына, дүйнө таанымынын деңгээлине, коом жөнүндөгү көз караштарына ж.б. жагдайларына жараша) балдарына кесиптик багыт берүүнүн потенциалына ээ экендигин байкай алдык.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөнүн абалы (тиби) мааниге ээ боло тургандыгын аныктай алдык. 1-таблицадан үй-бүлө өзүнүн жашоо образы, баалуулук багытталышы, моралдык-психологиялык климаты, эмгекке болгон мамилеси ж.б. жагдайлары менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизе тургандыгын көрө алабыз.

1-таблица. – Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна төмөндөгүдөй үй-бүлөнүн типтеринин таасири

№	Үй-бүлөнүн абалы	Белгиси
1.	Үй-бүлөдөгү мамиле шүүнүн стилине жараша	- демократиялык (балдарынын пикири менен эсептешишет); - авторитардык (өзүнүн пикирин таңуулайт) - либералдык (кандай кесип тандаганы баары бир).
2.	Үй-бүлөнүн социалдык статусуна жараша	-кызматкер (ЖОЖдо билим алууну сунуштайт); -жеке ишкер (жеке ишмердикке багытталган окууну сунушташат же ишкердикке киришип паралелль билим алууну сунушташат); - жумушсуз (жакшы жерден иштешин сунуш кылат)
3.	Үй-бүлөнүн материалдык шартына жараша	-материалдык жактан толук камсыз болгон (кадыр-барктуу ЖОЖду, АООЖду сунушташат); - материалдык жактан аз камсыз болгон (кандай болсо дагы керектүү билим алууну сунуштайт).
4.	Үй-бүлөнүн мүчөлөрүнүн билимине жараша	-жогорку (кадыр барктуу ЖОЖду, АООЖду сунушташат); -атайын орто (жумушка бат орношууга болгон окуу жайды сунушташат); -орто (мүмкүн болсо билим алуусун каалашат).
5.	Кесиптик кеңеш берүүнүн варианттуулугуна жараша	-бир вариант (бир кесипти сунуш кылат); -эки варианттуу (бир же эки кесипти сунушташат);

		-көп варианттуу (окуу жайларды же эмгектенүүнүн чөйрөлөрүн сунушташат).
6.	Үй-бүлөнүн абалына жараша	-толук үй-бүлө (билимин улантуусун каалашат); -толук эмес үй-бүлө (окуу менен иштөөнү айкалыштырууну сунуш кылат); -көп балалуу (балдардын жана кыздарынын улуусун ЖОЖдо билим алуусун каалашат, кичүүлөрүнө жол крсөтүүсүн сунушташат) -1-2 балалуу ЖОЖдо билим алууну сунуштайт).

Изилдөөнүн жүрүшүндө ар бир үй-бүлө абалына жараша кесиптик багыт берүүчүлүк ар түрдүү деңгээлдеги потенциалга ээ боло тургандыгын аныктай алдык. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосу ата-энесинин позициясына олуттуу даражада көз каранды. Алардын позициясы балдарынын кесип тандоого толук эркиндик берүүдөн же макул болбогон абалга чейин болот. Биринчи учурда ата-эне балдарынын өз адынчалыгын, эркиндигин, жоопкерчилигин, демилгесин колдойт. Аларга ата-энелеринин турмуштук жана эмгектик тажрыйбалары, өз иштерине жакшы мамиле кылуусу, өз кесиптерине болгон канааттануусу, кадыр-баркы, үй-бүлөсүнүн материалдык жактан камсыз болуу деңгээли, алардын балдарына эмгектик ийгиликтерди каалоосу менен оң таасирлерин тийгизиши кирет. Бул жагдайлар үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кызыгуусуна, жөндөмүнө, шыгына жараша ийгиликтүү кесип тандап алуусуна таасир этүүгө мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет. Экинчи учурда кесип тандоосуна айрым учурда тоскоол болушуп, өзүлөрү таңуулашат, тандаган кесибине кайра кароосун сунуш кылат. Айрым учурда балдар ата-энесинин сунушу менен макул эсептешишет, себеби окуу жайдан окуусун улантуудагы материалдык колдоосун эске алып же алардын көңүлүн оорутпайлы, мамилени бузбайлы

деген ойдо болушат. Үчүнчү топтогулар балдарынын кесип тандоосуна кийлигишпейт, кайдыгер мамиле жасашат. Алар ата-энесинин камкордугунан четте калган мектеп бүтүрүүчүлөрдүн эсинде, аң-сезиминде ата-энесинин иштебей күн өткөргөн асоциалдык жашоо образы сакталат. Аларга кесиптик иш-аракеттен четтөө, өзүлөрүнүн жана өз балдарынын жашоо шартына уюштурууга жоопкерчилиги төмөн. Мындай ата-энелер өзүлөрүнүн жашоо образы менен үлгү боло алышпайт. Бул балдарынын кесип тандоосуна таасирин тийгизип, көйгөйлөрдү жаратып, алардын социалдык дезадаптациялынышынын, жаңы социалдык чөйрөгө ыңгайланыша албагандыгын, азыркы кездеги жашоо шартты билбегендигин, жогорку кесипкөйлүктү талап кылган кесиптер жөнүндө маалыматынын төмөндүгүн пайда кылган фактор болуп калат. Натыйжада балдарынын кесип тандоого муктаждыгы жок болуп, керек болсо эмгектенүүгө негативдүү мамилеси болот. Бул өз кезегинде балдардын чыныгы туруштук тажрыйбаларын, коомдун турмушу жөнүндө, ар түрдүү кесиптер жөнүндө маалымат алуусун, социалдык активдүүлүгүн, келечегин ойлоосун, өзүн идентификациялоосун, социалдык тажрыйбаларын жаратуусун чектейт. Мына ушунун бардыгы мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик жана турмуштук өзүн аныктоосун тормоздотуп, иш-аракетин адекваттуу эмес тандоого алып келет.

Үй-бүлөнүн шартында кесиптик багыт берүүдө ар түрдүү каражаттарды пайдалануу, балдардын тигил же бул кесипте өзүн текшерип көрүү чөйрөсүн кеңейтүүгө, кесиптер дүйнөсү менен тааныштырууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Изилдөөнүн жүрүшүндө мына ушул сыяктуу жагдайлар ата-эненин кесиптик багыт берүүчү потенциалын жогорулата тургандыгын аныктай алдык. Т.Д. Зеленкинанын пикири боюнча ата-энелердин кесипке багыт берүү потенциалы мүмкүнчүлүктөрдүн, кражаттардын жана алардын окуучуларга таасир этүүгө даярдыгынын жыйындысы менен мүнөздөлөт.[82].

Демек, үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүчү потенциалы – бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн кызыгуусуна, жөндөмүнө, шыгына ылайык, булактарды жана каражаттарды пайдаланып, дайыма

байланышта болуп алардын ийгиликтүү кесип тандап алуусуна таасир этүү мүмкүн-чүлүгүнүн жыйындысы. Биз мындан үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы – бул кесиптик багыт берүү чөйрөсү субъекттердин жана объект-тердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн ар бирине карата жекече кесип тандап алуу-суна таасир этүүсүн көрө алабыз. Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалынын маңызы кесип тандоого даярдыктын мазмуну менен анык-талып, белгилүү жагдайда кайра-кайра өзгөрүшү мүмкүн.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алышы ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгы менен байланышта боло тургандыгын практика көрсөтүүдө. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн **аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгы** – алардын ички абалы, окуучуларга ийгиликтүү кесип тандоосун колдоого, натыйжалуу, сабаттуу жардам берүүгө болгон мүмкүнчүлүгү менен аныкталат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжаларга, жогоруда аныкталган мамиле жасоонун багыттарына таянуу менен үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалынын калыптанышынын жана ишке ашыруунун объективдүү жана субъективдүү факторлорун көрсөтө алабыз:

–социалдык-демографиялык факторлор, үй-бүлөнүн структурасы (нуклеардык, толук же толук эмес үй-бүлө, көп же аз балалуу, үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугу ж.б), ата-энелердин жаш курагы;

–социалдык-экономикалык факторлор (үй-бүлөнүн материалдык жана жашоо шарты, үй-бүлөлүк кирешенин деңгээли, ата-энелердин дайыма жумушта болушу ж.б.);

– ата-энелердин инсандык факторлору (ата-энелердин социалдык статусу, билим деңгээли, маданияты, балдарын тарбиялоого багытталышы ж.б.);

– үй-бүлөнүн ичиндеги факторлор (үй-бүлөдөгү психологиялык климат, каада-салттар, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз ара катнашы, биргелешкен иш-аракеттери, ар бир үй-бүлөнүн эрежелери ж.б.);

– мамлекеттин социалдык саясатынын факторлору (коом жана мамлекет тарабынан кам көрүлүшү);

– макрочөйрөнүн факторлору, мектеп бүтүрүүчүсүнө массалык маалымат каражаттарынын, интернеттин, көчөнүн таасиринин өсүшү.

Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө, анын калыптанышынын критерийлери менен көрсөткүчтөрүн иштеп чыгууну талап кылат. Бул мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүү процессин максаттуу башкаруунун башкы шарты болуп саналат.

Критерий (латынча "критерий" деген сөз, "салыштыруу" дегенди билдирет) – бул белги, анын негизинде предмет же изилденип жаткан кубулуш бааланат. Критерий бир маанилүү жана өлчөөгө мүмкүн болуп жетишилген натыйжаларды салыштырууда колдонулат. Кесиптик багыт берүүнүн маани-маңызына таянып, бул ишке карата ата-эненин мектеп бүтүрүүчүсүнө кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн даярдыгын деңгээлин атайын критерийлердин жардамы менен аныктай алабыз.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасирин аныктоодо ата-энелердин бул ишке даярдыгынын критерийлерин жана анын көрсөткүчтөрүн аныктоодо С.И. Вершинин [48], Н.Н. Захаров [80], Е.А. Климов [104], М.В. Ретивых [176], М.С. Савина [178], С.Н. Чистякованын [211] жана башкалардын көз караштарына таяндык. Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарды талдоонун жана изилдөөнүн натыйжаларына таянуу менен ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын мотивациялык, когнитивдик, иш-аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу компоненттерин, анын критерийлерин жана кесиптик багыт берүүнүн маселелери боюнча теориялык билиминин, билгичтигинин, көндүмдөрүнүн ж.б.у.с. көрсөткүчтөрдүн негизинде алардын даярдыгынын жогорку, орточо жана төмөнкү деңгээлдерин аныктай алдык (3-таблица). Изилдөөнүн жүрүшүндө ата-энелер менен иштөөдө инновациялык технологияларды колдонуунун аркасында алардын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик тандоосуна таасир

этүүсүнүн даярдыгынын деңгээлин жана критерийлерин аныктоодо төмөндөгү көрсөткүчтөрдү эске алдык:

1. Ата-эненин Кыргызстандын базар экономикасынын шарттарындагы эл чарбасынын тармактары, конкреттүү экономикалык райондун квалификациялуу кесип ээлерине болгон муктаждыктары; балдарына сунуш кылган кесиптин мазмунун жана эмгек шарттары, ал кесипти (адистикти) ала турган билим берүүчү мекемелер ж.б.у.с. маселелер боюнча кеңири маалыматтарга ээ болушу.

2. Ата-эненин кесиптик багыт берүүнүн теориялык маселелери тууралуу түшүнүктөрүнүн жана анын социалдык мааниси жөнүндө мотивдеринин калыптанышы (кесиптик ниеттерди өлкөнүн, эл чарбасынын кадрларынын конкреттүү экономикалык районунун муктаждыктары менен жакындаштыруу).

3. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик кызыгуулары, аны тандоонун мамиле-мотивдери жөнүндөгү маалыматтарынын болушу. Алардын белгилүү бир иш чөйрөсүнө, кесипте туруктуу кесиптик кызыгууларын, шыгын, жөндөмүн аныктай билиши жана аларга ылайык коом муктаж болгон кесипти сунуштай билиши.

4. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн тандалган кесибине карата эмгек практикалык тажрыйбаларынын болушун аныктай билиши.

5. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик ниеттерин калыптандырууга умтулушу (ниет туруктуу, кесиптин мазмунун, эмгек шарттарын, адистик боюнча билим алуу жолдорун, ошондой эле алардын кызыкчылыктарын, каалоолорун, жөндөмдөрүн жетиштүү билүүгө негизделет). Алардын кесиптик ниеттерине шайкеш келген жана алардын өнүгүү деңгээли келечектеги иш-аракеттердин ийгилигин камсыз кылган кесипти сунуштай билиши.

6. Ден-соолугунун абалына жараша кесиптин түрүн тандоону сунуш кылышы.

8. Кесиптик багыт берүү маселесин чечүү үчүн теориялык, практикалык материалдарды колдоно билиши.

9. Конкреттүү кырдаалда чечим кабыл алууга таасир эте алышы.

10. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү ишинин мотивациясын калыптандыра билүү.

2.1. – таблица. Ата-эненин кесиптик багыт берүүгө даярдыгынын компоненттери жана критерийлери

№	Компоненттер	Критерийлер
1.	Когнитивдик	<p>1. Өлкөнүн эл чарбасынын тармактары, өнүгүү перспективасы жөнүндө билими.</p> <p>2. Кесиптер дүйнөсү жөнүндө билиши.</p> <p>3. Кесиптин адамга койгон талаптары жөнүндө билиши.</p> <p>4. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн калыптануусу жөнүндө билүүсү.</p> <p>5. Идеалдуу баланын образы жөнүндө билүүсү,</p> <p>6. Кесиптик багыт берүүнүн маселелерин боюнча терең билиминин болушу.</p>
2.	Мотивациялык-керектөөчү	<p>1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүгө мотивинин болушу.</p> <p>2. Кесиптик багыт берүүнүн ишине, анын жыйынтыгына оң мамиле жасашы.</p> <p>3. Мектеп бүтүрүүчүлөрү менен биргелешкен чыгармачыл ишке умтулуусу.</p>

3.	Иш-аракеттик	<p>1. Кесиптер, эмгектин шарттары жөнүндө билимге лууга умтулуусу.</p> <p>2. Ар түрдүү иштин түрүн өздөштүрүүдө жана ыкматтарды үйрөнүүдө активдүүлүгү жана өз алдын-чалыгы.</p>
4.	Баалоочу-маанилик компонент	<p>1. Коомдогу өзгөрүүлөрдү түшүнөт.</p> <p>2. Туура кесип тандап алууга маани беришет.</p> <p>3. Кесип тандоодо субъективдүү жагдайларга маани беришет.</p> <p>4. Кесиптик сапаттарга ээ болуунун зарылдыгын баалайт.</p>

Когнитивдик компонент – ата-энелердин жаңы шарттарда пайда болгон кесиптер, аларга коюлган талаптар, өзгөчөлүктөрү, классификациясы, тууралуу билиминин болушу жана аларды талдай билиши; мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген факторлор жана алардын кесип тандоосундагы каталыктар, жекече-психологиялык өзгөчөлүктөрүн талдай билиши; мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипке ээ болуусунун жолдорун, кесиби боюнча жумушка орношуунун перспективасын туура түшүнүшү; кесиптердин спектри жана профессиограммасы, жаңы социалдык-экономикалык шарттарда өлкөнүн экономикасынын ар түрдүү тармактарынын, кесип ээлерине болгон керектөөлөрүн билиши; келечекте пайда боло турган кесиптер жана аларга коюла турган талаптарды, мектеп бүтүрүүчүсүнүн жеке психологиялык инсандык сапатарын, шыгын, жөндөмүн билиши.

Мотивациялык компонент – мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүү боюнча иш-аракетинин мотивацияланышы аларга системалуу жардам, кеңеш берүүгө жаңы социалдык-экономикалык

шарттарда мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү иштери боюнча билимин тереңдетүүгө умтулушу, башка ата-энелерге жардам берүүгө маани бериши.

Иш-аракеттик компонент – ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн туура кесип тандап алуусуна өз алдынча жардам берүүнүн көндүмдөрүнө, билгичтиктерине ээ болушу; мектеп бүтүрүүчүлөрү менен кызматташтыкта иштөөнүн, өз ара жардамдашуунун, кесиптик багыт берүү ишине коюлган максатка жана милдетке ылайык ишти пландаштыруунун, уюштуруунун көндүмдөрүнө ээ болушу; коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартына ылайык ишти корректировкалап, кесиптик багыт берүү боюнча билимин, билгичтиктин тереңдетет.

Баалоочу-маанилик компонент – ата-энелердин дүйнөлүк жана Кыргызстандын экономикасындагы глобалдык жана инновациялык процессти, анын натыйжасында пайда болгон коомдогу баалуулуктардын өзгөрүшүн, мектеп бүтүрүүчүсүнүн инсандык потенциалынын өнүгүшүндө туура кесип тандоонун маанисин, сунуш кылган кесиптин кесиптик сапаттарга ээ болуунун коомдун туруктуу өнүгүүсүндөгү маанисин түшүнүүсү. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоо маселесине, келечектеги кесибинин траекториясына кызыгуусунун болушу, балдардын жеке психологиялык өзгөчөлүктөрүнө, кызыгуусуна, шыгына, жөндөмүнө жараша аң-сезимдүү кесип тандоого даярдоонун маанисин баалашы.

Жогоруда белгиленген компоненттер (когнитивдик, мотивациялык, иш-аракеттик, баалоочу-маанилик) өз ара байланышта болуп, мектеп бүтүрүүчүсүн кесип тандоого даярдоодо бирдей мааниге ээ болот. Мына ушуга байланыштуу үй-бүлө чөйрөсү кесиптик багыт берүүчү чөйрө катары жакшы уюштурулушу керек.

Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган критерийлерге таянуу менен ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын жогорку, орто, төмөнкү деңгээлдерин аныктадык.

Төмөн деңгээл: ата-энелердин кесиптик ниетинин так эместигинен, кесиптер дүйнөсү, кесиптик багыт берүү түшүнүгү начар анын мектеп бүтүрүүчүсүнүн туура кесип тандап алуусунун маанисин такыр эле баалашпайт. Бул багытта билими, билгичтиктери, көндүмдөрү жетишсиз. Кесип тандоого түрткү берүүчү терс мотивдери, кесиптик баалуулук багыттары жок, туура чечим кабыл алганга жардам бере алышпайт. Кесиптер жөнүндө маалымат издебейт, кесиптер жана алардын мүнөздөмөлөрү жөнүндө фрагментардык билимдердин болушу, кесиптик багыт берүүнүн эрежелерин, кесиптин өзгөчөлүктөрүн, кесиптин түрлөрү жана функциялары жөнүндө билишпейт. Балдарынын кызыкчылыктарын, жөндөмдөрүн, жеке психологиялык сапаттарын, тандаган кесибинин талаптары менен салыштыра алышпайт

Ортоңку деңгээл: ата-энелер мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн келечектеги кесибин туура тандоосунун маанисин түшүнүшөт. Бул деңгээлдин өкүлдөрү кесипке багыт берүүгө багытталган иш-чараларга жана программаларга дайыма катышууга кызыгышпайт. Сунуш кылган кесиптеринин өзгөчөлүктөрү, кесип тандоонун негиздери жана эрежелери жөнүндө түшүнүктөрү бар, бирок аны ар дайым эле сакташпайт. Бул ишти жүргүзүүнүн практикалык жана кызыгуусу көндүмдөрү орто деңгээлде. Алар мектеп бүтүрүүчүлөрү менен иштөөдө аларды башкара алат, жагымдуу жагдай түзө алышат. Өзүнүн иш-аракетин дайыма рефлексиялай алышпайт. Өз алдынча дайыма ой жүгүртүп, өзүн дайыма өзү баалабайт. Өзүнүн кесипке багыт берүү менен байланышкан мүмкүнчүлүгүн, кызыгуусун, керектөөлөрүн баалоосу начар өнүккөн.

Жогорку деңгээл: ата-энелер кесипке багыт берүү даярдыгынын мотивдеринин, максаттарынын болушу менен мүнөздөлөт; сунуш кыла турган кесип талап кылган билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү билет, келечектеги кесиптик ишмердүүлүктүн көндүмдөрүн калыптандыруу өзгөчөлүктөрүн түшүндүрө алат; кесиптик багыт берүүгө катышуу үчүн жогорку мотивациясы, терминалдык баалуулуктары басымдуулук кылат, эмгек дүй-

нөсү, кесиптер, кесиптик тандоонун негиздери жөнүндө билимдин көлөмүнүн толуктугу, жөндөмдөрдү өз алдынча колдонуунун ийгилиги жана практикалык кесиптик багыттоодогу сапаттар, жеке мүнөздөмөлөрүн кесиптин жана эмгек рыногунун талаптары менен өз ара байланыштыруу жөндөмү, өз ишмердүүлүгү жана башкалардын иши жөнүндө ой жүгүртүүнү өз алдынча жүзөгө ашыруу.

Демек, үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы ата-эненин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жеке мүмкүнчүлүктөрүн, сапаттарын, мүнөздөмөлөрүн жана кызыкчылыктарын жана эмгек рыногунун муктаждыктары менен байланышта максаттуу кесиптик багыт берүү иш-аракеттерин уюштуруу менен алардын кесиптик жактан маанилүү сапаттарын калыптандырууга умтулуусун карасак болот. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесип тандоосуна таасир этүүсүнө даярдыгынын деңгээлинин мазмундук критериялык мүнөздөмөсү алардын кесип тандоосунун динамикасын аныктоого мүмкүндүк берип, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн инсанын туруктуу интегративдик сапаттарынын калыптанышына, максаттуу кесип тандап алуусуна багытталган туруктуу иш-аракетинин системасы. Өз кезегинде, ата-эненин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүгө даярдыгынын компоненттери, критерийлери сапаттык же сандык мүнөздөмөсү катары иштеп, процесстин (кубулуштун, кубулуштун) натыйжалуулугун системалуу баалоого мүмкүндүк берет. Ошондуктан, баалоону татаалдаштырбоо үчүн көрсөткүчтөр түшүнүктүү, диагностикалык, өлчөө үчүн жеткиликтүү болушу керек.

2.3. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасиринин изилдөөнүн методдору

Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр, илимдин, техниканын жетишкендиктеринин жана маалыматтык технологиялардын эл чарбасынын бардык тармактарында кеңири колдонулушу, компетенттүү адистерди даярдоонунун зарылдыгы ж.б.у.с. тенденциялар мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алууга даярдоо маселесин изилдөөнүн концеп-

туалдык багыттарын аныктоону, өз кезегинде туура методологиялык негизди жана методдорду тандоону талап кылат. Изилдөөнүн методологиялык негиздерин аныктоо үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна тийгизген таасиринин теориялык жана практикалык маселелерин андан ары өркүндөтүү үчүн фундаменталдык жобо болуп саналат.

Окумуштуу В.В. Краевский системаны изилдөө үчүн педагогикалык процесстин же кубулуштун компоненттерин жана система түзүүчү байланыштарын, бул системанын кызмат өтөөсүнө таасир тийгизген негизги факторлорду, башка кубулуштардын системасындагы ордун жана ролун, кайра түзүүчү таасири бар айрым элементтерди же группасын аныктоо, коюлган максатка жетүүнү, алынган натыйжаларды практикага киргизүү камсыз кылган үчүн башкаруу процессин үйрөнүү маанилүү боло тургандыгын белгилеген [135]. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирин жогорулатуунун методологиялык жактан туура негизделиши анын конкреттүү составын, структурасын, функцияларын аныктоодо өзгөчө мааниге ээ болот. Изилдөөнүн максатына жана милдетине ылайык мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик аныктоосуна үй-бүлөнүн таасирин аныктоодо методологиялык негизи катары инсан жөнүн-дөгү теорияны, системалар теориясын, педагогикалык процесстин бүтүндүгү жөнүндөгү концепцияга жана мамиле жасоонун багыттарына (аксиологиялык, системалык, технологиялык, иш аракеттик ж.б.) таяндык. Изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган теориялык маселелердин баалуулугуна маани берүү менен аксиологиялык, иш аракеттик, системалык мамиле жасоону бөлүп көрсөтмөкчүбүз. Анткени, изилдөөнүн методологиялык базасын аныктоо каралып жаткан проблеманын теориялык жана практикалык жоболорун иштеп чыгуунун негизи болуп саналат.

Аксиологиялык мамиле жасоо ата-эне менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн өз ара аракеттенишүүсү үй-бүлөнүн адеп-ахлактык багытталгандыгы, анда орун алган баалуулуктардын багыттары жана системасы менен аныкталат. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн өздөштүргөн

баалуулуктары кесиптик өзүн анык-тоодо маанилүү болуп саналат. Аксиологиялык мамиле жасоодо тарбиялык процесстин баалуулук мазмунун баалоо, үй-бүлөнүн баалуулуктарынын системасын мектеп бүтүрүүчүсүнүн ырааттуу өздөштүрүүсү, анын негизин-де жеке өзүнүн баалуулуктарынын калыптанышы кесиптик багыт берүү ишинин натыйжасын аныктайт. Окумуштуу В.Д. Повзундун пикири боюнча аксиологиялык мамиле жасоо баалуулуктардын социалдык жаратылышын түшүнүүгө негизделет. Жашоонунун бардык чөйрөсүндөгү баалуулуктардын сапаттуу тандоо мектеп бүтүрүүчүсүнүн руханий, адептик жана чыгармачыл потенциалынын, жүрүм-турумунун жалпы багытталгандыгынын өнүгүшүнө түрткү болуп, келечектеги кесибин мазмундуу караганга жол көрсөтөт [166].

Аксиологиялык мамиле жасоо мектеп бүтүрүүчүсүнүн баалуулук багытталышын калыптандырууну көздөп, анын жүрүм-турумунун жалпы багытталгандыгын аныктайт жана келечектеги кесибине мазмундук мамиле жасоону көрсөтөт. **Мындай мамиле жасоо** үй-бүлөлүк баалуулукту коом тарабынан жактырылган жана муундан муунга өткөрүлүп берилген адамзаттык жашоонун маданияттын үлгүсү катары кароого мүмкүндүк берет кароо менен, коом тарабынан жактырылган жана муундан муунга өткөрүлүп берилген жашоонун маданияттын үлгүсү катары.

Иш аракеттик мамиле жасоо. Өлкөдөгү социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн, базар экономикасынын шартында мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн активдүү иш-аракеттердин принциптерин өздөштүрүүсү үй-бүлөдө кесиптик багыт берүүнүн негизги факторлорунун бири болуп саналат. Ата-эне балдардын социалдык мааниге ээ болгон билимдерге жана иш-аракеттерге ээ болуусу үчүн жагымдуу шарт түзүүдө чоң роль ойнойт. Иш-аракеттик мамиле жасоо мектеп бүтүрүүчүсүнүн демилгелүүлүгүн, өз алдынчалыгын, активдүүлүгүн тарбиялоого үй-бүлө тарбиясынын кесипке багыт берүүчүлүк деңгээлин баалоого мүмкүнчүлүк берет. Үй-бүлө мүчөлөрү менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн биргелешкен иш-аракетте тарбиялоонун алгылыктуу методдорун колдонуу менен балдарын ар түрдүү кесиптик иш аракеттерге

үйрөтөт. Мектеп бүтүрүүчүсү окуп үйрөнүүчү объекттен акырындык менен активдүү иш аракеттеги субъектиге өзгөрөт.

Иш-аракеттик мамиле жасоонун көз карашында үй-бүлөдө, мектеп бүтүрүүчүсүнүн шыгын, жөндөмүнүн, кызыгуусун жана коомдун квалификациялуу кадрларга керектөөлөрүнө эске алуу менен максаттуу кесип тандоого даярдоого багытталган иш аракетке басым жасоого көңүл бөлүү деп эсептейбиз. Иш аракеттик мамиле жасоо инсандын өнүктүрүүгө багытталган иш аракеттин түрлөрүнө өзгөчө маани берилет.

Системалык мамиле жасоо (Л.С. Выготский, П. Я. Гальперин, С.Л. Рубинштейн, Д.И. Фельдштейн, А.Н. Леонтьев ж.б.лар) үй-бүлө тарбиясынын методдорунун кесипке багыт берүүнүн натыйжалуулугун баалоодо колдонулат. А.Г. Асмолов [18], В.В. Сериков [188]) ж.б. лардын эмгектеринде **системалык мамиле жасоодо** иш аракет натыйжага жетишүүгө багытталган система түзүүчү катары каралган.

Үй-бүлө тарбиясын жана кесипке багыт берүү иштерин система катары кароо менен алардын компоненттерин өз ара байланышта карайбыз. Бул кесипке багыт берүү иштеринин жана үй-бүлө тарбиясынын методдорун колдонуунун натыйжалуулугун бүтүндүктө кароого, системалуу колдонууга негиз болот дагы, үй-бүлөдө кесипке багыт берүү ишинин жаны сапаттык деңгээлге көтөрөт. Бул мамиле жасоонун багытына ылайык инсандын өнүгүшү инсандын, калыпанышы ар түрдүү иш аракеттер менен аныкталат. Системалык мамиле жасоо үй-бүлө тарбиясынын жана кесиптик багыт берүү ишинин методдорун мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө системалуу колдонуунун натыйжалуулугун баалоого жана алардын жаңы сапаттык деңгээлге көтөрүүгө мүмкүндүк берет.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесипке багыт берүүнү билимдердин комплекси, аларды иш аракеттерге катыштыруу менен шык жөндөмүн өнүктүрүү, керектөөлөрүн жана кызыгуусун реализациялоочу иш-аракет катары мүнөздөөдө менен системалык иш-аракеттик мамиленин жоболоруна эске алуу зарыл.

Инсанга багытталган мамиле жасоо. И.С.Якиманскийдин пикири боюнча инсанга багытталган мамиле жасоо – бул инсандын максаттуу багытта өнүгүшү үчүн шарт түзүү менен байланышат. Анын натыйжалуулугу иштин системалуулугу, атайын түзүлгөн педагогикалык чөйрө түзүлүшү жана инсанга багытталган мамиле жасоонун максатын жана баалуулугун түшүнгөн адистин болушу камсыз кылат.

Инсанга багытталган мамиле жасоонун маанилүүлүгү 1-ден, коомдун динамикалуу өнүгүшү мектеп бүтүрүүчүсүнөн индивидуалдуулукту, 2-ден мектеп бүтүрүүчүсүнүн прагматикалык көз карашынын болушу ата-энелерден, алар менен иштөөнүн жаңы методдорун билүүнү, 3-дөн, азыркы кездеги билим берүү системасындагы өзгөрүүлөр балдарга демократтуу жана гумандуу мамиле жасоону талап кылгандыгы менен шартталган. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн өзүн инсан катары сезүүсүнө, өзүнүн чыгармачылык мүмкүнчүлүгүн ачып көрсөтүүгө, аң-сезимин калыптандырууга жана коомдук мааниге ээ (өзүн аныктоо, өзүн реализациялоо жана өзүн бекемдөө) иш-аракетин ишке ашырууга негиз болот. Жаш курагы, турмуштук тажрыйбасы, социалдык ролу боюнча айырмачылыктарга байланыштуу ата-эне менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн катнашы дайыма эле барабар боло бербейт. Алардын барабардыгы коюлган жалпы милдетти чечүүдө болушу мүмкүн. Үй-бүлөдөгү тарбиялык иштин борборунда билим, билгичтик, форма жана метод эмес, инсанга багытталган мамиленин маңызынын негизин түзгөн бала болуп саналат. Инсанга багытталган мамиле жасоодо мектеп бүтүрүүчүсү тажрыйбаны даяр түрүндө гана өздөштүрбөстөн, аны өзгөртүп, толуктап жаңыны жаратат.

Социологиялык мамиле жасоо (Т. Парсонс, А. Маслоу, Д. Сьюпер, П.С. Кузнецов, Л.А. Йовайша) мектеп бүтүрүүчүсүнүн инсанынын өнүгүшү жана калыптанышы, аны өзүн кесиптик, коомдук жана маданий иш-аракеттердин чөйрөсүндө реализациялоо үчүн жагымдуу социалдык шарт түзүүгө багытталган. Мамиле жасоонун бул багыты ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн индивидуалдуулугун өнүктүрүүгө, керектөөсүнө жана үй-бүлө тар-

биясынын кесипке багыт берүүдөгү натыйжалуулугун арттыруу боюнча коюлган милдетти чечүүгө багытталгандыгы менен бааланат.

Биздин изилдөөдө коюлган милдеттерди чечүүдө Э.Роу тарабынан иштелип чыккан “кесиптик өнүгүүнүн теориясы” мааниге ээ болду. Бул теория боюнча кесип тандоодогу баалуулуктар жана мотивация үй-бүлөдөгү атмосферага жараша болот. Мында бала ата-эненин көңүлүнүн борборунда болот. Анткени, аларды балдарынын келечеги кызыктырат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү ишинин составы – бул адамдын кесип тандап алуусун камсыз кылган, өз ара байланышкан элементтер (кесипке багыт берүүнүн объектиси, субъектиси, мазмуну, кесипке багыт берүүнүн чөйрөсү) менен шартталган.

Изилдөөнүн объектиси – жалпы билим берүүчү мектептин бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасири.

Изилдөөнүн предмети – мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдөгү үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирлеринин педагогикалык негиздери.

Изилдөөнүн гипотезасы – *Эгерде*, ата-энелер кесиптик багыт берүү маселеси боюнча жеткиликтүү даярдык алса; үй-бүлөдө кесиптик багыт берүүдө педагогикалык шарттар эске алынса; кесиптик багыт берүү иши теориялык моделдин негизинде жүргүзүлсө, *анда*, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасири жогору болот.

Колодонулуп жаткан методдордун үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү натыйжалуулугун баалоо ага ылайык келген педагогикалык маани кылуунун багыттары менен аныкталат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасирин аныктоодо, методологиялык негиздерин аныктоодо педагогикалык процесстин бүтүндүгү жөнүндөгү концепциянын багыттарына таяндык. Бул жагдай мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жекече өзгөчөлүктөрүн, көз караштарын, коомдун квалификациялуу даярдыгы бар адистерге муктаждыгын эске алуу менен кесиптик багыт берүү ишине ата-энелердин таасирин артыруунун

логикалык ырааттуу схемасын түзүүгө, педагогикалык шарттарын, теориялык моделин аныктоого жардам берди.

Изилдөөнүн максатына, милдеттерине жана гипотезасына ылайык методдордун комплексин колдонууну жана үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн жакшыртууга багытталган педагогикалык эксперименттин мазмунун аныкталды:

– практикада колдонулган мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандоого даярдоо боюнча ата-энелердин ишинин системасын өркүндөтүү;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандоого даярдоо боюнча ата-энелердин иш алып баруусунун натыйжалуу шарттарын, моделин жана каражаттарын аныктоо.

Изилдөөнүн жүрүшүндө изилдөөнүн методдорунун төмөндөгүдөй комплекси колдондук.

1. Теориялык методдор – үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна тийгизген таасирин аныктоого мүмкүндүк берген илимий булактарды, педагогикалык психологиялык, философиялык, социологиялык адабияттарды, тажрыйбаларды жалпылоодо талдоо жана синтездөө менен баалуу маалыматтар үйрөнүлдү.

Педагогикалык идеяларды теориялык талдоо жана синтездөө методу. Бул метод изилдөөнүн эмпирикалык методдорунун жардамы менен аныктоого мүмкүн эмес жаңы закон ченемдүүлүктөрдү табууга, үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүдөгү ролун аныктоо боюнча маанилүү маселелери боюнча терең илимий жалпылоого жардам берет. Педагогикалык идеяларды теориялык талдоо тарыхый педагогикалык изилдөөлөрдө, өткөн педагогдордун илимий мурастарын үйрөнүүдө, педагогика илиминин өнүгүүсүнүн белгилүү бир этабында тигил же бул изилденип жаткан проблеманын **иштелип** чыгышын окуп үйрөнүүдө колдонулду. Изилдөөнүн жүрүшүндө үйрөнүлүүчү предмет ойдо талданып составдарга ажыратылса, логикалык ыкмалардын жардамы менен синтезделип андан ары бүтүн кылып бириктирилет. Бирок таза түрүндө талдоо же синтез жүрөт деген туура эмес. Дайыма талдоо

менен синтез бирдикте жүрөт. Изилдөөдө үйрөнүүчү проблеманын максаты, милдети, гипотезасы аныкталып, берилген кубулуштун ички мазмун талданды. Андан ары изилдөөнүн жүрүшүндө талдоо - синтездөө иш-аракети улантылып, жүргүзүлгөн иштин жыйынтыгы иштетилип, жалпылоо жана илимий тыянактарды, практикалык сунуштарды берүү менен аяктады.

Анализ (талдоо)– бул изилденип жаткан бүтүндү бөлүктөргө ажыратуу, кубулуштун, процесстин же кубулуштардын, процесстердин мамилелеринин айрым белгилери менен сапаттарын бөлүү. Анализ процедуралары ар кандай илимий изилдөөнүн табигый курамдык бөлүгүнө киришет да, адатта изилдөөчү иликтенип жаткан объекти мүчөлөнбөгөн сыпаттоодон анын курулушун, курамын, анын касиеттери менен белгилерин айкындоого өтүүчү биринчи фазасын түзүшөт.

Синтез– предметтин ар кыл элементтерин, кырларын бирдиктүү бүтүнгө (системага) бириктирүү. Синтез – жөн гана суммалоо эмес, маанилик бириктирүү, ошондуктан ал жалпы суммадан кенен. Эгер кубулуштарды жөн гана бириктирсек, алардын ортосунда байланыштардын системасы пайда болбойт, өзүнчө фактылардын башаламан топтолушу гана түзүлөт. Синтез таанымдык операция катары теориялык изилдөөнүн ар кыл кызматтарында чыгат. Түшүнүктөрдү жаратуунун каалаган процесси анализ менен синтез процесстеринин биримдигинде негизделет.

Педагогикалык кубулушту системалык-структуралык талдоо методу. Бул метод менен үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоого таасирин реалдуу масштабына жана деңгээлине, жалпы байланышына жана катнашына (мамилесине, анын ичинде үйрөнүлүүчү кубулуш менен чоң жана кичине системалардын, изилденүүчү кубулуштун составдык элементтеринин ортосундагы) карабастан изилденди. Мына ушуга байланыштуу изилдөөнүн максатына ылайык салыштырмалуу өз алдынча бөлүнгөн кубулуш, белгилүү касиеттери бар туруктуу система катары каралды.

Моделдештирүү методу. Бул метод ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүнү педагогикалык кубулуштун эмпи-

рикалык негиздеринен бошонгон «таза түрүндөгү» теориялык моделин түзүү менен байланышат. Теориялык модель – бул ойдо элестетилген же аны алмаштырып, адекваттуу изилдөөнүн предметин чагылдырып ишке ашырылган материалдык система катары каралды. Моделдештирүүнүн артыкчылыгы берилген маалыматтардын бүтүндүгү моделдерде кубулуштардын болжолдуу чектери, алардын туруктуу байланыштары жана катнаштары, анын функциясынын жыйынтыктары чагылдырылат. Моделдештирүүгө көптөгөн педагогикалык кубулуштар баш иет: сабактар, окуучунун жана мугалимдин иш-аракеттери, окуу пландары жана программалары, эксперименталдык - тажрыйбалардын ар түрдүү типтери ж.б.

Модель – таанымдык максаттарда тандалган же өзгөрүп түзүлгөн, негизги объект жөнүндө маалымат берген көмөкчү объект.

2. Эмпирикалык методдор. Изилдөөнүн жүрүшүндө төмөндөгү методдор кеңири колдонулду.

Байкоо жүргүзүү методу. Байкоо жүргүзүү–принцибинде, илимий тааным үчүн зарыл изилдөөнүн кыйла маалыматтуу усулу. Бул иликтенип жаткан кубулуштар менен процесстердин байкоочунун кабыл алуусуна – түздөн-түз да, ар кыл приборлордун жардамы менен да жеткиликтүү болгон баардык кырларын көрүүгө жол берүүчү жападан жалгыз усул. Анткени ансыз илим баштапкы маалыматка, илимий фактыларга жана эмпирикалык маалыматтарга ээ боло албайт.

Изилдөөнүн бардык этабында ата-энелерге, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө, үй-бүлө мүчөлөрүнө түздөн-түз байкоо жүргүзүлүп, фиксацияланды. Бул табигый шарттарда изилденүүчү объектини үйрөнүүнүн атайын уюштурулган милдети, байкоо жүргүзүүнүн схемасы аныкталып, алынган материалдар талданып, алгачкы тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди. Байкоо жүргүзүүнүн натыйжалуулугун арттыруу үчүн анын узактыгын, массалуулугу эске алынды.

Аңгемелешүү методу. Бул метод ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна тийгизген таасири жана анын өзгөчөлүктөрүн анык-

тоого байланышкан маалыматтарды алууга, аларды таанып билүүгө жардам берет. Аңгемелешүүнүн жүрүшүндө окуучунун кесипти тандоосуна байланышкан тигил же бул маселе боюнча маалымат алууга болот. Бул методду колдонууда окуучунун жана ата-энелердин жекече өзгөчөлүктөрү эске алынып, атайын пландын болушуна, аңгемелешүүдөгү суроолордун вариативдүүлүгүнө көңүл бөлүндү.

Мектеп документациясын (мектеп жетекчилеринин иш пландарын, отчетторун, жыйналыштардын протоколдорун ж.б.) **анализдөөнүн** жүрүшүндө ата-энелер жөнүндө, алардын мектеп менен байланышы, балдары менен болгон мамилеси жана башка ушул сыяктуу маселелер жөнүндө кеңири маалыматтар алынды. Мектептин бүтүрүүчүлөрүнүн күндөлүктөрүн, дептер-лерин текшерүү, чыгармачылык иштерин изилдөө менен алардын кесиптик кызыгууларын, шык – жөндөмдөрүн жана башка сапаттарынын калыптанышын, ата-энелеринин бул маселелерге жасаган мамилелерин аныктоого мүмкүндүк берди. Натыйжада алынган маалыматтар илимий корутундуларды чыгарууда мааниге ээ болду.

Анкета алуу. Атайын иштелип чыккан анкетанын жардамы менен ата-энелер, мектеп бүтүрүүчүлөрү тууралуу кеңири материал жыйналды. Анкета алуу болжолдоого негизделип, алар берилген суроолорго жооп беришти. Анкета окуучуларды, ата-энелерди, муталимдерди массалык суроого, алынган жоопторду бат талдоого мүмкүндүк берет. Педагогикалык изилдөөдө ачык (коюлган суроолорго өз алдынча жооп берет), жабык (даяр жооптун бирин тандайт) анкеталар колдонулду.

Педагогикалык тестирлөө мектеп бүтүрүүчүлөрүнө ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине катышуусунун мүнөзүн объективдүү ачып үйрөнүү үчүн колдонулду. Тестирлөө өзүнүн тактыгы, жеткиликтүүлүгү, автоматташтырууга мүмкүндүгү менен айырмаланып, бирдей шарттарда өтөт. Тесттин жардамы менен ата-эненин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча түшүнүктөрүн, билгичтик, көндүмдөрүн, көз караштарын аныктай алдык. Ошондой эле бул метод менен мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоого

даярдыгы, интеллектуалдык өнүгүүсү, тигил же бул сапаттарынын калыптанышы ж.б.у.с. маселелери изилденди.

Интервью алуу. Мында ата-энелерге алдын ала даярдалган суроолор ырааттуу берилип, жооптору жазылып алынып, талданды.

Сурамжылоонун жардамы менен ата-энелердин жана мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоо маселеси боюнча эркин пикир алышып, айрым маселер такталды.

Эксперттик баалоо. Алдын ала аныкталган критерийлер жана индикаторлор боюнча изилденип жаткан объектини, кубулушту, процессти, үй-бүлө чөйрөсүндө мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасиринин натыйжалуулугу алдын-ала түзгүлгөн критерийлерге жана жаңы көрсөткүчтөргө бааланып жана аныкталды.

Математкалык методдор. Бул методдор мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасиринин натыйжалуулугундагы сапаттык өзгөрүүлөрдү, сандык көз карандылыкты аныктоого жардам берет.

Педагогикалык эксперимент. Изилдөөнүн жүрүшүндө коюлган максатка жана милдеттерге ылайык мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирин жана натыйжасын аныктоого мүмкүндүк берген жаңы элементтерди камтыган педагогикалык процесс конструкцияланды. Педагогикалык эксперимент иштелип чыккан теориялык моделди жана аныкталган педагогикалык шарттарды үч этапта ишке ашырууга мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн жүрүшүндө ар бир этаптын максаты аныкталып, базасы катары Бишкек шаарындагы «А. Молдокулов» атындагы №5 УИТМЛ, №93-жалпы орто мектеп, Нарын областынын Ат-Башы районундагы «А. Койчуманов», Кочкор районундагы «Т. Усубалиев» атындагы орто мектептер тандалып алынып, аларда текшерүүчү жана эксперимент алдык, класстардагы окуучулар (ЭТ – 886 жана ТТ – 884 бүтүрүүчү) жана алардын ата-энелери (ЭТ – 237 жана ТТ – 241 ата-эне) аныкталды.

Биринчи аныктоочу этап (2012-2014-жж.) пландаштыруу, уюштуруу менен башталды. Бул этапта проблемага байланыштуу илимий, илимий-

методикалык адабияттар, изилденип жаткан проблеманын теориядагы жана практикадагы абалы аныкталды; республикабыздын мектептеринде бул багытта топтолгон тажрыйбаларды үйрөнүп жана талдадык; диагноздоочу изилдөөлөрдү жүргүзүү менен калыптандыруучу педагогикалык эксперименттин материалдары такталып, апробацияланды; топтолгон материалдарды талдоонун негизинде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн тийгизген таасири, алардын кесипке багыт берүүгө даярдыгынын компоненттери, критерийлери, деңгээлдери жана теориялык модели аныкталды. Бул этапта мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген факторлор, ата-энелердин ага тийгизген таасири жана башка педагогикалык маселелери аныкталды.

Экинчи калыптандыруучу этап (2014-2019-жж.) изденүүчү тарабынан аныкталган мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн тийгизген таасиринин натыйжалуулугун арттыруунун педагогикалык шарттары, теориялык модели педагогикалык экспериментте текшерилди. Бул этапта педагогикалык шарттардын жана теориялык моделдин натыйжалуулугун аныктоо үчүн дайыма мониторинг, зарыл болгон учурда педагогикалык коррекциялоо жүргүзүлүп турду.

Үчүнчү жыйынтыктоочу этап (2019-2020-жж.) этапта педагогикалык эксперимент жыйынтыкталып., алынган материалдар талданып системалаштырылды, диссертация даярдалды. Алынган материалдар иштелип чыккан технологиянын ишке ашыруунун натыйжалуулугун даражасын аныктады.

Жогоруда каралган педагогикалык изилдөөнүн методдорунун ар бири мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандап алуусуна ата-энелердин, үй-бүлө мүчөлөрүнүн таасир этүүсүнүн үйрөнүүдө белгилүү деңгээлде роль ойнойт. Бул процессти ар тараптуу үйрөнүү үчүн изилдөө методдорунун комплексинин колдонулушу ар түрдүү материалдарды алууга мүмкүнчүлүк берет. Бир методдун жардамы менен алынган материалды экинчи методдун материалдары толуктап педагогикалык процесстин маңызын түшүнүүгө, аны өркүндөтүүгө негиз болуп саналат. Мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүү

иштериндеги тенденцияларды, факторлорду өз ара байланышта кароо менен алардын кесиптик пландарынын калыптанышына үй-бүлө тарбиясынын таасир этүү мүмкүнчүлүктөрүн бир кыйла арттырат. Изилдөөнүн жыйынтыгында алынган материалдарды талдоо, интерпретациялоо, сунуш кылынган моделдин жана педагогикалык шарттардын ишке ашыруунун натыйжалуулугун объективдүү картинасын алууга мүмкүндүк берет.

1. Изилдөөнүн жүрүшүндө үй-бүлөнүн жашоо образын, тарбиялык иш аракеттерин үйрөнүү үчүн М. Кун жана Т. Мак-Партланддын «Менин үй-бүлөм» деп аталган тестин, И.В. Марковскаянын «Үй-бүлө тарбиясынын стили: ата-эне-баланын өз ара аракеттениши» деп аталган методикасын [120], изилдөөбүздүн максатына жана милдетине ылайык модификацилап колдондук. Бул методдор үй-бүлө мүчөлөрүнүн мүнөздөмөсүн алууга жана тарбиялык иш жүргүзүүсүнүн стилин, балдар менен мамиле түзө билишин аныктоого мүмкүндүк берди. Ошондой эле үй-бүлөнү үйрөнүүдө анын составы, ата-энелеринин жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн кесиптик багыт берүү маселелери боюнча билими, билгичтигинин деңгээлдери, кесиби, үй-бүлөдөгү атмосфера, эмоционалдык абал; педагогикалык, психологиялык, жана көз караштары, үй-бүлөдөгү карым катнаш, кесиптик багыт берүү ишине катышы, тарбиялоодогу өзөктүү багыттары, коюлган талаптары аныкталды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрү менен ата-энелердин, үй-бүлө мүчөлөрүнүн кесиптик багыт берүү этабындагы өз ара катнашынын стилин үйрөндүк. Үй-бүлөдөгү өз ара мамилени субъективдүү мүнөздөмөсүн, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн жана алардын кесиптик багыт берүүдөгү ордун аныктоо үчүн А.Я. Варга, В.В. Столиндин ата-энелердин мамилесин аныктоонун тестин модификациялап пайдаландык. Тест балдарды тарбиялоонун, алардын өз ара катнашын жана пикир алышуунун аныктоодо диагноздоочу инструменти болду.

Ата-энелердин мамилелешүү стилин аныктоо үчүн Э. Эйдемиллер, В. Юстицкистин «Үй-бүлөлүк өз ара катнашты талдоо» деп аталган сурамжылоосу колдонулду.

Мында эксперименталдык топтун 237, текшерүүчү топтун 241 ата-энеси жана мектеп окуучулары окуучу катышышты. Изилдөөдө анкеталар, тесттер, сурамжылоо ж.б.лар диагностикалык инструментарий катары колдонулду. Изилдөөнүн методдорунун комплексин иштеп чыгууда төмөндөгү методдорго таянып, аларды изилдөөбүздүн милдетине ылайык адаптациялап, пайдаландык:

2. Мотивация аңсезимдүү кесип тандоонун жана келечектеги эмгектик ийгиликтеринин маанилүү факторлорунун бири болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунун мотивин аныктоого өзгөчө көңүл бөлүк. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунун мотивациясы жана алардын аны тандоого даярдыгы Р.В.Овчарованын «Кесип тандоо мотиви» жана Л.Н.Кабардованын кесиптик даярдык жөнүндөгү сурамжылоосу Е.М. Павлютенковдун «Кесип тандоонун негизги мотивин аныктоонун методикасын» пайдаландык колдондук.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүн Айзенктин сурамжылоосун, мотивациясынын өнүгүшүн койгон максатына жетүүгө умтулуусу, келип чыккан кыйынчылыктарга кандай карай тургандыгы А.А. Реандын (Ийгиликтердин жана каталыктардан коркуунун мотивациясын үйрөнүү» методикасыныны жардамы менен үйрөнүлдү.

4. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик багытталгандыгын диагноздоо үчүн Л.Н. Кабардованын «Кесиптик даярдыгын сурамжылоосу» колдондук. А.Е. Голомштоктун (Кызыгуулардын картасы»), Е.А. Климовдун («Диагностикалык дифференцияланган сурамжылоо»), С.Н. Чистякованын эмгектеринде берилген методикалардын жардамы менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипке кызыгуулары, келечектеги кесибине көз караштары, баалуулуктары аныкталды.

5. Изилдөөнүн жүрүшүндө А.А. Азбель жана А.Г. Грецовдун кесиптин статустун иденттүүлүгүн аныктоонун методикасын колдонуп мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандап алуусунун өз алдынчалыгын аныктоого көңүл бөлүк. Бул методика мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосунун иденттүүлүгүнүн деңгээлин аныктоого жана ага жараша анын кесип тандоосуна жардам берүү керектигин аныктайт. Эксперименталдык мектептерде жүргүзүлүп изилдөөнүн жүрүшүндө 237 окуучу катышты. Бул алардын кесиптик аныкталышын тактоого жардам берди.

6. М. Рокичтин пикири боюнча жалпы адамзаттык баалуулуктарды үйрөнүүгө умтулуу, жаңы шарттарга, жашоо тиричиликке бат ыңгайланыша тургандыгын белгилеп, терминалдык жана инструменталдык баалуулуктарды бөлүп көрсөткөн. Терминалдык – бул акыркы жеке жашоого умтулган максат, ишеним. Инструменталдык – бул ишеним инсандын кандай гана жагдайда болбосун артыкчылык кылган инсандын касиети, ишеними. Изилдөөнүн жүрүшүндө терминалдык баалуулуктарга көңүл бөлүк. Ар түрдүү үй-бүлөлүк топтордун турмуштук баалуулуктарын аныктоо үчүн М. Рокичтин «Баалуулук багытталышы» деп аталган методикасын пайдаландык. Анткени, социалдык баалуулуктар мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосунда жөнгө салуучу роль аткарат.(174) Социалдык баалуулук социалдык топко, коомго таандык болсо, инсандык баалуулук жеке адамга таандык болот. (Стефаненко, 192).

9. Ата-энелер үчүн анкеталар (автордук);

Жогоруда белгиленген изилдөөнүн методологиясы жана методдору үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүдөгү натыйжалуулугунун объективдүү картинасын алууга мүмкүндүк берди.

2.4. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасиринин арттыруунун модели

Биздин изилдөөбүздүн негизги идеясын ишке ашыруу үчүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирин арттыруунун теориялык моделин иштеп чыгуу болду. Анткени, бул процесстин моделин түзүү маанилүү педагогикалык шарт катары үй-бүлө чөйрөсүндө кесиптик багыт берүүнүн стратегиясын жана тактикасын аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Концептуалдык моделди иштеп чыгууда мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосун туура башкарууну гана эмес, алардын кесипти тандоонун маанилик–баалуулук багытталышын жөнгө салууну көздөдүк. Бул үй-бүлө мейкиндигиндеги объект менен субъекттин биримдигин камсыз кылат. Мына ушуга байланыштуу теориялык моделди иштеп чыгууда теориялык булактарга, Кыргыз Республикасында мектепте билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын принциптерине, өлкөбүздүн өнүгүүсүнүн социалдык-экономиканын стратегиялык багыттарын жана модернизациялоонун тенденциясын, өлкөнүн демографиялык структурасын, эмгек рыногунун суроо талаптарын жана аныктоочу этапта алынган изилдөөнүн материалдарын, объективдүү жана субъективдүү факторлорду, эмгектин түрүнө карата мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн социалдык маданияттык мамилелерин эске алдык.

Моделди иштеп чыгууда алгач модель түшүнүгүнүн маңызын ачып көрсөтө кетели. Көптөгөн окумуштуулар тарабынан моделдештирүүнүн проблемалары каралып, модель тууралуу ар түрдүүчө аныктамалар берилген (Е.Н. Богданов, Г.Н. Головоха, А.Н. Дахин, В.Д. Шадриков, В.А. Штофф ж.б. лар).

«Модель – бул изилденип жаткан объекттин (кубулушту) жөнөкөй, элестүү чагылдыруу үчүн башка объектилердин элементи, мисалы, чиймелер, физикалык конструкциялар, белгилик формалар же формулалар менен түшүндүрүүчү жасалма объект» [222].

В.В. Краевскийдин айтымында моделдин негизги өзгөчөлүгү, ал "элементтердин кандайдыр бир так белгиленген байланышын чагылдырат,

чындыктын ички, маанилүү мамилелерин чагылдырган белгилүү бир структураны болжолдойт" [118].

Г.К. Селевконун көз карашы боюнча, модель “натыйжаларды алдынала божомолдоого жана процесстерди кыйла ишенимдүү башкарууга, колдо болгон практикалык тажрыйбаны илимий негизде талдоону системалаштырып жана аны колдонууга, билим берүү жана социалдык-билим берүү маселелерин ар тараптуу чечүүгө, жеке өнүгүү үчүн жагымдуу шарттарды камсыз кылууга, жагымсыз жагдайлардын адамга тийгизген таасирин азайтууга, колдо болгон ресурстарды мыкты пайдаланууга, пайда болуучу социалдык-педагогикалык маселелерди чечүүнүн натыйжалуусун тандоого, жаңы технологияларды жана моделдерди иштеп чыгуу мүмкүндүк берет” [188]. Мына ушул сыяктуу көз караштарга таянуу менен теориялык моделди ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүгө таасирин арттыруунун негизги аспектилерин ачуучу идеялардын жыйындысы катары карасак болот.

Модель үй-бүлөнү мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн мейкиндиги катары кароо менен анын субъектисин, кесиптик багыт берүү иш-аракетинин багыттарын (кесиптик багыт берүүдөгү агартуучулук, тарбиялоочулук, практикалык багытталган иш-аракет, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өз билимин көтөрүүсү жана өзүн-өзү тарбиялоосу) бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет. Аны ишке ашыруу мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугуна таасирин тийгизет.

Биз иштеп чыккан моделдин максаты – үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасиринин натыйжалуулугун арттыруу болуп саналат. Анын мазмуну төмөндөгүлөрдү камтыйт:

- мектеп бүтүрүүчүлөрү тандап ала турган кесиптердин идеалдуу үлгүсүн түзүү;
- таасир этүүнүн объектиси мектеп бүтүрүүчүлөрү;
- *предмети* – мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү жана алардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу;

– субъектиси – ата-энелер, үй-бүлө мүчөлөрү;

– таасир этүүнүн методдорунун группасы, активдер, маалыматтык консультация, психодиагностика.

Мына ушуга байланыштуу теориялык моделди иштеп чыгууда төмөндөгүдөй жагдайларды эске алдык:

– изилдөөнүн проблемасына байланыштуу теориялык жана практикалык жетишендиктерди;

– Кыргыз Республикасында мектепте билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын принциптерине жана башка стратегиялык документтерди;

– өлкөбүздү социалдык-экономиканын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттарына жана аны модернизациялоонун тенденциясын;

– өлкөнүн демографиялык структурасын жана эмгек рыногунун суроо талаптарын;

– ата-эненин жана мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик багыт берүү маселесине байланышкан көз караштарын, түшүнүктөрү жөнүндөгү маалыматтарды;

– объективдүү жана субъективдүү факторлорду, эмгектин түрүнө карата мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн социалдык маданияттык мамилелерин;

– аныктоочу этапта алынган изилдөөнүн материалдарын.

Мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоонун кесипке багыт берүү чөйрөсүнүн моделин түзүүдө төмөндөгү компоненттерин эске алдык:

1. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн инсандык компонентин (ата-эненин);

2. Үй-бүлөнүн материалдык шартын;

3. Үй-бүлөнүн руханий баалуулуктары, деңгээлин (үй-бүлөнүн илимий билимин, психологиялык климатты, жүрүм-турум нормаларын);

4. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн катнашынын иерархиясын.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө модель ачык система катары тарбия берүүнүн имманенттик элементи кызмат өтөгөн учурда натыйжалуу болот. Мына ушуга байланыштуу илимий модель өзүнүн функциясын аткаруу үчүн төмөндөгү талаптарга жооп бериши керек:

1) Жөнөкөйлүгү. Моделди ишке ашырып жаткан адам үчүн ал жумушчу инструмент катары жеткиликтүү жана түшүнүктүү болушу керек.

2) Адекваттуулугу, атап айтканда, аныкталган критерийлеге ылайык коюлган максатка жетүүгө жардам берүү үчүн толук, так туура болушу.

3) Ингренттүүлүгү- жетиштүү даражада макулдашылгандыгы.

Моделди түзүүнү бир нече этаптан турду: даярдоо, диагноздоо, анализдөө, прогноздоочу-моделдөө, чөйрөнүн функционалдык этабы, коррекциялоочу этабы, кесипке багыт берүүчү чөйрөнүн моделин өркүндөтүү.

Өзгөчө кесиптик багыт берүүчү чөйрөнү түзүүгө багытталган диагноздоочу этап атайын билимдерди талап кылат. Үй-бүлөнү кесиптик багыт берүүчү социалдык–педагогикалык чөйрө катары анын потенциалын, тарбиялык, өстүрүүчүлүк, калыптандыруучулук функциясын үйрөнүүнүн методикасын билүү керек.

Диагносткалык этаптын максаты: аныкталган методиканын жана методдордун жардамы менен маалымат топтоо, диагностикалык каражаттарды корректировкалоо.

Методдор: аңгемелешүү, анкета алуу, байкоо жүргүзүү, ж.б.

Үй-бүлөнү кесиптик багыт берүүчү социалдык-педагогикалык чөйрө катары изилдөө максатында төмөндөгүдөй маселелер каралды:

– үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү чөйрө катары анын өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

– мектеп бүтүрүүчүсүнүн бош убактысын изилдөө;

– үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүчүлүк потенциалын изилдөө;

Аналитикалык этаптын максаты: үй-бүлөнү кесиптик багыт берүүчү социалдык –педагогикалык чөйрө катары жыйналган маалыматтарды талдоо жана социалдык педагогикалык проблемаларды аныктоо, ошондой эле үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалын колдонуп аныкталган проблемаларды чечүүнүн жолдорун аныктоо.

Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү социалдык-педагогикалык чөйрөнүн кызмат өтөө этабы (функционирования) – бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосун уюштурууга жана аны педагогикалык коштоп жүрүүгө багытталган түздөн-түз үй-бүлөнүн өзүнүн иш-аракети.

Коррекциялоочу этап – эмгек рыногуна жана ага жараша өзгөрүп турган кесиптер сыяктуу эле динамикалуу мүнөзгө ээ болгон үй-бүлө кесиптик багыт берүүчү социалдык-педагогикалык чөйрө катары коррекцияланып турушу керек.

Эгер үй-бүлөнүн башка социалдык институттар менен байланышы максаттуу болсо, анда мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүү натыйжалуу болот.

Бул ачык система катары кесиптик багыт берүүдө ата-энелер билим берүү, саламаттыкты сактоо мекемелери, коомдук уюмдар менен дайыма өз ара байланышта болот. Мына ушуга байланыштуу мектеп бүтүрүүчүлөрү кесиптик багыт берүү ишинин объектиси болгондуктан теориялык моделди иштеп чыгууда илимий булактарда аныкталган төмөндөгү жалпы педагогикалык принциптерге таяндык:

- кесиптик багыт берүүнүн турмуш, практика жана эмгек менен байланышта болушу;
- тарбиялоодо политехнизм принцибинин эске алынышы;
- кесиптик багыт берүү ишинин аң-сезимдүүлүк жана жеткиликтүүлүк принцибине негизделиши;
- кесиптик багыт берүү ишинин системалуулугу;
- мектептин, коомчулуктун жана үй-бүлөнүн өз ара байланышы;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жаш курагын жана психологиялык өздүк өзгөчөлүктөрүн эске алуу;
- кесиптик багыт берүү ишине комплекстүү мамиле жасоо.

Мындан сырткары төмөндөгүдөй кесиптик багыт берүүнүн атайын принциптерин эске алдык:

– Кыргызстандын социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсүнө ылайык кадр саясатын эске алуу;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кызыгууларын, шыгын, жөндөмүн өлкөнүн квалификациялуу даярдыгы бар кесип ээлерине муктаждыгын эске алуу;

– кесиптик багыт берүү ишинин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн инсанына багытталгандыгы;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүн компетенттүү кесип тандоого даярдык алышы.

Ар бир принцип кесиптик багыт берүү ишинин белгилүү бир функциясын алып жүрөт, ал эми алардын комплекси кесиптик багыт берүү ишинин негизги багытын, өз ара аракеттенишүүсүн жана өз ара таасирин көрсөтөт. Жогоруда аталган принциптер мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлө тарбиясынын таасирин жогорулатууга таасирин тийгизип, эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында кесип тандоого теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоого жардам берет.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоого даярдоонун ийгилиги ата-эненин тарбиялык таасирин башкарууга байланыштуу болот. Мына ушуга байланыштуу төмөндөгү принциптерди эске алдык: натыйжалуулук; системалуулук; конкреттүүлүк; илимийлүүлүк; оптималдуулук.

Кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугун арттыруу үй-бүлөнүн мектеп, саламаттыкты сактоо мекемеси, коомдук уюмдар менен дайыма байланышта болгондо гана арттырууга болот.

Н.С. Пряжников мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосунун деңгээли бул процессти натыйжалуу башкарууга байланыша тургандыгын белгилеп, анын төмөндөгүдөй сапаттык критерийлерин сунуш кылган:

– максаттын, милдеттин жана каражаттардын макулдашылгандыгы;

– мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өзүнүн планын ишке ашырууда өз алдынчалыгынын деңгээли;

– кесип тандоосунун туруктуулугу;

- кесиптик тандоосунун реалдуулугу жана ийкемдүүлүгү;
- кесиптик тандоосунун перспективалуулугу;
- этикалык абалы;
- кесип тандоосуна жалпы канааттангандыгы. (168).

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасир этүүсүнүн моделдештирүүдө системалык, инсанга багытталган ж.б. мамиле кылуунун багыттарына таянуу, алардын баалуулук багыттарын, кесип тандоодогу компетенттүүлүгүн жана ата-эненин мектеп менен алгылыктуу байланышын камсыз кылат.

Прогноздолуучу жана ишке ашырыла турган кесиптин ортосундагы баланстын көз карашында моделди оптималдаштырууда төмөндөгү критерийлер мааниге ээ болот:

- кесип жөнүндө маалымат менен камсыз кылуу;
- кесиптин социалдык маанисине болгон ишенимге ээ кылуу;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өзүн-өзү таанып билүүсүн калыптандыруу;
- мотивдештирилген кесип тандоонун болушу.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөсүнүн таасирин арттыруу үчүн модель түзүүдө долбоорлоо методун колдонуу мааниге ээ. Бул методдун негизинде кесиптик багыт берүү ишин уюштуруу үч стадиядан турат:

- 1) киришүү (кесиптик багыт берүү ишине база түзүү);
- 2) аткаруу (фактыларды талдоо, маалыматтарды коррекциялоо, диагностиканы коррекциялоо);
- 3) натыйжага келүү (моделди түзүү).

Кесиптик багыт берүү мейкиндигинин структурасынын субъектиси ата-эне болуп саналат. Мына ушуга байланыштуу изилдөөнүн максатына ылайык илимий адабияттарда аныкталган моделдештирүү жөнүндөгү жоболорго, кесиптик багыт берүү ишин уюштурууга мамиле жасоонун багыттарына таянып, үй-бүлөнү кесиптик багыт берүүчү мейкиндик катары кароо менен

«Ата-эненин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүсүнө таасир этүүсүнүн» теориялык модели даярдалды (сүрөт 2.1).

Биздин моделдин шартында үй-бүлө мектеп бүтүрүүчүлөрүн социалдык-педагогикалык коштоп жүрүүчү роль аткарат. Ал эми аныкталган педагогикалык шарттарды жана теориялык моделди педагогикалык эксперименттин текшерүү изилдөөнүн маанилүү өзөгүн түзөт. Модель үй-бүлө тарбиясынын таасирин жогорулатуунун педагогикалык негизин жана анын алгоритмин иштеп чыгууну талап кылат.

Методологиялык негиздер мектеп бүтүрүүчүлөрүнө үй-бүлө тарбиясынын таасирин жогорулатуунун теориялык жана практикалык жоболорун андан ары өркүндөтүү үчүн фундаменталдык жобо болуп саналат. Ошондуктан теориялык моделди түзүүдө кесиптик багыт берүү ишине мамиле жасоонун төмөндөгүдөй багыттарына таяндык: системалык, компетенттүү, иш-аракеттик, баалуулук, инсанга багытталган, социалдык-педагогикалык, чөйрөлүк.

Сунушталган моделди жүзөгө ашыруунун идеялык жоболору катары төмөндөгүлөрдү алсак болот:

- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн инсандык касиетинин уникалдуулугун, өзүнүн өнүгүү логикасына, өзүн-өзү баалай турган индивидуалдык мүнөзгө ээ экендигин таануу;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн иш-аракеттеринде өзүн-өзү актуалдаштырууга, өнүктүрүүгө жана ишке ашырууга багытталышы;
- мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик билим берүүдө маалыматтык, жалпы кесиптик жана атайын билимдин мазмунун интеграциялоо.

Педагогикалык процессти моделдештирүүгө кесиптик багыт берүүгө мамиле кылуунун багыттарынын негизинде «Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүү» модели даярдалды. Бул моделдин түзүмдүк блоктору төмөнкүлөр: методологиялык, максаттык, мазмундук-процессуалдык, баалоочу-жыйынтыктоочу, натыйжалык (2.1-сүрөт).

Методологиялык блок – кесипке багыт берүү ишине инсанга багытталган, аксиологиялык, системалык, иш- аракеттик ж.б. мамиле кылуунун жоболорун камтып, үй-бүлө тарбиясынын таасирин арттыруунун стратегиясын аныктайт.

Аксиологиялык компонент үй-бүлөнүн адеп-ахлактык багытталгандыгы, анын баалуулук багыттары менен мүнөздөлөт.

Иш-аракеттик компонент үй-бүлөнүн социалдык-педагогикалык өзүнүн уюштурулушунун деңгээли менен мүнөздөлөт.

Компетенттүүлүк компоненти үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү компетенттүүлүгү ата-энелердин педагогикалык компетенттүүлүгү менен мүнөздөлөт.

Эмоционалдык компонент үй-бүлөнүн ички мамилелери жана табиялоонун стили менен аныкталат.

Иш-аракеттик компонент үй-бүлөнүн социалдык-педагогикалык өзүн уюштуруусунун деңгээли менен мүнөздөлөт.

Максаттык блок– бул ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгын калыптандырууга өбөлгө түзгөн максаттардын, милдеттердин тутуму. Аларды комплекстүү чечүү мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандап алууга даярдыгы калыптандырат.

Мазмундук-процессуалдык блок– мектеп бүтүрүүчүсүнө кесиптик багыт берүүдө коюлган максатка ылайык, ата-энелердин даярдыгынын компоненттерин калыптандырууну көздөйт. Ал педагогикалык шарттар менен аныкталып, коом, эл чарбасынын тармактары жана анын өнүгүү багыттары, кесип жана аны тандоонун маселелери ж.б.у.с. көп вариативдүү, альтернативдүү мүнөздөгү билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн тутумун, ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгын калыптандыруунун уюштуруу формаларын, методдорун, каражаттарын жана ишти жөнгө салуучу диагноздоодон, прогноздоодон турган технологияны амтыйт.

Педагогикалык шарттар – мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген алгылыктуу шарттардын системасынан турат. Алар ата-

эненин кесиптик багыт берүүдөгү иш-аракетинин натыйжалуулугун камсыз кылууга өбөлгө түзөт.

Форма – ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрү менен жекече, группалык жана масса менен иштөөсү.

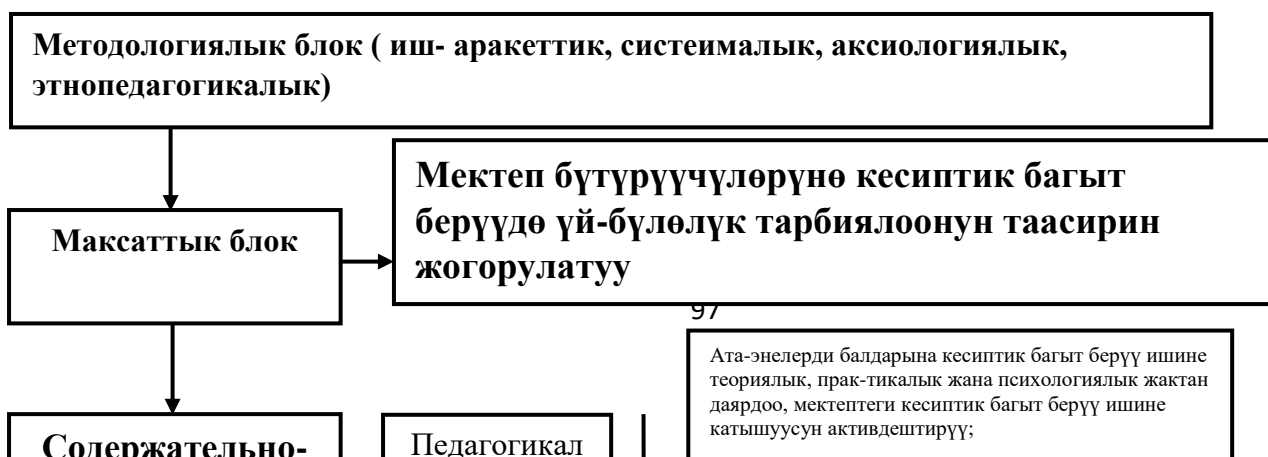
Методдор - ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөр менен иштөөдө колдонулган аң-сезимди калыптандырууга багытталган методдор (аңгемелешүүлөр, лекциялар, диспуттар, үлгү методдору), иш-аракетти жана коомдук жүрүш-туруш эрежелерин калыптандырууга багытталган методдор (педагогикалык талап, коомдук пикир, көнүгүү тарбиялоочу жагдайды түзүү), стимулдаштыруучу методдор (мелдеш, алкоо) маалыматтык-справкалык.

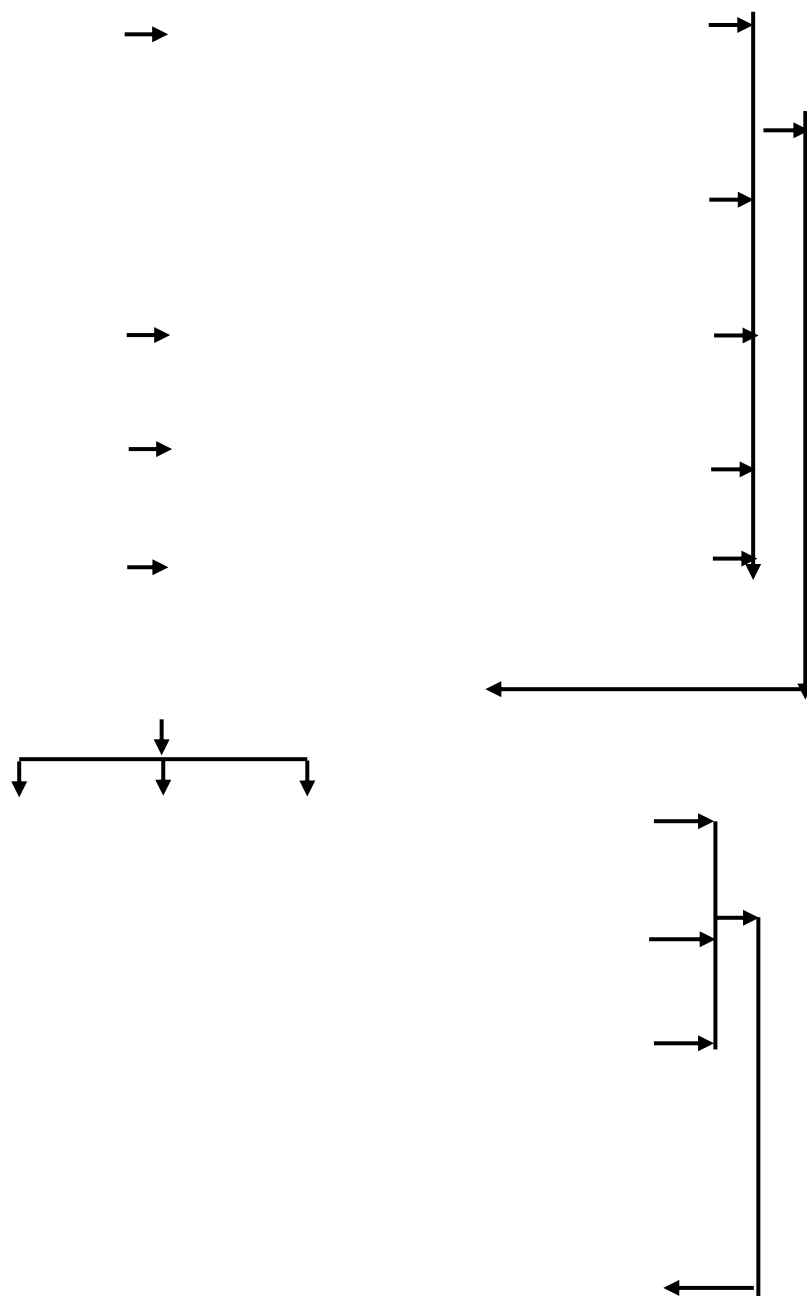
Каражаттар: профессиограммалар, кесиптик жабдуулар, колдонмо программалык камсыздоо; интрукциялык карталар, интернет ж.б.

Диагноздоо – маалыматтык технологияларды колдонуп, ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын деңгээлин аныктоонун методикасынын, методдорунун белгилүү бир жыйындысы.

Прогноздоо – келечекте мектеп бүтүрүүчүлөрү ээ боло турган кесиптин мүнөздөмөсү жана коюлган талаптар аныкталып, ага ээ болуунун жана перспективасынын багыттары жөнүндө маалыматтар чагылдырылат.

Баалоочу-жыйынтыктоочу блок – ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгынын когнитивдик, мотивациялык, иш-аракеттик, баалуулук-маанилик компоненттерди кесипке багыт берүү ишинин принциптерине таянуу менен алардын критерийлерин, деңгээлдерин камтыйт.

1-сүрөт. Үй бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн модели

Натыйжалык блок – мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна ата-эненин таасирин жогорулатуунун даярдыгын көрсөтөт.

Мына ушул аныкталган теориялык модель педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө колдонулду.

Демек, ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын калыптандыруу процессинде аныкталган педагогикалык шарттары жана иштелип чыккан теориялык модель мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоого даярдыгын калыптандырууга багытталган.

2.5. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлө

тарбиясынын таасирин жогорулатуунун педагогикалык шарттары

Акыркы жылдарда тарбиялык иш-аракетте адаттан тышкаркы жагдайлар байкалууда. Өткөн муундарда топтолгон, ошол учурда өзүн актаган тажрыйбалар азыркы кездеги коомдогу трансформациялоонун шартында каалагандай натыйжа бербей жатат.

Мына ушуга байланыштуу мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн инсандык сапаттарынын калыптанышына көзөмөлсүз терс таасир тийгизип жаткан терс көрүнүштөргө, массалык маалымат каражаттарынын, интернеттин таасирине каршы тура алган үй-бүлөдө тарбиялоонун, кесипке багыт берүүнүн жаңы мазмунун, алгылыктуу форма жана методдорун жаңылоонун зарылдыгы пайда болду. Мына ушул жагдайды эске алуу мектеп бүтүрүүчүсүнүн жаңы социалдык мейкиндикте ийгиликтүү ыңгайлануусунун шарты болуп саналат. Анткени, ата-энелердин азыркы кездеги маалыматтык технологияны балдардын колдонуусуна тыюу салуусу эч кандай натыйжа бербейт.

Бул өз кезегинде үй-бүлө тарбиясынын теориясында жана практикасында топтолгон тажрыйбаларды, илимий сунуштарды колдонууну, өркүндөтүүнү талап кылат.

Көпчүлүк мектеп бүтүрүүчүлөрү кесип тандоодо өзүнүн келечегин пландаштырууда ата-энесинен алган адаптацияланган моделге багыт алышат. Ата-энелер жана мектеп бүтүрүүчүлөрүндө азыркы кездеги коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарында кесипке багыт берүү материалдык-финансалык механизмдердин негизинде түзүлгөн жана кызмат өтөйт деген пикир орун алган.

Үй-бүлө институтунун толук кандуу кызмат өтөөсү коомдун өнүгүүсүнүн шарттынын бири болуп саналат. Анткени, келечектеги мамлекетибиздин өнүгүшү жана анын татыктуу мүчөлөрүн тарбиялоого көз каранды болот. Мына ушуга байланыштуу Кыргызстандын суверендүүлүктү алган мезгилден баштап үй-бүлө жөнүндөгү саясат өлкөбүздүн өзөктүү саясатынын бири болгондуктан бир катар стратегиялык документтер кабыл алынган[127; 200]. Мына ушуга байланыштуу үй-бүлө институтунун кадыр-баркын көтөрүүгө, коргоого, социалдык колдоого, андагы баалуулуктарды сактоого өзгөчө көңүл бөлүнүүдө.

Азыркы кезде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн аң-сезимдүү кесип тандап алуусу ата-эненин туура кеңеш беришине дагы байланыштуу болот. Бирок, көпчүлүк ата-энелер мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна жардам берүүсүндө кыйынчылыктарга туш болушат. Биринчиден, көпчүлүгү жаңы социалдык-экономикалык шарттарда пайда болгон кесиптер жана алардын адамга коюлган талаптары жөнүндө маалыматтары жетишсиз. Экинчиден, ата-энелер мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна максаттуу жардам берүүнүн көндүмдөрүнө ээ эмес. Үчүнчүдөн, алар базар экономикасынын шартында кесиптик багыт берүүчү борборлордун жоктугуна байланыштуу ата-энелер мектептин, мамлекеттик структуралардын жардамына муктаж. Анткени, ата-энелердин негизги бөлүгү балдарынын жекече өзгөчөлүктөрүнө, жөндөмүнө, шыгына, кызыгуусуна жараша кесип тандап алуусуна маани бергени менен аларга өзүн таанып билүүсү жана өнүктүрүүсү, кесиптик өзүн аныктоосу жөнүндө айтып бере алышпайт. Бул милдетти ата-энелер өзүнүн алдына гана коюп, бирок балдарынын алдына койбойт.

Ата-энелерди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо жана анын натыйжалуулугун арттыруу өз кезегинде педагогикалык шарттарды аныктоону талап кылат. Илимий адабияттарда педагогикалык шарт тууралуу бир топ аныктамалар берилген. Окумуштуу Н.М. Борытко окуу-тарбия

ишинин жүрүшүндө натыйжага жетүү үчүн педагог тарабынан аныкталган жагдайды педагогикалык шарт деп эсептейт [40, 127-б.].

Ал эми А.Я. Найднын пикири боюнча педагогикалык шарт – окуу-тарбия ишинде коюлган максатка жетүү үчүн багытталган мазмундун, форма, методдордун, каражаттардын жана объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы [153, 44-49-бб.]

Биздин изилдөөбүздүн контекстинде педагогикалык шарт – бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесипти тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасир этүүсүнүн натыйжалуулугун арттырууга, алдыга коюлган милдетти натыйжалуу чечүүгө багытталган, мазмунду, формаларды, методдорду иштеп чыгуунун жана алардын объективдүү мүмкүнчүлүктөрүн колдонуунун жагдайлары.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарды, педагогикалык практиканы жана изилдөөлөрүбүздүн натыйжаларына таянуу менен ата-энелердин кесиптик багыт берүүдөгү таасирдүүлүгүн жогорулатууга даярдыгын арттыруунун өз ара байланышкан педагогикалык шарттарын **аныктай алдык.**

1. Ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоо, мектептеги кесиптик багыт берүү ишине катышуусун активдештирүү.

2. Ата-энелердин КРнын инновациялык технологияларды колдонуунун шартындагы эл чарбасынын тармактары, кесиптер, аларга коюлган талаптар жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу;

3. Ата-энелерди балдарынын ден соолугу, кызыгуусу, шык-жөндөмү, жеке сапаттары тууралуу түшүнүктөрүн калыптандыруу;

4. Ата-энелердин балдары менен мамилелешүүсүнүн маданиятын калыптандыруу, өздөрү балдарына үлгү болуу керектигин түшүндүрүү, кесиптик багыт берүүдө элдик педагогиканын каражаттарын, үй-бүлөдөгү баалуулуктарды пайдалануу;

5. Ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү ишине даярдоонун моделин түзүү жана колдонуу.

Демек, ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесипти тандоосуна таасир этүү боюнча педагогикалык шарттар – алдыга коюлган милдетти чечүүгө багытталган үй-бүлө тарбиясынын мазмунунун, формасынын, методдорунун объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы.

Илимий адабияттарды талдоо (Ю.Г. Азаров, И.В. Гребенников, А.В. Петровский, А.Г. Харчев, А. Маркова, А.А. Бодалев, М.О. Ермихина, Р.В. Овчарова, В.В. Столин, Г.Г. Филиппова, И.Ю. Хамитова жана башкалар) үй-бүлөдө мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген төмөнкү факторлорду аныктоого мүмкүндүк берди: 1) үй-бүлөдөгү тарбиялоо ата-эне менен балдардын өз ара мамилелери (мээримдүүлүгү, ишеними); 2) үй-бүлөдөгү кесиптик багыт берүү ишинин системалуулугу; 3) эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарына шайкеш келе турган үй жумуштарына жана коомдук пайдалуу эмгекке балдарды катыштырууга мүмкүнчүлүктөрдүн болушу; 4) үй-бүлө мүчөлөрүнүн кесиптик багыт берүүгө катыша алышы.

Төмөндө, мына ушул көз караштарга таянуу менен изилдөөнүн жүрүшүндө үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн натыйжалуулугун арттырууда аныкталган педагогикалык шарттарга кыскача токтолмокчубуз.

Биринчи шарт – Ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоо, мектептеги кесиптик багыт берүү ишине катышуусун активдештирүү. Азыркы кезде мектеп бүтүрүүчүсүнүн келечектеги кесибин аныктоосу жетиштүү деңгээлдеги билимдин, билгичтиктин, көндүмдөрдүн б.а. компетенттүүлүктүн өнүгүшү менен мүнөздөлөт. Бул маселени чечүүдө ата-энелерди атайын компоненттерди жана критерийлерди камтыган кесиптик багыт берүү ишине даярдоо мааниге ээ болот.

Өз кезегинде И.Г. Песталоцци үй-бүлөдөгү тарбия процессинин натыйжалуулугун ата-эненин педагогикалык компетенттүүлүгүнүн деңгээли менен байланыштырган [163]. Ал эми Ж-Ж. Руссо баланы тарбиялоодо ата-эне педагогикалык билимге жана жөндөмгө муктаж болот деп эсептеген.

Анткени, «Ар бир ата-эне баласына бакыт каалайт, бирок көп учурда билим берүү каражаттарын тандоодо ката кетирет» [177]. П.П. Блонский [34], Н.К. Круп-ская [119], А.С. Макаренко [135;136] ата-энелерди балдарын тарбиялоого даярдап, алардын өз милдеттерин туура түшүнүүсүн камсыз кылуу үчүн үй-бүлөлүк педагогиканын негиздери жана кесиптик багыт берүү боюнча кыска курстарды уюштурууга маани беришкен.

Изилдөөнүн жүрүшүндө мына ушул факторлорду эске алуу менен ата-энелерге жардам берип, тарбиялоо жаатында ата-энелердин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча даярдыгы мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна оң таасирин тийгизгендигин аныктай алдык.

Кыргыз Республикасында жалпы билим берүүнүн мамлекеттик стандартында мектеп бүтүрүүчүсү “өзүн-өзү урматтоого жана инсандык потенциалды жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүгү, заманбап социалдык-экономикалык шартта жеке жыргалчылыкты камсыз кылган жигердүү эмгектик ишке даяр болуу” керектиги белгиленген [126]. Эмгекти уюштуруунун жаңы шарттарында, инновациялык жана маалыматтык технологиялардын эл чарбасынын тармактарында кеңири колдонуп жаткан мезгилде мектеп бүтүрүүчүсүн аң-сезимдүү кесип тандоого жана эмгекке даярдоодо компетенттүү мамиле жасоонун ролу өсөт.

Акыркы кездерде педагогикалык адабияттарда компетенттүү мамиле жасоо маселесин изилдөө кеңири орун алууда. Жалпыланган түрүндө компетенттүүлүктү өзүнө когнитивдик, иш-аракеттик-технологиялык, мотивациялык, эмоционалдык-эргтик жөнгө салууну, этикалык, социалдык жүрүм-турумду камтып, турмуштук же башка милдеттерди чечүүгө мүмкүндүк берген билим, билгичтик, көндүмдөрдүн системасы катары түшүнсөк болот. Компетенттүүлүк түшүнүгү менен “компетенция” деген түшүнүк байланышып, адамды курчап турган социалдык чөйрөгө, анын тажрыйбасына, адаттарына, мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүнө көз каранды болот. Компетенттүүлүктүн мазмуну мектеп бүтүрүүчүсүн кесип тандоого жана эмгекке даярдоодо мааниге ээ болот.

Окумуштуу Ф.Р.Филиппов ата-эне компетенттүүлүгүн “Бала менен ишенимдүү байланыш түзүп, баласынын абалын сезип, анын себептерин аныктап, ушул тапта бала үчүн эмне кылуу керектигин түшүнүп, кандайча так иштөөнү билет, өзүнө жана анын иш-аракеттерине мамиле жасашы” катары баалаган [204].

Биздин изилдөөбүздүн контекстинде ата-энелердин кесиптик багыт берүү боюнча компетенттүүлүгүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн таанып билүү ишмердигинде, ага байланышкан коомдук иш-аракетинде, турмуш-тиричилик чөйрөсүндө мааниге ээ болгон педагогикалык проблема катары кароого болот. Мына ушуга байланыштуу, биздин оюбузча ата-эне өзүн кесиптик багыт берүү ишинин субъектиси катары, мектеп бүтүрүүчүсү менен аркеттенишүүнүн, адамдар менен болгон иш-аракетинин бардык тибине формаларына карата компетенциялардын топтомуна ээ болушу керек.

Илимий адабияттарды талдоонун негизинде ата-энелердин кесиптик багыт берүү жагдайында педагогикалык компетенттүүлүгүнүн төмөндөгүдөй белгилерин бөлүп көрсөтмөкчүбүз:

- үй-бүлөлүк социалдык топту түзүү менен кесиптик багыт берүү мейкиндигин жаратуу жөндөмү;
- кесиптик багыт берүүдө балдар менен иштиктүү байланыштары түзө билүүсү;
- балдарынын кесип тандап алуусуна, тарбиялоого жоопкерчиликтүү мамиле жасашы;
- үй-бүлөдө балдардын кесип тандап алууга даярдоону аң-сезимдүү жана системалуу жүргүзүүсү;
- балдарды кесип тандоого жана эмгекке тарбиялоону турмуш жана практика менен байланыштыра билиши;
- баланы үй жумуштарына жана коомдук турмушка аралаштыра билиши;.

– ата-энелердин балдарды кесип тандоого даярдоодо өзүлөрүнүн адептик, этикалык, укуктук ж.б. аспектилер боюнча маалыматтык тажрыйбасынын болушу;

– ата-энелердин гигиеналык, этикалык, укуктук ж.б.аспектилер боюнча маалыматтык тажрыйбасын кеңейтүү;

– ата-эненин кесиптик багыт берүү маселеси боюнча компетенцияларын өркүндөтүүгө болгон муктаждыгын билип, тынымсыз иш алып баруусу;

– элдик педагогиканын каражаттарын, булактарын пайдалана билүүгө умтулуусу;

– ата-эненин педагогикалык маданиятын калыптандырууга умтулуусу;

– топтолгон үй-бүлөдө кесиптик багыт берүү боюнча жана тарбия тажрыйбаларды колдонууга умтулуусу.

Мына ушул белгилерге жана илимий адабияттарды талдоонун негизинде ата-эненин компетенттүүлүгү когнитивдик, иш-аракеттик, мотивациялык, баалоочу-маанилик компоненттерден жана аны ишке ашыруунун критерийлеринен тура тургандыгын аныктай алдык.

Ата-энелердин билими, аң-сезими, баалуулукту кабыл алуу тажрыйбасы, өзүн-өзү өнүктүрүүгө умтулуусу мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү ишинин ийгилигине таасирин тийгизет.

Бирок, көпчүлүк авторлор, компетенттүүлүктү ар кандай натыйжалуу ишке ашыруу менен байланыштырышкандыктан, айрым параметрлер боюнча ата-эненин баланы тарбиялоого багытталган иш-аракеттерине жекече мүнөздөмө берүү керек деп эсептешет. Ал эми жеке компетенттүүлүк, билим, жөндөм, мотивдер, баалуулуктар жана ишенимдер катары каралышы мүмкүн.

Демек, ата-эненин компетенттүүлүгү социалдык жана педагогикалык мүнөзгө ээ, өз ара байланышкан когнитивдик, баалуулук-мотивациялык, эмоционалдык жана жүрүм-турумдук компоненттердин жана инсандык сапаттардын жыйындысы. Ал эми ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн

кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн даярдыгы – максаттуу кесип тандап алуусуна багытталган туруктуу иш-аракети, окуучунун инсандык туруктуу инте-гративдик сапаттарынын калыптанышы.

Экинчи шарт – ата-энелердин Кыргыз Республикасынын эл чарбасынын тармактары, коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартындагы кесиптер, аларга коюлган талаптар жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу.

Экинчи шарт- ата-энелердин Кыргыз Республикасынын эл чарбасынын тармактары, коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартындагы кесиптер, аларга коюлган талаптар жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу.

Изилдөөнүн жүрүшүндө ата-энелер азыркы өлкөнүн эл чарбасынын тармактары тууралуу билгени менен Кыргызстандагы социалдык-экономикалык өнүктүрүүгө багытталган стратегиялык документтерге, инновациялык технологиялардын маанисине анча көңүл бөлүшпөгөндүгүн байкай алдык. Натыйжада алар мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн социалдык-экономикалык маанисине анча көңүл бөлүшпөйт. Өз кезегинде коомдогу инновациялык технологияга негизделген өзгөрүүлөр коомдук аң-сезимдин өзгөрүшүнө алып келип, өсүп келе жаткан жаш муундарга билим тарбиялоо маселесин, аларды турмушка жана аң-сезимдүү кесип тандоого даярдыгын модернизациялоону талап кылат. Инновациялык технологияга негизделген эмгекти уюштуруунун шарттары, санариптештирүү жаңы кесиптердин пайда болушуна алып келет. Мына ушуга байланыштуу ата-энелерге Кыргызстандын социалдык-экономикалык жактан өнүгүүсүнүн жаңы этабында мектеп бүтүрүүчүсүн аң-сезимдүү кесип тандоого даярдоонун маанисин конкреттүү мисалдар менен түшүндүрүү зарыл. Ата-энелерге кесиптик багыт берүүнүн жеке адам жана коом үчүн мааниси, анын мазмуну, компоненттери, форма жана методдору, каражат-тары жана ишке ашыруунун жагдайлары актуалдуу маселелери, окуучунун инсандык сапаттарын калыптандыруунун педагогикалык негиздери боюнча маалыматтарга ээ кылуу керек.

Үчүнчү шарт – ата-энелерди балдарынын ден соолугу, кызыгуусу, шык-жөндөмү, жеке сапаттары ж.б.у.с. маселелер боюнча маалыматтарга ээ кылуу. Изилдөөнүн жүрүшүндө ата-энелердин педагогикалык, психологиялык маселелер тууралуу жетиштүү билими болбогондуктан балдарынын кесип тандоосунда мааниге ээ болгон шык-жөндөмү, кызыгуусу, сыяктуу маселелерди толук кандуу билишпегендигин аныктай алдык. Педагогикалык жана психологиялык адабияттарда кызыгуу маселесине өзгөчө мамиле жасоо керектиги баса белгиленүүдө. Адамдын тигил же бул иш-аракетке болгон кызыгуу, анын ийгиликке жетишин камсыз кылат. Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун ата-энелерине практика менен айкалыштырып туура кесип тандоонун мааниси, бул иштин маңызы, мазмуну, аны үй-бүлөдө уюштурууга байланыштуу түшүнүктөргө, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ кылгандан кийин алардын көз караштары өзгөргөндүгүн байкай алдык. Себеби, буга чейин кесиптик багыт берүү маселесине анча дале көңүл бөлбөгөн ата-энелер бул проблемага маани беришип, бул багытта мугалимдерден, психологдордон кеңеш алууга, балдарынын ден соолугуна көңүл бөлгөнүн, балдары менен жакшы маанайда пикирлешүүгө өткөнүн белгилемекчибиз. Биз мындан ата-эненин кесиптик багыт берүү маселесине болгон туруктуу кызыгуусун, коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алуу менен балдарынын келечегин ойлошун, иш-аракеттеринин системасын, алардын бул багыттагы ишинин мотивдештирилгенин көрсөтөт.

Демек, ата-энелердин бул проблемага болгон туруктуу кызыгуусун калыптандыруу алардын кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын калыптанышынын өбөлгөсү болуп саналат.

Төртүнчү шарт – ата-энелердин балдары менен мамилелешүүсүнүн маданиятын калыптандыруу жана мектептеги кесиптик багыт берүү ишине катышуусун активдештирүү ж.б.

Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүү ишине даярдыгы жана активдүүлүгү мектеп менен биргелешип иш жүргүзүүсү менен байланышта боло тургандыгын практика көрсөттү. Мына ушул жагдайлар айрым учурларда

ата-энелердин балдарына туура эмес кесиптик кеңеш берүүсүнө алып келет. Ошондуктан алардын мектеп менен тыгыз байланышта болушу кесиптик багыт берүүнүн натыйжалуулугуна таасирин тийгизе тургандыгын педагогикалык эксперимент өткөрүлгөн мектептердеги иштэрийбаларыбыз мисал боло алат.

Бешинчи шарт – үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү таасирин арттырууда элдик педагогиканын каражаттарын, үй-бүлөдөгү баалуулуктарды пайдалануу.

Илимий адабияттарда өсүп келе жаткан жаш муундарды тарбиялоодо элдик педагогиканын чоң роль ойной тургандыгы баса белгиленүүдө. Окумуштуу А. Алимбеков элдик педагогиканын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн (коллективдүүлүгү, муундан-муунга өтүүчүлүгү, синкретизм ж.б.), кыргыз этнопедагогикасындагы тарбиялоонун мазмунун, маңызын каражаттарын булактарын жана башка маселелерин аныктаган [4]. Бүгүнкү күндө да элдик педагогиканын факторлору, усулдары, каражаттары окуучуларга кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ. Мына ушул көз карашка таянуу менен ата-энелерди кесиптик багыт берүүнүн этнопедагогикалык негиздери менен тааныштырууга басым жасалды. Ата-энелерге кыргыз элинин каада-салттарында, эпосторунда, санат-насыят ырларында, макал-лакаптарында, жомоктордо ж.б. мурастарында орун алган кесипке даярдоонун жагдайлары боюнча талкууларды уюштуруп, аларды колдонуунун жагдайларын менен тааныштырдык. Ата-энелерди үлгүлүү үй-бүлөнүн тарбиялоодогу тажрыйбалары, кесиптик династиялар менен тааныштыруу алардын кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүсүн бир кыйла активдештирет.. Мектеп бүтүрүүчүсүнүн туура кесип тандап алуусуна курчап турган чөйрө, эмгек алдыңкылары, үлгүлүү ата-энелер мисал боло алышат. Ата-энелерди мына ошондой үй-бүлөнүн тажрыйбасы менен тааныштыруу балдарынын келечекте кесибин конкреттүү элестетип, терең ой жүгүртүүсүнө, талдоосуна түрткү болот. Мисалы, изилдөөнүн жүрүшүндө педагогикалык эксперимент өткөрүлгөн мектептин ата-энелерди ар түрдүү тармакта эмгектенген үй-бүлөлүк

династиялар жана алардын балдарына берген тарбиясы, балдарынын кесип тандоосунда берген кеңештери жана башка ушул сыяктуу маселелери менен тааныштырып, алар менен жолугушууларды, пикир алышууларды уюштура алдык. Бул иштер аларга жакшы таасир калтыргандыгын байкай алдык.(Мына ушулар дагы толукталат)

Мына ушул педагогикалык шарттарды эске алуу үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү таасирин бир кыйла жогорулата тургандыгын жүргүзүлгөн изилдөөлөрүбүздүн натыйжалары далил боло алат.

Демек, педагогикалык шарт үй-бүлөнүн мейкиндигинин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген мазмунду, методду, ыкмаларды, каражаттарды мазмунду камтыган мүмкүнчүлүгү .

Экинчи бап боюнча корутунду

1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн таасирин изилдөөнүн негизги концептуалдык багыты аны методологиялык негиздөө, коюлган максатка, милдеттерге ылайык колдонулуучу методдордун комплекси аныктоо болуп саналат. Анткени, изилдөөнүн методологиялык жактан туура негизделиши мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна ата-энелердин таасирин артыруунун педагогикалык шарттарын, теориялык моделин аныктоого жардам берип, ишенимдүү натыйжаларды алууну камсыз кылат. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосунун өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүдө изилдөөнүн методдорунун комплексин колдонуу алардын кесиптик өзүн аныктоосун, ага таасир тийгизген факторлорду, мазмунду, форма жана методдорду аныктоого, кесиптик багыт берүү ишине ата-энелердин таасиринин логикалык ырааттуу схемасын түзүүгө жардам берет.

2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасир этүүсүнүн өзгөчөлүктөрүн изилдөө өз кезегинде ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын калыптанышына байланыштуу болот. Мына ушуга байланыштуу алардын даярдыгынын компоненттерин

жана алардын критерийлери менен көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу бул процессти максаттуу башкаруунун башкы шарты болуп саналат.

Ар бир үй-бүлө өзүнүн социалдык статусуна жана составына, билим жана дүйнө таанымынын деңгээлине, коомго карата көз караштарына ж.б. жагдайларына жараша кесиптик багыт берүүнүн потенциалына ээ болот. Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы – бул мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн жекече өзгөчөлүктөрүн, коомдун кесип ээлерине болгон муктаждыктарын эске алып алардын ийгиликтүү кесип тандап алуусуна таасир этүүсү катары кароого болот. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүгө даярдыгы, алардын ийгиликтүү кесип тандоосун колдоого, натыйжалуу, сабаттуу жардам берүүгө болгон мүмкүнчүлүгү менен аныкталат.

3. Үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүгө таасирин арттырууну аныктоодо бул процессти моделдештирүү негизги шарттардын бири болуп кала берет. Модель үй-бүлөнү мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү иш-аракетинин багыттарын, этаптарын, технологиясын жана аны ишке ашырууну оптималдаштырууга мүмкүнчүлүк түзүп, иштин натыйжалуулугуна таасирин тийгизет. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө модель ачык система катары тарбия берүүнүн имманенттик элементи катары кызмат өтөп, ата-энелердин билим берүүчү, саламаттыкты сактоо мекемелери, коомдук уюмдар менен дайыма өз ара байланышта болушун камсыз кылат.

III БАП. МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮНӨ КЕСИПТИК БАГЫТ БЕРҮҮДӨ ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТААСИРИН АНЫКТОО БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТ ЖАНА АНЫН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ

3.1. Педагогикалык эксперименттин уюштурулушу

Изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасирин жана анын натыйжасын аныктоо үчүн Бишкек шаарындагы «А. Молдокулов» атындагы №5 УИТМЛ, № 93, Нарын областынын Ат-Башы районундагы «А. Койчуманов», Кочкор районундагы «Т. Усубалиев» атындагы орто мектептери тандалып алынып, үч этаптан турган педагогикалык эксперимент өткөрүлдү. Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө иштелип чыккан теориялык модель жана аныкталган педагогикалык шарттар текшерүүдөн өткөрүлдү.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөнүн таасирин изилдөөнү төмөндөгүдөй үч компоненттин айкалышында карадык: “ата-энесинин кесипкөй адам катары үлгү болушу”, “ата-энесинин баласынын келечектеги кесибине болгон каалоосу”, “баланын келечектеги кесибин тандоосу”. Ошентип, мындай жагдай катары төмөнкүлөр эсептелет:

- 1) баланын тандоосу ата-энесинин кесиби менен төп келет, бирок ата-энесинин каалоосу менен төп келбейт;
- 2) баланын келечектеги кесиби ата-энесинин каалоосу менен төп келет, бирок ата-энесинин реалдуу кесиби менен төп келбейт;
- 3) баланын тандоосу ата-энесинин кесиби менен жана каалоосу менен төп келет;
- 4) баланын келечектеги кесиби ата-энесинин кесиби менен жана каалоосу менен да төп келбейт, бирок башка кесип менен байланыштуу;
- 5) кесип тандалган эмес.

Биринчи аныктоочу этапта (2012-2014-жж.) текшерүүчү жана эксперименталдык топтогу мектеп бүтүрүүчүлөрү (ТТ. – 884 бүтүрүүчү, ЭТ. – 886 бүтүрүүчү), ата-энелердин текшерүүчү (241) жана эксперименталдык (237) топтун ата-энелери аныкталды. Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө төмөндөгү принциптерге таяндык: активдүүлүк, аң-сезимдүүлүк, эркин тандоо, системалуулук, практикалык багыттуулук, интеграцияланышы жана дифференцияланышы, ачыктык, шериктештик. Бул этапта проблемага байланыштуу илимий, илимий-методикалык адабияттарды, Кыргызстандын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларды үйрөнүп, талдап, изилденип жаткан проблеманын теориядагы жана практикадагы абалдары аныкталды.

Педагогикалык эксперимент төмөндөгү критерийлерди эске алуу менен жүргүзүлдү:

1) мазмундук критерий, эксперименталдык топ изилдөөнүн предметинен жана гипотезасынын негизинен түзүлүп, ыкчам аракетти чагылдырат;

2) изилдөө объектисинин маанилүү мүнөздөмөлөрү эске алынып, ички аракеттин деңгээлин бирдей сыноо критерийи чагылдырды.

Эксперименталдык изилдөөнүн негизинде алынган жыйынтык анын ар бир мүчөсүнүн иш-аракетин чагылдыруучу принципке таянгандыгында; сырткы аракеттин деңгээлин аныктоодо репрезентативдүүлүк критерийи сандык жана сапаттык жыйындыны чагылдырат.

Мындан сырткары аныктоочу этапта изилдөөнүн максатына жана милдеттерине ылайык диагноздоонун методдорунун комплексин колдонулуп, төмөндөгүдөй багыттарда изилдөө жүргүзүлдү:

1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизген факторлор.

2. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн келечектеги кесиби тууралуу маалыматка ээ болушу (№ 3.2 таблица).

3. Мектеп бүтүрүүчүлөрүн кесип тандап алуусуна таасир тийгизген факторлор (№ 3.3-таблица).

4. Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна катышышы (3.4-таблица).

5. Ата-энелердин балдарынын кандай кесип тандап алгандыгы тууралуу маалыматка ээ болушу (№3.59-таблица).

6. Ата-энелердин балдарынын кандай кесип тандап алгандыгынын себеби тууралуу маалыматка ээ болушу (№3.6-таблица).

7. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн даярдыгынын деңгээли (№3.7-таблица).

8. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын компоненттеринин деңгээли (№3.8-таблица).

9. Мектеп бүтүрүүчүсүнө ата-эненин кесипке багыт берүүсүнүн мотиви (№3.9-таблица).

10. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн таасир этүүсүнүн багыттары (№3.10-таблица).

11. Ата-энелердин кесиптер жөнүндө көз карашы, берген сунушу (ээлеген орду)(№ 3.11-таблица).

12. Ата-энелердин өзүлөрүнүн кесиптик багыт берүү маселеси боюнча маалыматка ээ болушу жана баалашы (№3.12. – таблица).

13. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн тандаган кесиби менен канааттангандар (№3.13. – таблица).

14. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн тандаган кесибин менен канааттангандар (№3.14-таблица).

Мына ушул багытта эксперименталдык жана текшерүүчү топтогу ата-энелердин арасында жүргүзүлгөн изилдөөдө алынган көрсөткүчтөр жалпысынан алганда бирдей экендигин таблицалардан көрүүгө болот. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө төмөндөгүдөй кыйынчылыктарга туш боло тургандыктарын аныктадык:

– көпчүлүгүнүн азыркы кездеги кесиптер, адистиктер жана адамга коюлган талаптар жөнүндө жеткиликтүү маалыматтары жок;

– туура кесип тандап алуунун маанисин билишсе дагы мектеп бүтүрүүчүлөрүнө жардам берүүнүн көндүмдөрүнө ээ эмес;

– ата-энелер базар экономикасына өтүүнүн шартына жооп берген кесиптик багыт берүү иши боюнча агартуучулук жардамга муктаж;

– ата-энелердин кесиптик багыт берүүдө мааниге ээ болгон балдарынын ден соолугу, жекече өзгөчөлүктөрү, жөндөмү, шыгы жөнүндө толук маалыматы жок жана аларды аныктоонун, өнүктүрүүнүн жолдорун билишпейт;

– эл чарбасынын тармактары жана жаңы шарттардагы кесиптер жөнүндө маалыматтары жетишсиз;

– бул милдетти ата-энелер өзүнүн алдына гана коюп, бирок балдарынын алдына койбойт ж.б.у.с.

Көпчүлүк ата-энелер балдарына азыркы кездеги Кыргызстандын эл чарбасынын тармактары жөнүндө билгени менен жана жаңы шарттарда пайда болгон кесиптер, базар экономикасынын шарттарында туура кесип тандоонун мааниси ж.б.у.с. маселер тууралуу толук кандуу айтып бере алышпайт.

Аныктоочу педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө алынган материалдарын талдоонун негизинде ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик багыт берүүгө даярдыгынын компоненттери, критерийлери, деңгээлдери (жогорку, орточо, төмөн) аныкталды (таблица 3.1)

3.1-таблица. – Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын компоненттери жана критерийлери

№	Критерийлер, деңгээлдер	Критерийлер		
		Төмөн (52-70 балл)	Орто (71-84 балл)	Жогорку (85-100 балл)
	Компо- ненттери			

1	Мотивация-лык	-мектеп бүтүрүү-чүлөрү менен бул темада иштеше албайт; -мектеп бүтүрүү-чүлөрүнө кеңеш бере албайт; -бул багыттагы маалыматтарга кызыкпайт.	- мектеп бүтүрүү-чүлөрүнө кесипке багыт берүүнү кадыресе иштей эле көрөт; -мектеп бүтүрүү-чүсүнө кеңеш бербей эле анын тандоосун туура деп коёт; -маалыматтарга айрым учурда гана кайрылат.	-мектеп бүтүрүү-чүлөрү менен иштөөсүн мотивдештире алат; -окуучулардын кесип тандоосуна жакшы кеңеш бере алат; -бул багытта кеңири маалыматтарга ээ болууга умтулушат.
2	Когнитивдик	-кесипке багыт берүү жөнүндө билими, канааттандыраарлык эмес; -билимин өз алдынча колдоно албайт; -мектеп бүтүрүү-чүсүнүн өзгөчө-лүктөрүн бил-бейт.	-мектеп бүтүрүү-чүсү үчүн кесип тандоо маанилүү экендигин билет; - кесиптик багыт берүү боюнча билим деңгээли канааттандыраарлык; -мектеп бүтүрүү-чүлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн үстүртөн билет.	-коом, жеке адам үчүн маанисин жакшы түшүнөт; -кесиптик багыт берүүнүн маселелери тууралуу жакшы маалыматы бар; -мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн өзгөчөлүктөрүн билет .
3	Иш-аракеттик	-окуучулар менен кесип	- мектеп бүтүрүү-чүлөрү иш алып	-мектеп бүтүрүүчүлөрү ме-

		тандоо маселеси боюнча иш жүргүзбөйт; -окуучулардын кесип тандоосун диагноздо, прог-ноздой албайт.	бара албайт; - окуучулардын кесип тандоосун диагноздо, прог-ноздо каталыктарды кетирет.	нен алгылыктуу форма, методдорду колдонуп иш алып бара алат; -мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосун диагноздо,прогноздо алат.
4	Баалоочу-маанилик	-кесипке багыт берүү ишин баалуулук катары кабыл албайт; - кесипке багыт берүү ишин жүр-гүзүү зарыл деп эсептебейт; -бул багыттагы маселелерди чечүүгө катышкысы келбейт.	- кесипке багыт берүү ишин зарыл деп эсептейт; -кесиптик багыт берүү ишине өз алдынча жүргүзүүгө дайыма аракеттенбейт; - бул багыттагы тапшырылган ишти гана аткарат.	-кесиптик багыт берүү ишинин жыйынтыгын баалай алат; -кесиптик багыт берүү ишине оң мамиле жасайт; -бул багыттагы ишке чыгармачылык менен аткарат ж.б.

Бул этапта эксперименталдык топтогу ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгынын потенциалын көтөрүү максатында атайын даярдалган программанын алкагында психологдордун, медицина кызматкерлеринин, социалдык педагогдун, класс жетекчилердин жана предметтик мугалимдердин, ар түрдүү тармактардын адистерин, кесип ээлеринин катышуусу менен иш жүргүзүлдү. Ата-энелердин кесиптик багыт берүүдөгү даярдыгы-

нын **КОГНИТИВДИК** компонентин калыптандыруу үчүн төмөндөгүлөргө көңүл бөлүндү:

1) ата-энелерди кесиптик багыт берүү ишинин негиздери боюнча теориялык маалыматтарга, практикалык көндүмдөрүнө ээ кылуу;

2) алардын азыркы кездеги Кыргызстандын базар экономикасына өтүүсүнүн жана эл чарбасынын бардык тармактарына инновациялык техноло-гиялардын колдонулушунун шарттарындагы кесиптер дүйнөсүндөгү өзгөрүү-лөр жана алардын перспективасы жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу;

3) Туура кесип тандоонун жеке адам жана коом үчүн маанисин түшүндүрүү;

4) Кесип тандоодо азыркы кездеги коомдун суроо талаптарын эске алуунун зарылдыгы түшүндүрүү;

5) окуучуларга кесиптик багыт берүүдө алардын жекече психологиялык, физиологиялык, ден соолугунун өзгөчөлүктөрүн эске алуунун зарылдыгын жана маанисин түшүндүрүү;

6) окуучулардын туруктуу кесиптик кызыгуусун, шык жөндөмүн өнүктүрүү жана калыптандыруу.

Аларга "Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүдөгү функциясы" , "Ден-соолук жана кесип тандоо» (медицина кызматкерлеринин катышуусу менен) "Жогорку класстын окуучуларынын психологиялык мүнөздөмөлөрү (психологдордун катышуусу менен), "Кесиптер дүйнөсү", активдештирүүчү суроолор, өзүнчө милдеттер, андан кийин аларды ишке ашырууну талкуулоо); адис менен сүйлөшүү жумушка орноштуруу кызматтары "Эмгектин социалдык көйгөйлөрү", "Кайсы кесипке окуу керек?" ж.б.у.с. темаларда лекциялар, талкуулар уюштурулду. Ата-энелер менен кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө даярдоо үчүн атайын *тренинг* өткөрүлдү. Бул ата-энелердин мектепти бүтүрүп жаткан балдары менен кесиптик өзүн-өзү аныктоо маселеси боюнча иш жүргүзүүгө даярдоо шартын түздү.

Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнө таасир этүүгө даярдыгынын **мотивациялык** компонентин калыптандырууда активдештирүүнүн методдорун колдонуу менен төмөндөгү жагдайларга көңүл бөлүндү:

– мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн-өзү аныктоого жардам берүүнүн маанисин түшүнүүсү;

– жогорку класстын окуучулары менен ата-энелердин максаттуу баарлаша билүүсү;

– диагностикалык методдорду колдонуп мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик кызыгуусун, шык жөндөмүн, ден-соолугунун абалын баалап, кесиптик жарактуулугун аныктай билүүгө, ошондой эле ата-энеге өзүн-өзү таанууда жардам берүүгө багытталган диагностикалык методдорду өздөштүрүүсү.

Мына ушуга байланыштуу «Келечектеги кесибин тандоо - бул жашоо жолун тандоо», «Кесип тандоодо кантип жардам берүү керек?» «Кесипти кантип туура тандоо керек?», «Туура кесип тандоонун мотивдери» деп аталган темада талкуулар, кесиптик кеңеш берүүлөр, практикалык иш-чаралар өткөрүлдү.

Ата-энелер диагностикалык методдор, анкета алуу жана анын жыйынтыгын биргелешип карап чыгуу ыкмалары менен тааныштырылды.

Ата-энелердин кесиптик багыт берүүдөгү даярдыгынын **иш-аракет компонентин** калыптандыруу үчүн мектеп бүтүрүүчүсүнүн таанып-билүүгө, кесиптик кызыгуусун өркүндөтүүгө багытталган, диагностикалык методдору, иш-чараларды пландаштыруу, уюштуруу, өткөрүү, талдоонун ыкмаларын өздөштүрүүсүнө көңүл бөлүндү.

Ата-энелердин кесиптик багыт берүүдөгү даярдыгынын **баалоочу-маанилик** компонентин калыптандыруу үчүн класс жетекчилердин, психологдордун, социалдык педагогдордун сунуштарын эске алуу менен ата-энелердин кесиптик багыт берүүнүн теориялык маселелери, кесиптик өзүн-өзү аныктоонун ролун түшүнүүсүн, мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик каалоосу, тандаган кесибинин талаптары жөнүндөгү маалыматтарды

өздөштүрүүсүн камсыз кылып, алардын жеке кесиптик планын түзүүгө жардам бере билүүсүн жана өзүнүн ишин баалоо жөндөмүн өнүктүрдүк.

Мына ушул маселелер боюнча лекциялар, семинарлар, талкуулар, тренингдер уюштурулду. Натыйжада эксперименталдык топтун ата-энелери жакшы даярдыкка ээ болгондугун көрө алдык.

Ал эми текшерүүчү топтогу ата-энелер кесиптик багыт берүү боюнча атайын даярдыктан өтүшпөгөн. Алар класстагы ата-энелердин чогулушуна, айрым учурларда бул багытта өтүлгөн иш-чараларга гана катышышкан.

Аныктоочу этапта эксперименталдык жана текшерүүчү топтун мектеп бүтүрүүчүлөрү шык-жөндөмүн, кызыгуусун, мүмкүнчүлүктөрүн, коомдун суроо-талабын эске албастан, эмгек акысына жараша кесипти тандашкан. Алардын тандоосу конкреттүү кесипти эмес, билим алуунун багытына (гуманитардак, техникалык, социалдык-экономикалык ЖРТнын жыйынтыгына жараша) жана анын кадыр-баркы, материалдык пайда табуу менен байланыштуу экендигин көрсөттү.

Аныктоочу экспериментте алынган материалдарды талдоо төмөндөгүдөй тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди:

- мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн региондун өзгөчөлүктөрү, кесиптер дүйнөсү, компетенттүү кесип тандоо жөнүндөгү түшүнүктөрү калыптанбаган;

- алардын өзүн таанып билүү жөндөмү, кесиптик өзүн аныктоонун даярдыгы төмөн, аны тандоонун мотиви калыптанбаган;

- ата-энелердин көпчүлүгү кесиптик багыт берүү маселеси жөнүндө жеткиликтүү түшүнүктөрү жок;

- мектептерде кесиптик багыт берүү боюнча жүргүзүлгөн иш-чараларга анча деле маани беришпейт;

- көпчүлүк үй-бүлөлөрдө кесипке багыт берүү маселеси боюнча балдары менен максаттуу иш алып барышпайт;

– кесиптик багыт берүүнүн жеке адам жана коом үчүн маанисин түшүндүрүү иштерин жүргүзүү, билимин жогорулатуу зарылдыгы келип чыкты;

– мектепте окуучулардын кесиптик өзүн аныктоонун көндүмдөрүн калыптандыруу боюнча ата-энелер менен биргелешип системалуу иш жүргүзүлбөйт.

Аныктоочу экспериментте алынган натыйжалар калыптандыруучу эксперименттин материалдарын иштеп чыгууга негиз болду.

Калыптандыруучу этапта (2014-2019-жж.) эксперименталдык топтун ата-энелерин мектептеги кесипке багыт берүү боюнча өткөрүлгөн ар түрдүү иш-чараларга системалуу катыштыра алдык. Ата-энелер мектеп мугалимдери, чарба адистери, ар түрдүү кесиптин ээлерин катыштырып, жекече, группалык, массалык методдорду колдонушуп аңгемелешүүлөрдү, семинарларды, лекцияларды, диспуттарды, жолугушууларды тренингдерди, ишкер оюндарды ж.б.ларды уюштурдук. Бул максатта ата-энелер илимий популярдуу адабияттарды, массалык-маалымат каражаттарын, маалыматтык технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн, жергиликтүү материалдарды пайдаланышты. Төмөндө айрымдарына кыскача токтоло кетели.

Изилдөөнүн аныктоочу этабында мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгүнүн кесип жана адистик, алардын пайда болушу, перспективасы ж.б.у.с. маселелер боюнча үстүртөн түшүнүктөрү гана бар экендигин аныктаганбыз. Мына ушуга байланыштуу Ат-башы районундагы “А.Койчуманов” атындагы мектепте ата-энелердин активдүү катышуусу аларга “Кесип жана аны кандай тандоо керек?” деген темада лекция өткөрүлдү. Лекцияны райондун калкты жумуштарга орноштуруу бюросунда эмгектенген мектеп окуучусунун атасы Азамат Курманов уюштурган. Лекцияда кесип адам коомунун өнүгүшү менен пайда болгондугу, өндүрүштүн татаалдашы менен дайыма жаңы кесиптер пайда болуп, аны тандаган адамга белгилүү талаптар коюлганы, кесипке ээ болуу үчүн атайын билимге жана практикалык даярдыктарга ээ болуу керектиги ачып көрсөтүлдү. Кесип – адамдан белгилүү даярдыкты,

атайын билимдерди, эмгектик машыгууларды, ыктарды талап кылуучу, шыкка негизделген адистиктер боюнча орундалган жана бүткүл эл үчүн материалдык же руханий байлыктарды өндүрүүгө багытталагн коомдук эмгектин, иш-аракеттин түрү, ал эми адистик – бул эмгектин белгилүү бир тармагында квалификациялык атайын теориялык билимдердин жана ыктардын, машыгуулардын системасын талап кылган тигил же бул кесиптин чегиндеги жумуштун түрү. Кесиптер дүйнөсү дайыма өндүрүштүн өнүгүшү менен байланышта өзгөрүп, динамикалык мүнөздө болот. Мына ушуга байланыштуу кесип тандодо окумуштуу А.Е. Климовдун кесиптерди бөлүштүрүүсүн эске алуу зарыл:

- «адам – техника» – баардык техникалык кесиптер;
- «адам–адам»– адамдарды тейлөө, баарлашуу жаатындагы кесиптер;
- «адам – белги»–эсеп-кысап, сан жана тамгалар жана музыкалык адистиктер менен байланышкан баардык кесиптер ;
- «адам – көркөм образ» – чыгармачылык менен байланыштуу баардык адистиктер[104].

Мына ушуларды жана коомдун квалификациялуу кесип ээлерине муктаждыгын жана өзүнүн жеке кызыгуусу, шык-жөндөмү менен айкалыштыруу натыйжалуу боло тургандыгы түшүндүрүлдү.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандоосунда жергиликтүү чарбалардын кесип ээлерине болгон муктаждыгын эске алуу маанилүү. Изилдөөнүн жүрүшүндө окуучулардын өлкөбүздүн экономикасы тууралуу түшүнүктөрү анча терең эмес экендигин байкадык.

Ушул жагдайды эске алуу менен Бишкек шаарындагы №93 жалпы билим берүүчү орто мектепте «Кыргызстандын эл чарбасы жана анын тармактары» деген темада мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн апасы экономист Эльмира Асанбаева талкуу уюштурду. Лектор окуучуларга Кыргызстандын социалдык-экономикалык жактан өнүгүшүнүн тарыхына токтолуу менен азыркы кезде коомдогу өзгөрүүлөрдүн шартында эл чарбасынын тармактарына токтолду. Республиканын эл чарбасынын бардык

тармактарына эмгекти уюштуруунун жаңы формалары, инновациялык технологиялар киргизилп жаткандыгы, санариптештирүүнүн мааниси, өлкөнүн бүткүл дүйнөлүк соода уюмуна киргендиги ж.б.у.с маселелерди түшүндүрүп, коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алып, аң-сезимдүү кесип тандоонун маанисин ачып берди.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик туруктуу кызыгуусун жана аны тандоонун мотивдеринин калыптанышында кесиптик династиялар менен тааныштыруу мааниге ээ. Эмгектик ийгиликтерди жараткан династия, алар үчүн идеал болуп калат. Мына ушул маселеге байланыштуу Кочкор районундагы Көк-Жар айылынын “Т. Усубалиев” атындагы орто мектебинде эксперименталдык топтун окуучуларына мугалим болуп эмгектенген, окуучунун апасы Света Өмүкеева “Мугалимдик кесиптин өзгөчөлүгү эмнеде?” деген темада дискуссия өткөрдү. Дискуссиянын жүрүшүндө окуучулар мугалимдик кесиптин мааниси тууралуу ойлорун айтышты. Света Өмүкеева өзүнүн сөзүндө таланттуу педагог, Социалисттик Эмгектин баатыры Көкөбай Мамбеталиевдин династиясы жөнүндө кеңири айтып берди. К. Мамбеталиев Кочкор районундагы “Талаа-Булак” орто мектебинде биология мугалими болуп эмгектенгендиги, окуучуларды табият менен байланыштырып терең билим жана тарбия бергендиги, мектепте эң мыкты жаратылыш музейин түзгөндүгү, насаатчы катары жаш мугалимдер менен дайыма иш алып баргандыгын ж.б. ишмердиги тууралуу айтып берди. Ошондой эле К. Мамбеталиевдин уулу Мукан, небереси Жолдош дагы биолог мугалим болуп эмгектенишип, ата салтын улантышып, педагогикалык ишмердүүлүктөрүндө ийгиликтерди жаратууда деп белгиледи. Мына ушул сыяктуу мисалдарды келтирүү менен мугалимдик кесиптин өзгөчөлүктөрүнө (ишмердүүлүгүнүн балдардын келечегине багытталгандыгы, эң кымбат нерсе – адам менен иш алып баргандыгы, дайыма чыгармачылык мүнөздө болгондугу, анын объектисинин дайыма өсүп-өнүгүп тургандыгы ж.б.) кеңири токтолду. Ал бүгүнкү күндө Кыргызстандын мектептерине маданияттуу, тарбияланган, илимий билимге, педагогикалык чеберчиликке,

жаңы маалыматтык технологияларды билген, ар тараптуу терең билимдүү, иш билги мугалим керектигин ачып көрсөтө алды.

Изилдөөнүн жүрүшүндө эксперименталдык топтун ата-энелери мектепти бүтүрүп жаткан балдары менен кесиптик багыт берүүгө багытталган иш-чараларды өткөрүүгө ар кыл кесип ээлерин катыштырышты. Бул жагдайда кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушу “Ар бир кесип ардактуу” деген темада “тегерек стол” уюштуруу менен өткөрүлдү.

Чогулушту уюштуруу маселелерин чечүүдө педагогикалык кызматкерлерден (класс жетекчилерден, предметниктерден, социалдык педагогдордон, психологдордон) кылдат даярдык талап кылынды.

Кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун уюштуруунун этаптары төмөнкүлөрдөн турду:

1. Чогулуштун темасын тандоо.
2. Чогулуштун датасын, убактысын жана өткөрүү ордун тактоо.
3. Ата-энелерди кулактандыруу.
4. Адистерди чакыруу.
5. Ата-энелер чогулушунун тематикалык мазмунун даярдоо, чогулуштун максатына жана милдеттерине ылайык талкуулануучу суроолорду пландоо.
6. Ата-энелер чогулушу боло турган жерди жасалгалоо.

Чогулуш кызыктуу жана ата-энелердин активдүү катышуусу менен өтүп, күн мурунтан атайын иштелип чыккан анкета толтуртулду. Алынган анкеталар чогулуштун темасын аныктаганга, талкуулануучу конкреттүү суроолорду түзүүгө, кесипке багыт берүү боюнча көйгөйлөрдү кароого же болбосо зарыл маалыматты сапаттуу жеткиргенге, адистер менен жолугушууну уюштурганга жардам берди.

Чогулуштун методикалык жабдылышы болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- методикалык колдонмо;
- кесиптик багыт берүүгө арналган адабияттар, ошондой эле көрсөтмө куралдар;

- ата-энелер менен бүтүрүүчүлөрдөн алынган сурамжылоолордун жана анкеталардын жыйынтыгы, окуучуларды кесиптик диагноздоолор;
- ата-энелерди психологиялык-педагогикалык жактан агартуучулук материалдар;
- кесиптик багыт берүү боюнча презентациялар, видеофрагменттер;
- таркатылуучу маалыматтык материалдар: визиткалар, эскертмелер ж.б.у.с.

Бул этапта педагогикалык экспериментте теориялык моделдин жана педагогикалык шарттардын натыйжалуулугун аныктоо үчүн дайыма мониторинг жүргүзүлдү. Зарыл болгон учурда педагогикалык коррекциялоо жүргүзүлүп турду.

Үчүнчү жыйынтыктоочу этап (2019-2020-жж.) этапта педагогикалык эксперимент жыйынтыкталып, алынган материалдар талданып системалаштырылды. Алынган материалдар иштелип чыккан технологиянын ишке ашыруунун натыйжалуулугунун даражасын аныктады.

3.2. Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары

Педагогикалык эксперименттин изилдөөнүн үчүнчү – жыйынтыктоочу этабында (2019-2020-жж.) аныктоочу жана калыптандыруучу этаптарда алынган материалдар талданды.

Изилдөөнүн алгачкы этабында мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн келечектеги кесиби тууралуу кандай деңгээлде маалыматка ээ болгондугун аныктоого көңүл бөлүндү (3.1-таблица). Бул маселе мектеп бүтүрүүчүлөрү канчалык деңгээлде кесип тандоого даяр деген маселени тактоого жардам берет. Аларга «келечекте ээ боло турган кесибиң тууралуу билесиңби?» деген суроо берилген. Алынган материалдарды талдоонун негизинде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү аң-сезимдүү кесип тандоого даяр эмес экендигин көрсөттү. 3.1-таблицадан педагогикалык эксперименттин башталышында жүргүзүлгөн изилдөөдө эки топтун бүтүрүүчүлөрү келечектеги кесиби

тууралуу маалыматтарынын көрсөткүчтөрү бирдей болгондугун көрө алабыз. Бул мектептерде кесиптик багыт берүү иштери системалуу жүргүзүлбөгөндүгүнөн жана ата-энелер бул ишке катышпагандыгынан кабар берет.

3.2-таблица Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн келечектеги кесипи тууралуу маалыматка ээ болушу (% менен)

№	Топтор	Жакшы билем		Жалпы жонунан билем		Толук билбеймин	
		Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин
	Эксп.топ (886 окуучу)	15% (133)	51% (452)	27% (239)	36% (319)	58% (514)	13% (115)
	Текш.топ. (884 окуучу)	14% (124)	27% (239)	29% (256)	31% (274)	57% (504)	42% (371)

Бул көрсөткүч эксперименттин соңунда айырмаланат. Эксперименталдык топтун окуучулары тандаган кесипи жөнүндө толук билгендер 51%ды, жалпы жонунан билгендер 36%ды, билбегендер 13%ды түзгөн. Алынган натыйжа эксперименталдык класстарда ата-энелердин катышуусу менен кесиптик багыт берүү ишинин алгылыктуу форма жана методдорду колдонуп өтүлгөндүгү таасирин тийгизген. Бул көрсөткүч текшерүүчү топто 27%, 31% жана 42%ды түзгөн.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн аң-сезимдүү кесип тандап алышына ар түрдүү объективдүү жана субъективдүү факторлор таасирин тийгизет. Изилдөөнүн жүрүшүндө мектепти бүтүрүүчүлөрдүн кесип тандап алуусуна таасир тийгизген факторлорду аныктоо үчүн алардан анкета алынып, аңгемелешүүлөр жүргүзүлдү. Алар анкетадагы «Сиздин кесипти таандоонузга кимдер таасир берди?» – деген суроого берген жоопторун

талдоонун негизинде аныктоочу этапта текшерүүчү жана эксперименталдык топтун бүтүрүүчүлөрү кесип тандоосуна таасир тийгизген факторлордун жалпы жонунан бирдей экендигин көрө алабыз (3.3-таблица). Эксперименталдык жана текшерүүчү топтун мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү кесиптик багыт берүү иши мугалимдер тарабынан жүргүзүлгөндүгүн жана алардын таасирин белгилешкен. Таблицадан эки топто тең ата-энелердин таасири аныктоочу экспериментте мугалимдердин, массалык маалымат каражаттарынан, жолдошторунун таасиринен төмөн турганын көрө алабыз.

3.3-таблица. – Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна таасир тийгизген факторлор (% менен) ЭТ – 237; ТТ – 241

Мектеп тер		Мугалимдер		Жолдоштору		ММК		Кесип ээлери		Ата-энелер		Өзүм тандадым	
		1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2
№5 УИТМЛ Бишкек шаары	ЭТ	22,4	31	19,4	9	26,6	11	11	8	13,6	32	7	9
	ТТ	21	27	20	12	25	12	12	15	14	23	8	11
№93 ЖОМ Бишкек шаары	ЭТ	23,3	25	20,6	11	28	14	10	12	12,4	26	5,7	12
	ТТ	24	26	21	13	28	13	9	13	11	21	7	14
Ат-Башы району	ЭТ	26	27	19,7	9	25,3	18	12	10	12,9	25	4,1	11
	ТТ	26	28	20	14	24	21	13	12	12	15	5	10
Кочкор району	ЭТ	24,5	26	18,8	11	23,7	25	10	6	13,7	20	9,3	12
	ТТ	26	27	17	13	24	25	13	10	13	15	7	10

1-экспериментке чейин, 2-эксперименттен кийин.

Ал эми калыптандыруучу эксперименттен кийин эксперименталдык топтун окуучулары ата-энелеринин алардын кесип тандоосунда негизги ролду мугалимдер жана ата-энелер роль ойногондугун белгилешкен. Бул абалды ата-энелердин кесиптик багыт берүү маселесинин теориялык, практикалык маселери менен таанышып, атайын даярдыгы болгондугу менен байланыштырабыз. Ал эми текшерүүчү топтун окуучуларынын жоопторунда мугалимдерден, ММКнан, кесип ээлеринен кийин гана ата-энелер жайгашкан. Анткени, алардын ата-энелеринин жаңы шарттардагы кесиптер жана аны тандоонун маселелери жөнүндө жетиштүү даярдыгынын жоктугунан кабар берет.

Ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине системалуу катышуусу алардын кесиптик багыт берүү маселеси боюнча даярдыгына байланыштуу. Эгерде экспериментке чейин эки топтун ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине катышуусунун көрсөткүчтөрү негизинен бирдей болсо, эксперименталдык топтун ата-энелери атайын даярдыктан өткөн соң алардын активдүүлүгү быр кыйла жогорулаган. Натыйжада алардын мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү ишине дайыма катышкандар 16%дан 64%га, ишине байланыштуу убагында катышкандар 11%дан 17%га өссө, маани бербегендер 73%дан 18%га төмөндөгөн. Себеби, эксперименталдык топтун ата-энелери коомдогу өзгөрүүлөрдүн шарттарындагы билим жана тарбия берүүнүн негиздери, туура кесип тандоонун мектепти бүтүрүп жаткан балдары үчүн мааниси, анын теориялык жана практикалык маселелери боюнча маалыматтарга ээ болушкандыктары менен байланыштыра алабыз. Бул көрсөткүч текшерүүчү топто 17%дан 55%га, 12% жана 18%га өссө, маани бербегендер 68%дан 23%га төмөндөгөн (3.4-таблица).

3.4-таблица. – Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна катышышы (% менен)

№	Ата-энелердин	ЭТ (237)		ТТ (241)	
		Эксп.	Эксп.	Эксп.	Эксп.

	жооптору	чейин	кийин	чейин	кийин
1.	Дайыма катышат	16%(38)	64%(152)	17%(41)	55%(133)
2.	Ишине байланыштуу	11%(26)	19%(45)	15%(36)	18%(43)
3.	Жооптору так эмес	73%((173)	17%(40)	68%(164)	27%(65)

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алуусуна жардам берүүдө ата-энелердин балдарынын кандай кесип тандап алгандыгы тууралуу жана анын себептери тууралуу маалыматка ээ болуусу маанилүү. Анткени, ата-эненин ушул маселелер боюнча так билиши балдарына туура кеңеш берүүсүн уюштурууга зарыл шарт түзөт. Аныктоочу экспериментте эксперименталдык жана текшерүүчү топтун ата-энелери балдарынын кандай кесипке боло тургандыгы толук маалыматка ээ болгондун жалпы саны негизинен бирдей болгон (Таблица №3.5) Алар балдарынын кандай кесипке боло тургандыгы тууралуу үстүртөн билишкен.

3.5 таблица. – Ата-энелердин балдарынын кандай кесип тандап алгандыгы тууралуу маалыматка ээ болушу (% менен)

№	Маалыматка ээ болушунун	ЭТ (237)		ТТ (241)	
		Эксп.чейин	Эксп.кийин	Эксп.чейин	Эксп.кийин
1	Так билишет	23% (55)	59% (140)	25% (60)	32% (77)
2	Болжолдуу билишет	47% (111)	35% (83)	48% (116)	53% (128)
3	Билишпейт	30% (71)	6% (14)	27% (65)	15% (36)

Педагогикалык эксперименттин соңунда эксперименталдык топтун ата-энелери мектепти бүтүп жаткан балдарынын тандап алган кесиптери жөнүндө так маалыматтарга ээ болгондордун катары өскөн. Бул көрсөткүч аныктоочу экспериментте текшерүүчү топто 25%, эксперименталдык топто

23% болгон, б.а. бирдей деңгээлде. Ал эми калыптандыруучу эксперименттин соңунда эксперименталдык топто 59%га, текшерүүчү топто 32%га жогорулаган. Эксперименталдык топтун ата-энелери өз учурунда кесиптик багыт берүү ишиндеги диагноздоонунун маселелери, балдар менен туура пикир алыша билүүнүн негиздери боюнча кеңири жакшы даярдык алгандыгы менен түшүндүрө алабыз.

Ата-энелердин балдарынын кесип тандап алуусуна тийгизген таасири алардын эмне үчүн ушул кесипти тандаганынын себебин билиши маанилүү. Анткени, ата-эне балдарына тандаган кесибинин негизделишине билгенде гана туура кеңеш берип, алардын тандоосун коррекциялай алат. 3.6-таблицадан педагогикалык эксперименттин аныктоочу этабында эки топтун ата-энелери мектепти бүтүп жаткан балдарынын кесипти тандаганын себеби жөнүндө көз караштары бирдей деңгээлде экендигин белгилемекчибиз. Аныктоочу экспериментте алынган материалдардын негизинде алар эмгек акыны жана бат жумушка орношуу мүмкүнчүлүгүнө басым жасашкандыгын баса белгилемекчибиз. Ал эми эксперименттин соңунда эксперименталдык топтун ата-энелери балдарынын кызыгуусуна, кесиптин перспективасына маани бере башташкан. Бул көрсөткүч текшерүүчү топтун ата-энелери-никинен айырмаланып турат.

3.6-таблица. – Ата-энелердин балдарынын кандай кесип тандап алгандыгынын себеби тууралуу маалыматка ээ болушу (% менен)

Кесипти тандоо себептери	ЭТ (237)		ТТ (241)	
	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин
Эмгектин шартына карата	17% (40)	16% (38)	16% (39)	17% (41)
Эмгек акысын эске алып	29% (69)	24% (57)	25% (119)	28% (67)
Эмгек коллективи жөнүндө	11% (26)	9% (21)	12% (29)	8% (19)
Жумушка орношуу мүмкүн-	22% (52)	14% (33)	26% (63)	24% (58)

чүлүгү				
Кызыгуусуна, жөндөмүнө карата	10% (24)	17% (40)	11% (27)	12% (29)
Кесиптин перспективасы, мазмуну	11% (26)	20% (48)	10% (24)	11% (27)

Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн натыйжалуулугу алардын бул ишке теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдыгынын деңгээли менен байланышат. Мына ушуга байланыштуу диагностиканын методдорун колдонуу менен ата-энелердин арасында мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн даярдыгын деңгээлин аныктадык (3.7-таблица). Таблицадан аныктоочу этапта эксперименталдык топтун жана текшерүүчү топтун ата-энелеринин балдарына кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө даярдыгынын төмөнкү деңгээли 27,5–28%ды (ата-энесинин таасирин сезбеген), орто 50,75–52,5% ды (үй-бүлө өтө деле мааниге ээ болбогондугун), жогорку 20–21,5%ды түзгөндүгүн (ата-энесинин таасири тийгендигин белгилешкен) көрө алабыз. Айрымдары өзүнүн келечегин пландаштырууда ата-энелеринен алган адаптацияланган моделге багыт алышып (7%), кесиптик династиянын улантууну туура деп эсептешет.

Педагогикалык эксперименттин соңунда мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн ата-энелеринин кесиптик багыт берүү ишине байланышкан тарбиялык иштерди өткөрүүгө даярдыгынын деңгээли өзгөргөндүгүн аныктадык. 3.2-таблицадан ЭТ-то жогорку деңгээл 20%дан 45,75%га өскөндүгүн, ал эми төмөнкү деңгээл 27,5%дан 12.%%га чейин төмөндөгөнүн көрө алабыз Ал эми ТТ-тун ата-энелеринде бул көрсөткүч ЭТ-тун ата-энелериникине караганда бир кыйла төмөн.

3.7-Таблица. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесип тандоосуна таасир этүүсүнүн даярдыгынын деңгээли(% менен)

№	Деңгээлдер	Төмөн	Орто	Жогору
---	------------	-------	------	--------

	Топтор	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин
1	Эксперименталдык (237 ата-эне)	27,5% (65)	12,5% (30)	52,5% (125)	41,75% (99)	20% (47)	45,75% (108)
2	Текшерүүчү (241 ата-эне)	28% (67)	24% (58)	50,5% (122)	44,5% (107)	21,5% (52)	31,5% (76)

Ата-энелеринин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүсүнүн натыйжалуулугун арттырууда даярдыктын компоненттерин жана критерийлерин калыптанышы маанилүү болуп саналат (3.8-таблица). 3.8-таблицадан аныктоочу эксперименттин жүрүшүндө эксперименталдык топтун жана текшерүүчү топтун окуучуларынын ата-энелеринин кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын компоненттеринин деңгээли жана таасир этүүсүнүн багыттары бирдей экендигин көрө алабыз. Ал эми эксперименталдык топтун ата-энелеринин арасында максаттуу жүргүзүлгөн иштердин натыйжасында алардын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын компоненттеринин жана критерийлеринин деңгээли бир кыйла өзгөргөндүгүн көрө алабыз.

3.8-таблица. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын компоненттеринин деңгээли (% менен)

Топтор Ком- понент- тер	Эксперименталдык топ (237 ата-эне)		Текшерүүчү топ (241 ата-эне)	
	Эксп-ке чейин	Эксп-н кийин	Эксп-ке чейин	Эксп.кийин
Когнитивдик				
Жогору	16% (37)	46 % (109)	18 % (43)	26 % (63)
Орто	37 % (88)	34 % (81)	39 % (94)	42 % (101)
төмөн	47 % (112)	20 % (47)	43 % (104)	32 % (77)

Мотивациялык				
Жогору	20 % (48)	49 % (116)	22 % (53)	36 % (87)
Орто	55 % (130)	31 % (74)	58 % (140)	45 % (108)
төмөн	25 % (59)	20 % (47)	20 % (48)	19 % (46)
Иш аракеттик				
Жогору	21 % (50)	43 % (102)	24 % (58)	34 % (81)
Орто	62 % (147)	51 % (121)	58 % (140)	46 % (108)
төмөн	17 % (40)	6 % (14)	18 % (43)	20 % (48)
Баалоочу-жыйын-тыктоочу				
Жогору	23% (54)	45% (107)	21% (50)	30% (72)
Орто	56% (133)	51% (121)	48% (116)	45% (108)
төмөн	21% (50)	4% (9)	31% (75)	25% (61)

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн негизделген кесип тандап алуусуна ата-эненин таасир этүүсүнүн мотивациясы өзгөчө орунду ээлейт. Эки топтун ата-эне-леринин кесипке багыт берүүсүнүн мотиви аныктоочу этапта жалпысынан окшош келет. Алар балдарынын кадыр – барктуу, жакшы айлык акы алган, материалдык жактан бат камсыз болууга мүмкүнчүлүк берген, гарантияланган жумушу болгон кесипке ээ болушун каалашат. Бирок, балдарынын кызыгуусун шык-жөндөмүн, ден-соолугун жана тандаган кесибине коомдо суроо талап барбы же жокпу эсепке алышпаган. Эксперименталдык топтун ата-энелери менен максаттуу кесиптик багыт берүү ишине даярдоонун натыйжасында алардын кесиптик багыт берүү ишинин мотивациясы өзгөрүп, балдарынын кызыгуусун, шык-жөндөмүн, ден соолугун, эске алуу менен коомго пайда келтире турган кесиптерди тандап алууну сунуш кылган мотивациясы бир кыйла жогорулаган (3.9-таблица).

3.9-таблица. – Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө ата-эненин кесиптик багыт берүүсүнүн мотиви (% менен)

Мотивдери	ЭТ (237 ата-эне)		ТТ (241 ата-эне)	
	Эксп чейин	Эксп кийин	Эксп чейин	Эксп кийин

Кесипке кызыгат	44,2%	64,9%	44,1%	42,5%
Үй-бүлөлүк традиция	17,5%	1,7%	7,2%	4,7%
Адамдарга пайда келтирүү	22,5%	56,4%	9,9%	28,3%
Шык жөндөмүн өстүрсүн	20,8%	47,9%	16,2%	33,9%
Жакшы айлык акы алат	47,5%	21,4%	43,2%	24,5%
Кадыр-барктуу кесип	51,7%	18,8%	50,5%	11,3%
Гарантияланган жумушу болот	59,1%	25,6%	62,1%	21,7%
Материалдык жактан камсыз болот.	10,8%	6,8%	16,2%	27,7%

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн “Сиз тандаган кесипке ата-энеңиздин көз карашы кандай?” – деген суроого берген жоопторун талдоонун негизинде бүтүрүүчүлөрдүн көпчүлүгү алардын тандаган кесиби боюнча ата-энелердин мамилеси кандай экендигин көрсөттү. Алынган натыйжалардын негизинде мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн таасир этүүсүнө жараша төрт топко бөлө алдык.

Биринчи топ ата-энелер балдарынын шык-жөндөмүн, кызыгуусун жана коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алып алардын пикири менен эсептешет. Бул топко кесиптик багыт берүү маселеси боюнча жетишээрлик деңгээлде позитивдүү позициядагы ата-энелер киришет. Маселени чечүүдө алар активдүү катышышат. Өз ойлорун айтуудан мурун балдарынын ойлорун кунт коюу менен угушуп, алардын шыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн баалаганга аракет кылышат. Бул топтогу ата-энелер өздөрүнүн турмуштук тажрыйбасына таянуу менен өздөрүнө абдан таанымал кесиптерге мүнөздөмө беришип, балдарына керектүү профессиографиялык адабияттарды тандоодо жардам беришет. Кесип тандоо маселесин чечүүдө ата-эне жана балдарынын ортосунда кызматташтык мамилелери бири-бирине ишенимге жана сый көрсөтүүгө негизделет.

Экинчи топтогу ата-энелер балдары менен талаш-тартыштарга барат, мугалимдер менен кеңешишет. Акырында ата-эне менен балдары белгилүү бир консенсуска келишет.

Үчүнчү топтогу ата-энелер өзүлөрүнүн ойлорун таңуулашат, балдардын пикири менен эсептешпейт. Бул топко активдүү жана өзүнүн кадыр-баркы менен балдарына таасир тийгизген ата-энелер киришет. Алар балдарынын кесип тандоосун өзүлөрүнүн артыкчылыгы деп эсептешет. Бул группадагы көпчүлүк ата-энелердин позициясы балдарынын кесиптик билими жок болсо ийгиликке жетише албайт деп баса көрсөтүшөт. Эгерде баласынын шыгы, жөндөмү жумушчу кесиби менен байланышта болуп калса, анда ата-энелер кандай гана болбосун чечкиндүүлүк менен өздөрүнүн балдарынын кесиптик каалоосуна каршы болуп, жокко чыгарганга аракеттенишет жана балдарынын мындай каалоолорун аңкоолук деп эсептешет.

Төртүнчү топко балдарынын кандай кесип тандап алышы баары бир, кайдыгер мамиле жасаган ата-энелер киришет. Алардын мындай мамилеси окуучуларга кесиптик багыт берүү – мектептин гана иши түшүнүгүнүн болушу же болбосо квалификациялуу кеңеш бере албастыгы менен байланышат.

Аныктоочу этапта негизинен бул топтор жалпы жонунан бирдей деңгээлде болгон. Калыптандыруучу эксперименттен кийин эксперименталдык топтун окуучуларынын ата-энелери биринчи жана экинчи багыттарда басымдуулук кылса, текшерүүчү топтун ата-энелеринин көрсөткүчү аныктоочу эксперименттин көрсөткүчүнөн жогору болгон (3.10-таблица). Анткени текшерүүчү топтогу ата-энелер кесиптик багыт берүү боюнча атайын даядыктан өтүшпөгөн. Алар класстагы ата-энелердин чогулушуна, айрым учурларда бул багытта өтүлгөн иш-чараларга гана катышышкан.

3.10-таблица. – Ата-энелердин мектеп бүтүрүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн таасир этүүсүнүн багыттары (% менен)

№	1-багыт	2-багыт	3-багыт
---	---------	---------	---------

	Багыт-тар	Экс. чейин	Экс. кийин	Экс. чейин	Экс. кийин	Экс. чейин	Экс. кийин
		Топтор					
1	Э.Т (237 ата-эне)	16% (38)	47% (111)	36% (85)	34% (81)	48% (114)	19% (45)
2	Т.Т(241 ата-эне)	15% (36)	23% (55)	39% (94)	37% (89)	46% (111)	40% (97)

Ижилдөөнүн алгачкы этабынын жүрүшүндө ата-энелердин кесиптер жөнүндө көз карашын, балдарына берген сунуштарын аныктадык. Аларга “Балдарыңызга кайсыл кесиптерден тандап алууну сунуш кыласыз?” деген суроо берилди. 3.8- таблицадан эксперименталдык топтун жана текшерүүчү топтун ата-энелеринин кесиптер жөнүндө көз карашы, берген сунуштары негизинен бирдей деңгээлде экендигин көрө алабыз. Таблицадан ата-энелер негизинен врач, педагог, экономист, юрист кесиптерин өзгөчө баалашып жана ушул багыттарда кесип тандоону сунуш кыла тургандыктарын байкоого болот. Ата-энелердин көпчүлүгү мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипти туура тандоосун жана жакындарын өзгөчө материалдык базанын керектигин белгилешкен. Ата-энелердин жоопторун талдоонун негизинде аларга кесиптик багыт берүү маселеси боюнча мектепте системалуу практикалык жардам көрсөтүлбөйт деп айта алабыз.

Калыптандыруучу эксперименттин соңунда таблицадан эксперименталдык топтун жана текшерүүчү топтун ата-энелеринин көз караштарынан жана балдарына сунуш кылган кесиптеринен айырмачылыктарды көрө алабыз (3.11-таблица). Текшерүүчү топтун ата-энелеринин жаңы шарттардагы кесиптер дүйнөсү жана алардын коомдогу орду жөнүндөгү көз караштары өзгөргөн. Алар азыркы кездеги өзгөрүүлөрдү эске алуу менен балдарына кесиптерди сунуш кылышкан. Бул ата-энелердин

балдарынын кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын деңгээлинин өскөндүгүн көрсөтөт.

3.11-таблица. – Ата-энелердин кесиптер жөнүндө көз карашы, берген сунушу (ээлеген орду)

	Кесиптер	Мектеп	ТТтун (241 ата-эне)		ЭТтун (237 ата-эне)	
			Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп чейин	Эксп. кийин
	Педагог	Айылдык	1	2	1	2
		Шаардык	4	4	2	3
	Врач	Айылдык	2	1	2	1
		Шаардык	1	1	1	1
	Экономист	Айылдык	3	4	3	9
		Шаардык	2	5	3	7
	Укук коргоо тармагы	Айылдык	4	13	4	8
		Шаардык	10	9	4	8
	Инженер-электрик	Айылдык	5	3	5	3
		Шаардык	7	6	5	6
	Программист	Айылдык	6	12	6	13
		Шаардык	3	2	6	2
	Соц. тармак	Айылдык	7	5	7	12
		Шаардык	12	13	13	13
	Инженер-куруучу	Айылдык	8	11	8	4
		Шаардык	8	4	7	5
	Айыл чарба	Айылдык	9	6	9	6
		Шаардык	14	14	14	14
0	Психолог	Айылдык	10	10	10	5
		Шаардык	9	7	12	9
	Журналист	Айылдык	11	7	1	10

1		Шаардык	5	10	11	12
2	Тренер	Айылдык	12	14	12	14
		мектеби	11	11	10	11
3	Менеджер	Айылдык	6	8	13	4
		Шаардык	4	3	8	4
4	Музыкант, актер	Айылдык	14	9	14	11
		Шаардык	7	8	9	10

Мына ушул алынган натыйжаны ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна үй-бүлөнүн таасир этүүсүнүн багыттарынын өзгөрүшү жана алардын жашоо чөйрөсү менен байланыштыра алабыз. Анткени, айылда жашаган ата-энелерге караганда шаарда жашаган ата-энелер балдарына кесиптик багыт берүүдө инфраструктуралык жагдайларды кеңири колдоно алышат.

Эксперименталдык топтун ата-энелери балдарынын шыгын, жөндөмүн, кызыгуусун жана Кыргызстандын эл чарбасынын тармактарына өтө керектүү болгон кесиптерди тандоону сунуш кылышып, өлкөнүн чегинде гана эмес, керек болсо дүйнөнүн алдыңкы окуу жайларынан билим алып, кесипке ээ болуусун каалашат. Ал эми текшерүүчү топтун ата-энелеринин көпчүлүгү эмне болсо дагы билим алсын, кесипке ээ болсун деген көз карашта болушат.

Мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүү керектигин ата-энелердин туура түшүнүүсү, баалоосу алардын активдүү иш алып баруусунун негизи болуп саналат. Аныктоочу этапта ата-энелердин бул маселе боюнча көрсөткүчтөрү бирдей болсо, калыптандыруучу эксперименттин соңунда эксперименталдык топто жогору жана жакшы баалагандардын саны бир кыйла жогору болгондугун 3.12- таблицадан көрө алабыз.

3.12-таблица. – Ата-энелердин өзүлөрүнүн кесиптик багыт берүү маселеси боюнча маалыматка ээ болушу жана баалашы% менен.

№	Маалыматка ээ болушун баалашынын даражасы	Эксп. топ (237)		Текш. топ (241)	
		Эксп.чейин	Эксп.кийин	Эксп.чейин	Эксп.кийин
1.	Жогору баалайт	20% (47)	32%(76)	19%(46)	24%(58)
2.	Жакшы баалайт	27% (64)	30% (71)	25%(60)	29%(70)
3.	Негизинен керек деп эсептейт	31% (74)	20%(47)	33%(80)	27%(65)
4.	Баары бир	22%(52)	18%(43)	23%(55)	20%(48)

Педагогикалык эксперименттин жүрүшүндө мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна ата-энесинин таасир этүүсүнө канааттануу даражасын аныктадык. Изилдөөнүн алгачкы этабында эксперименталдык жана текшерүүчү топтун мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн канааттануу даражасы бирдей болгон (3.13-таблица). Эксперименталдык топтун ата-энелеринин максаттуу жүргүзгөн иштери аларга оң таасирин тийгизгендигин белгилемекчибиз. Натыйжада канааттангандардын саны эксперименталдык топто 63%ды түзсө, текшерүүчү топто 34% болгон.

3.13-таблица Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн тандаган кесибин менен канаттангандар (% менен)

Канааттануу даражасы	ЭТ (237ата-эне)		ТТ (241 ата-эне)	
	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин

1.	Толук канааттандырат	25%(59)	33%(78)	21%(51)	26%(62)
	Жалпысынан канааттандырат	21%(50)	27%(64)	23%(55)	24%(58)
	Канааттанган жокмун	23%(55)	9%(21)	26%(63)	17%(41)
	Өзүмдүн тандоомо капа - мын	17%(40)	24%(57)	15%(36)	17%(41)
	Билбеймин	14%(33)	7%(17)	15%(36)	16%(39)

Эксперименттин соңунда эксперименталдык топтун жана текшерүүчү топтун мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна үй-бүлө тарбиясынын тийгизген таасиринин деңгээлин аныктадык 3.14-таблицадан эксперименталдык топтун ата-энелеринин кесиптик багыт берүү ишине жеткиликтүү даярдыгы болгондугуна байланыштуу алар мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасиринин жогорулата алышкандыгын көрө алабыз.

3.14-таблица. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптик өзүн так аныктоосуна ата-энесинин таасиринин көрсөткүчү (% менен)

№	Окуу жылдары	Топтор	Экспериментке чейин	Эксперименттен кийин
1.	2016-2017	ЭТ. (225 окуучу)	15% (34 окуучу)	42% (95 окуучу)
		ТТ.(227 окуучу)	14% (32 окуучу)	24% (54 окуучу)
2.	2017-2018	ЭТ. (220 окуучу)	15% (33 окуучу)	42% (93 окуучу)
		ТТ.(215 окуучу)	15% (32 окуучу)	29% (62 окуучу)
3.	2018-2019	ЭТ. (218 окуучу)	19% (42 окуучу)	54% (118 окуучу)
		ТТ.(221 окуучу)	20% (44 окуучу)	27% (60 окуучу)
4.	2019-2020	ЭТ. (223 окуучу)	18% (40 окуучу)	48% (107 окуучу)

		ТТ.(221 окуучу)	17% (37 окуучу)	26% (57 окуучу)
	Орточо	ЭТ (221 окуучу)	16,7%(37 куучу)	46,5% (103 окуучу)
		ТТ (221 окуучу)	16,5%(36 куучу)	26,5% (59 окуучу)

Демек, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүдө үй-бүлөлүк тарбиялоонун натыйжалуулугу ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө теориялык, практикалык жана психологиялык даярдыгына, баланын кызыгуусун, шык-жөндөмүн жана коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдү эске алып системалуу жүргүзүлүшүнө көз каранды.

Үчүнчү бап боюнча корутунду

Педагогикалык эксперименттин натыйжалары изилдөөнүн гипотезасынын тууралыгын көрсөттү. Анткени, мектеп бүтүрүүчүлөрүнө ата-эненин таасир этүүсүнүн натыйжалуулугу педагогикалык шарттарга, алардын кесиптик багыт берүү ишине даярдыгына көз каранды боло тургандыгы далиленди. Эксперименталдык иштин натыйжалуулугунун маанилүү көрсөткүчү болуп эксперименталдык топтогу мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн туура кесип тандап алгандардын өскөндүгү жана алардын ата-энелеринин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгынын жогорулашын эсептөөгө болот. Изилдөөнүн жүрүшүндө алынган материалдарды сандык жана сапаттык салыштыруу эксперименталдык топтордо биз түзгөн шарттарда бир кыйла натыйжалуу болгондугун көрсөттү. Ата-энелерге туура кесип тандоонун коом жана мектеп бүтүрүүчүлөрү үчүн маанисин түшүндүрүү, бул багыттагы ата-эненин иш-аракетинин мотивдештирилиши, педагогикалык шарттарды колдонуу, балдардын ишмердүүлүгүн жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө багыт алышы кесиптик багыт берүү ишинин системалуу жүргүзүлүшү үй-бүлө тарбиясынын кесиптик багыт берүүдөгү потенциалын жогорулатат .

Эксперименталдык топтордун ата-энелери мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосу жөнүндө төмөндөгү жагдайларды: жакшы билим алуусу, алдына туура максат коюп, ага жетүүнүн туура жолун билгени, коммуникабелдүүлүгү, өзүнүн мүмкүнчүлүгүн, шык-жөндөмүн, ден-соолугун жана эл чарбасынын кесип ээлерине керектөөсүн эске алып, позитивдик ой жүгүртүүнүн маанисин баса белгилешкен. Текшерүүчү топтордун ата-энелери мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосу жөнүндө төмөндөгүдөй пикирди «Алдына туура максат коё билгени, жакындарын колдогону, анын ичинде материалдык базанын керектигин...» белгилешкен. Алар балдарына азыркы кездеги эл чарбасынын тармактары жана жаңы шарттарда пайда болгон кесиптер, туура кесип тандоонун мааниси, базар экономикасынын шарттарында туура кесип тандоонун мааниси ж.б.у.с. маселер тууралуу толук кандуу айтып бере алышпайт.

Үй-бүлөнүн мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алууга таасиринин натыйжалуулугу педагогикалык шарттарга байланыштуу боло тургандыгын изилдөөбүздүн натыйжасы корсөттү. Ата-энелердин социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдүн шарттарында билим жана тарбия берүү маселелери боюнча түшүнүктөрүн тереңдетүү менен педагогикалык маданиятын калыптандыруу, алардын кесиптик багыт берүү ишин жүргүзүүгө болгон кызыгуусун, мотивациясын жана компетенттүү иш жүргүзүүнүн даярдыгын калыптандыруу негизги мааниге ээ боло турган педагогикалык шарттардан болуп саналат. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасир тийгизет:

- 1) ата-энелердин социалдык-экономикалык статусу, билим деңгээли жана аны мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кабыл алышы жана баалоосу;
- 2) үй-бүлөлүк баалуулуктардын системасы, үй-бүлөнүн традициясы жана үй-бүлөнүн девизи;
- 3) үй-бүлөдөгү ынтымак, эмоционалдык абал;
- 4) үй-бүлөдөгү тарбиялоонун жана мамилелешүүнүн стили.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

1. Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактардан, мектептерден, Кыргызстандыктардын үй-бүлөлөрүнөн топтолгон тажрыйбаларды талдоонун жана изилдөөнүн натыйжаларына таянуу менен каралып жаткан проблеманын төмөндөгү педагогикалык негиздери белгиленди: үй-бүлөнү социалдык институт катары өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, анын кесипке багыт берүүчү функциясынын максатын, милдетин, принциптерин, форма, методдорун, шарттарын аныктоо; ата-энелердин окуучуларга кесиптик багыт берүү проблемасына болгон кызыгуусун калыптандыруу; алардын кесиптик багыт берүү ишин өздөштүрүүгө, күндөлүк практикасында колдонууга болгон мотивациясын калыптандыруу; ата-энелердин кесиптик багыт берүү ишине даярдыгын калыптандыруу. Мындан тышкары, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандап алуусуна үй-бүлө социалдык-педагогикалык чөйрө катары (анын

социалдык статусу, үй-бүлөнүн баалуулуктарынын системасы, үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелешүү маданияты жана тили, үй-бүлөдөгү жагымдуу эмоционалдык абалдын болушу ж.б.) кароо белгиленди.

2. Үй-бүлөнүн кесиптик багыт берүүчү потенциалы – бул мектеп бүтүрүүчүсүнүн кызыгуусуна, жөндөмүнө, шыгына ылайык, форма, методдорду жана каражаттарды пайдаланып, алардын ийгиликтүү кесип тандап алуусуна таасир этүү мүмкүнчүлүктөрүнүн жыйындысы болуп саналат. Ата-энелердин мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна таасир этүүгө даярдыгынын мотивациялык, когнитивдик, иш аракеттик, баалоочу-жыйынтыктоочу компоненттерин, анын критерийлерин жана кесиптик багыт берүүнүн маселелери боюнча теориялык билиминин, билгичтигинин, көндүмдөрүнүн ж.б.у.с. көрсөткүчтөрдүн негизинде алардын даярдыгынын жогорку, орточо жана төмөнкү деңгээлдери аныкталды.

3. Үй-бүлө тарбиясынын мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесип тандоосуна таасирлерин арттырууга багытталган максаттык, мазмундук, технологиялык, иш-аракеттик жана натыйжалык блоктордон турган теориялык модели иштелип чыгып, төмөнкүдөй педагогикалык шарттар аныкталды: ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү ишине теориялык, практикалык жана психологиялык жактан даярдоо, мектептеги кесиптик багыт берүү ишине катышуусун активдештирүү; ата-энелердин КРнын эл чарбасынын тармактары, инновациялык технологияларды колдонуунун шартындагы кесиптер, аларга коюлган талаптар жөнүндө маалыматтарга ээ кылуу; ата-энелерди балдарынын ден соолугу, кызыгуусу, шык-жөндөмү, жеке сапаттары ж.б.у.с маселелер боюнча маалыматтарга ээ кылуу; ата-энелердин балдары менен мамилелешүүсүнүн маданиятын калыптандыруу, өздөрү балдарына үлгү болуу керектигин түшүндүрүү, кесиптик багыт берүүдө элдик педагогиканын каражаттарын, үй-бүлөдөгү баалуулуктарды пайдалануу; ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү ишине даярдоонун моделин түзүү жана пайдалануу.

Педагогикалык экспериментти жүргүзүү менен мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн ийгилиги үй-бүлөнүн максаттуу багытталган иш-аракетине байланыша тургандыгы аныкталды. Эксперименталдык топтордун ата-энелери мектеп бүтүрүүчүлөрүнүнө кесип тандоосунда бүтүрүүчүлөрдүн сапаттуу билим алуу, алдына туура максат коюу, өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн, шык-жөндөмүн, ден соолугун жана кесиптин актуалдуулугун түшүндүрүү зарылчылгын өздөштүрүштү. Демек, педагогикалык экспериментте ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгы, үй-бүлөдөгү тарбия мектеп бүтүрүүчүсүнүн кесиптик өзүн аныктоосуна жардам бере тургандыгы далилденди.

Практикалык сунуштар.

1. Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесипти тандоосуна үй-бүлө тарбиясынын таасирин жогорулатуу үчүн изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган педагогикалык шарттарды, теориялык моделди чыгармачылык менен практикада колдонууну;
2. Ата-энелерди кесиптик багыт берүү ишине даярдоо үчүн мектептерде атайын максаттуу багытталган курстарды уюштурууну;
3. Республикабыздын алдыңкы үй-бүлөлөрүндө кесиптик багыт берүү боюнча топтолгон тажрыйбаларды чыгармачылык менен пайдаланууну;
4. Педагогикалык окуу жайларда келечектеги мугалимдерди үй-бүлөдө кесиптик багыт берүүнүн негиздери боюнча даярдоону.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ

1. Абдыраимова, Р.А. Кыргызская этнопедагогика и воспитание детей [Текст] / Р.А. Абдраимова. – Киев, 1997. – 187 б.
2. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни [Текст] / К.А. Абульханова Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Алиев, Т.И. Ориентация молодежи на сельскохозяйственные профессии [Текст] / Т.И. Алиев. – Фрунзе, 1979. – 56 с.
4. Алимбеков, А. Кыргыз этнопедагогикасы [Текст] / А. Алимбеков. – Бишкек, 1999. – 83 б.
5. Аманалиев, Дж. Школа, семья и общественность [Текст] / Дж. Аманалиев. – Фрунзе, 1975. – 80 с.
6. Амирова, О. А. Подготовка старшеклассника к выбору профессии в условиях современных социально-экономических отношений

(аксиологи-ческий подход) [Текст]: Дисс. ... канд. пед. наук /О.А. Амирова. – Уфа, 1997. – 177 с.

7. Амонашвили, Ш.А. Созидая человека [Текст] / Ш.А. Амонашвили. – М., 1982. – 52 с.

8. Ананьев, Б.Г. О соотношении способности и одаренности [Текст] / Б.Г. Ананьев // Проблемы способности: сборник научных трудов. – М.: АПН РСФСР, 1962. – С. 116-117.

9. Ананьев, Б.Г. Человек как предмет воспитания (перспективы педагогической антропологии). Избранные психологические труды [Текст]: в 2 т. / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – 338 с.

10. Ананьев, Б. Г. Избранные психологические труды [Текст]: в 2т. – М.: Педагогика, 1980. ; Т.1. – 232 с.

11. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности [Текст] / В.И. Андреев. – Казань: КГУ, 1988. – 238 с.

12. Андреев, В.И. Педагогика [Текст]: учебный курс для творческого саморазвития / В.И. Андреев – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 124 с.

13. Апышев, Б. Тарбия назарияты [Текст] / Б.Апышев. – Ош, 1996. – 135 б.

14. Апышев, Б. Народные традиции и их использование в трудовом воспитании старшеклассников [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Б. Апышев. – М., 1974. – 21 с.

15. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Пер. с древнегреч; под. ред. А.И. Доватура. – М.: Мысль, 1983.; Т.4. – 830 с.

16. Асипова, Н.А. Билим философиясы жана тарыхы [Текст]: окуу китеби / Н.А. Асипова. – Бишкек: КТМУ, 2010. – 233 б.

17. Асипова, Н.А. Социалдык тарбия [Текст] / Н.А. Асипова. – Бишкек, 2004. – 107 б.

18. Асмолов, А.Г. Психология современности: вызовы неопределенности, сложности и разнообразия. [Текст] /А.Г.Асмолов. // Психологические исследования: элек-тронный научный журнал. - 2015. - Том 8. - № 40.
19. Асеев, В.Г. Психология труда [Текст] / Асеев В.Г. – Иркутск, 2005. – 342 с.
20. Аттокуров, Т.А. Семья и коммунистическое воспитание [Текст] / Т.А. Аттокуров. – Фрунзе, 1983. – 67 с.
21. Атутов, П.Р. Политехническое образование школьников: сближение общеобразовательной и профессиональной школы [Текст] / П.Р. Атутов.– М.: Педагогика, 1986. – 175 с.
22. Афанасьев, В.Г. О системном подходе к воспитанию [Текст] / В.Г. Афанасьев // Советская педагогика. – 1991. – №2. – С. 74-80.
23. Афанасьев, В.Г. Моделирование как метод исследования социальных систем [Текст] / В.Г. Афанасьев // Системные исследования. Методологические проблемы. – М.: Наука. – 1982. – С. 26-46.
24. Ачылова, Р.А. Семья и общество [Текст] / Р. Ачылова. – Ф., 1986. – 138 с.
25. Ахаян, Т. К. Ориентация и деятельность школьников. [Текст] /Т.К. Ахаян, А.Ф.Кириякова. – М.: Прометей, 1991. – 160 с.
26. Байсалов, Дж.У. Мектепте математика курсунун окуучуларды кесипке багыттоочу мүмкүнчүлүктөрү [Текст] / Дж.У. Байсалов. – Фрунзе: Мектеп, 1989. – 36 б.
27. Батышев, С.Я. Трудовая подготовка школьников: Вопросы теории и методики [Текст] / С.Я. Батышев. – М.: Педагогика, 1981. – 192 с.
28. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек, 2011. – 384 б.
29. Беликов, В.А. Философия образования личности: деятельностный аспект [Текст] / В.А. Беликов. – М.: Владос, 2004. – 357 с.

30. Беликов, В.А. Образование. Деятельность. Личность [Текст]: монография / В.А. Беликов. – М.: Академия Естествознания, 2010. – 310 с.
31. Беспалов, А.А. Трудовое воспитание и профессиональное ориентация учащихся на выбор рабочих профессий в свете школьной реформы [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Беспалов. – Ташкент, 1989. – 19 с.
32. Бехтерев, В.И. Проблемы развития и воспитания человека [Текст] / В.И. Бехтерев. – Воронеж: МОДЭК, 1997. – 416 с.
33. Блауберг, И.В. Становление и сущность системного подхода [Текст] / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
34. Блонский, П.П. Выбор профессии [Текст] / П.П. Блонский // Избранные педагогические сочинения. – М., 1961. – С. 518-521.
35. Божович, Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
36. Божович, Л.И. Психологические закономерности формирования личности в онтогенезе [Текст] / Л.И. Божович // Вопросы психологии. – 1976. – №6. – С. 19-23.
37. Божович, Л.И. Проблема развития мотивации детей и подростков [Текст] / Л.И. Божович. – М.: Педагогика, 1972.
38. Бондаревская, Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования [Текст] / Е.В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону, 2000. – 352 с.
39. Боргояков, С.А. Теория и практика формирования готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению в условиях развития образования – 1970-900-е гг. (На примере Республики Хакасия) [Текст]: монография / С.А. Боргояков. – М.: ООО «Март», 2001. – 200 с.
40. Борытко, Н.М. В пространстве воспитательной деятельности [Текст] / Н.М. Борытко. – Волгоград: Перемена, 2001. – 181 с.
41. Буева, Л.П. Социальная среда и сознание личности [Текст] / Л.П. Буева. – М., 1968.

42. Быковченко, Н.С. Связь семьи и школы при обучении девочек домоводству [Текст] / Н.С. Быковченко. – Фрунзе, 1970. – 43 с.
43. Варга, Д. Дела семейные [Текст] / Д. Варга – М.: Педагогика, 1986. – 154с.
44. Васильева, Э.К. Семья и ее функции [Текст] / Э.К. Васильева. – М., 1975.
45. Васильев, Ю.К. О профессиональной ориентации школьников [Текст] / Ю.К. Васильев. – М.: Знание, 1972. – 32 с.
46. Введенский, В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога [Текст] / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 51-55.
47. Вербицкий, А.А. Новая образовательная парадигма и контекстное обучение [Текст]: монография / А.А. Вербицкий. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1999. – 75 с.
48. Вершинин, С.И. Как оценивать эффективность профориентации школьников [Текст] / С.И. Вершинин // Школа и производство. – 1990. – №5. – С. 17-18.
49. Вершинин, С.И. Основы принятия решения о профессиональном выборе [Текст] / Вершинин С.И. – М.: Прометей, 1996. – 161 с.
50. Вишняк, А. И. Влияние семьи на профессиональное самоопределение. Условия и формы жизнедеятельности семьи [Текст] / А.И. Вишняк // Профессиональное самоопределение и трудовой путь молодежи. — Киев: Наукова думка, 1987. — С. 112—131.
51. Волков, Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – Чебоксары, 1974.
52. Волобуева, Е.В. Влияние родителей на профессиональный выбор старшеклассника. [Текст]: автореф дис. ... канд. психол. наук. 19 00 07 - педагогическая психология / Е.В. Волобуева. – Ставрополь, 2007. – 23 с.

53. Воробьев, А.Н. Опросник профессиональных предпочтений по Голланду [Текст] / А.Н. Воробьев, И.Г. Сенин, В.И. Чирков. – М.: Когито-Центр, 2001. – 20 с.
54. Выготский, Л.С. Психология развития как феномен культуры: Избранные психологические труды [Текст] / Л.С. Выготский – М.: Институт. - 1983.
55. Выготский, Л. С. Мышление и речь [Текст]: Собр. Соч.; В 6 т /Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 6—361.
56. Выготский, Л. С. Детская психология [Текст]: Собр. Соч.; В 6 т /Л.С. Выготский; Под ред. Д. Б. Эльконина – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.
57. Выготский, Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский ; под ред. В .В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.].
58. Гальперин, П.Я. Введение в психологию [Текст] / П.Я.Гальперин. – [Текст] ., 1976. – 332 с.
59. Ганин, Е.А. Педагогические условия использования современных информационных и коммуникационных технологий для самообразования будущих учителей [Электронный ресурс] / Е.А. Ганин // <http://www.ito.su/2003/VII/VII-0-1673.html>
60. Гинзбург, М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема[Текст] / М.Р. Гинзбург // Вопр. психол. –1988. – № 2. – С.19-27.; 225.
61. Гейжан, Н.Ф. Теория и практика профессиональной консультации [Текст] / Н.Ф. Гейжан. – М., 1991. – 265 с.
62. Головаха, Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи [Текст] / Е.И. Головаха. – М., 1988. – 143 с.
63. Голомшток, А.Е. Выбор профессии и воспитания личности: Воспитательная концепция в профессиональной ориентации [Текст] / А.Е. Голомшток. – М., 1979. – 160 с.

64. Грабарь, М.И. Применение математической статистики в педагогических исследованиях [Текст] / М.И. Грабарь, К.А. Красницкая. – М.: Педагогика, 1977. – 136 с.
65. Грищенко, Н. А. К разработке теоретических и прикладных проблем профориентации. [Текст] /Н.А.Грищенко, Л.А.Головей. – Психологический журнал. – 1987. —№1 – С. 99–109.
66. Грецов, А.Г. Психологические тесты для старшеклассников и студентов [Текст]/ А.Г. Грецов, А.А. Азбель. – СПб.: Питер, 2012.
67. Груздова, Е.В. Общая характеристика профессионального выбора подростка [Тест] / Е.В. Груздова, Л.В. Абдалина // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. – №4 (020). – С. 163-166.
68. Губанова, М.И. Педагогическое сопровождение социального самоопределения старшеклассников [Текст] / М.И. Губанова // Педагогика. – 2002. – №9. – С. 32-39.
69. Гурова, Р.Г. Социологические проблемы воспитания [Текст] / Р.Г. Гурова. – М.: Педагогика, 1981. – 176 с.
70. Данилов, А.В. Социальный институт как педагогическая проблема [Текст] / А.В.Данилов. – М-Сиб,2005. – 117с.
71. Дахин, А.Н. Педагогическое моделирование: сущность, эффективность и неопределенность. Теория и практика образовательной технологии [Текст] / А.Н. Дахин. – М., 2004. – 192 с.
72. Джантакова, З.Дж. Проблемы профессиональной ориентации учащихся на современном этапе (на опыте работы сельских школ республики) [Текст] / З.Дж. Жантакова. – Фрунзе: Мектеп, 1975. – 96 с.
73. Джоробаев, Г.К. Воспитание ответственности родростков в семье [Текст]: автореф. дис....канд.пед.наук: 13.00.01. /Г.К. Джоробаев.– Душанбе,1991. – 19с.
74. Деркачева, Е.В. Формирование образовательной среды в поликультурном пространстве [Текст]/ Е.В. Деркачева // Вестник КАСУ.– 2007.– №1. – С. 30-34.

75. Дьяченко, М.И. Профессиональное воспитание учащейся молодежи [Текст] / М.И. Дьяченко. – М.: Высшая школа, 1988. – 144 с.
76. Ермекова, Ч.М. Взаимодействия школы, семьи и общественности в воспитании подростков по месту жительства (на примере материалов Кмрг. ССР) деятельности [Текст]: автореф. дис. ...канд.пед.наук. :13.00.01. /Ч.М. Ермекова.– Алма-Ата,1990. – 19 с.
77. Жоокаев, Ж. Окуучуларды кесипке багыттоонун психологиялык жагдайлары [Текст] / Ж. Жоокаев. – Бишкек: Мектеп, 1991. – 56 б.
78. Жуковская, В.И. Профессиональная направленность старшеклассников и мотивы выбор профессии [Текст] / В.И. Жуковская // Профессиональная ориентация и консультация молодежи. – Киев, 1966. – С. 69.
79. Загладина, Х.Т. Семья, информационное общество и проблемы воспитания [Текст] / Х.Т. Загладина; под ред. Т.Ф. Акчурина. // Семья, семейные ценности и вопросы воспитания: сб. науч.- метод. материалов / М.: ФИРО, 2008.-255 с.
80. Захаров, Н.Н. Профессиональная ориентация школьников [Текст] /Н.Н. Захаров. –, 2006. – 229с.
81. Зимняя, И.А. Компетентностный подход в образовании (методолого-теоретический аспект) [Текст]/И.А. Зимняя // Материалы XIV Всероссийского совещания «Проблема качества образования» – М., 2004. - Кн. 1.
82. Зеленкина, Т. Д. Подготовка родителей к содействию в профессиональном самоопределении старшеклассников[Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук:13.00.01 / Т.Д. Зеленкина. – Москва, 2015. – 24 с.
83. Зеер, Э.Ф. Личностно-ориентированное профессиональное образование [Текст] / Э.Ф. Зеер, Г.М. Романцев // Педагогика. – 2002. – №3. – С. 16-21.
84. Зеер, Э.Ф. Основы профориентологии [Текст] / Э.Ф. Зеер, А.М. Павлова, Э.Э. Сыманюк. – М.: Высшая школа, 2005. – 159 с.

85. Зеер, Э.Ф. Психология профессионального самоопределения в ранней юности [Текст]: Учеб.пособ. / Э.Ф. Зеер, О.А. Рудей. –М.: Изд. МПСИ; Воронеж: Изд. НПО «МОДЭК», 2008. – 256с.
86. Зеер, Э.Ф. Психология профессии [Текст]: учебн. пособ. для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Академический проспект; Фонд «Мир», 2008. – 336 с.
87. Измайлов, А.Э. Мектепте кесипти тандоого багыт берүү [Текст] / А.Э. Измайлов. – Фрунзе: Мектеп, 1965. – 190 б.
88. Измайлов, А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / А.Э. Измайлов. – М., 1991.
89. Ильин, Е. П. Мотивы человека: теория и методы исследования [Текст]/ Е.П. Ильин. – Киев: Высшая школа, 1998. – 292 с.
90. Ингенкамп, К. Педагогическая диагностика [Текст]/К.Ингенкамп. – М.: Педагогика, 1991. – 240 с.
91. Иовайша, Л.А. Проблемы профессиональной ориентации школьников [Текст]: пер. с лит. / Л.А. Йовайша. – М.: Педагогика, 1983. – 128 с.
92. Ипполитова, Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация [Текст] / Н. Ипполитова // General and Professional Education. – 2012. – №1. – С. 8-14.
93. Калдыбаева, А.Т. Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этно-педагогикалык идеялар [Текст] / А.Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2005. – 218 б.
94. Каптерев, П.Ф. Задачи семейного воспитания: Избранное [Текст] / Сост.: М.В. Богуславский, К.Е. Сумнительный. –М.: Изд. дом “Кара-пуз”, 2005.–163с.
95. Каптерев, П.Ф. Энциклопедия семейного воспитания и обучения [Текст]/ П.Ф. Каптерев. – СПб. – 1915. – 385с.
96. Карабалаева, Г.Т. Взаимосвязь семейного и общественного воспитания в современных условиях[Текст] / Г.Т. Карабалаева. – Бишкек: Бийиктик, – 2013. – 332с.

97. Карасаева, А. Семья и глобализации кыргызы [Текст] / А. Карасаева, А.Карасаев. –Б.: Улуу Тоолор, 2016. –208 б.
98. Карклина, С.Э. Проблемы семейного воспитания [Текст] / С.Э. Карклина. - М.: Советская Россия, 1983. -207с.
99. Карцева, Л.В. Модель семьи в условиях трансформации российского общества [Текст]/ Л.В. Карцева // Социологические исследования. – 2003. – № 7. – С. 94.
100. Кирьякова, А. В. Ориентация школьников на социально-значимые ценности (теория и диагностика) [Текст]: Учеб. Пособие/А.В. Кирьякова. – Л.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1991. – 83 с.
101. Кларин, М.В. Личностная ориентация в непрерывном образовании [Текст] / М.В. Кларин // Педагогика. – 1996. – №2. – С. 14-21.
102. Климов, Е.А. Психолого-педагогические проблемы профессиональной консультации [Текст] / Е.А. Климов. – М.: Знание, 1983. – 96 с.
103. Климов, Е.А. Как выбирать профессию [Текст] / Е.А. Климов. М.: Просвещение, 1984. – 160 с.
104. Климов, Е.А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Е.А. Климов. – М.:Академия, 2004. – 304с.
105. Климов, Е.А. История психологии труда в России: учебное пособие[Текст] / Е.А. Климов, О. Г. Носкова. – М.: Моск. ун-та, 1992. – 221 с.
106. Клемантович, И. Современная семья: структура, специфика, воспитательные возможности [Текст] / И.Клементович //Воспитание школьников. – 1998. – № 4. –С.2-6.
107. Коблева, С. Я. Учет возрастных психологических особенностей старшеклассников. [Текст] / С. Я. Коблева // Вестн. Адыгейс. гос. ун-та. – 2006. – № 1. –С. 180 – 181.
108. Ковалев, А.Г. Психология личности [Текст] / А.Г. Ковалев. – 3-е изд., перераб. доп. – М.: Просвещение, 1970. – 391 с.
109. Козубаев, О. К. Становление и развитие современной киргизской семьи [Текст] / О.Козубаев. – Б.:1986.–1986.–175 с.

110. Коменский, Я.А. Материнская школа [Текст]: пер. с нем. / О.К. Коменский. - СПб., 1892.
111. Кон, И. С. Открытие Я [Текст]/ И.С. Кон . – М.: Политиздат, 1973. – 367 с.
112. Кон, Н.С. Подготовка подростка к выбору профессий [Текст] / Н.С. Кон // В книге: В мире подростка. – М.: Медицина, 1982. – С. 277.
113. Кон, Н.С. Социология личности [Текст]/Н.С. Кон.–М.,1984.- 383 с.
114. Кон, И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание [Текст]/ И.С. Кон. – М., 1984. – 335 с.
115. Кон, И. С. Психология ранней юности [Текст]/ И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 207 с.
116. Концепция развития системы профессиональной ориентации молодежи Кыргызской Республики [Электронный ресурс] : Утверждена от 28 сентября 2016 г. МОиН КР //http:kg. akipress. org/ news: 13404187eportal&place&last&f&ср
117. Краевский, В.В. Методология педагогического исследования [Текст] / В.В. Краевский. – Самара, 1994. – 165 с.
118. Краевский, В.В. Моделирование в педагогическом исследовании [Текст] / В.В. Краевский. – М.: Просвещение, 1988. – 239 с.
119. Крупская, Н.К. Кесип тандоо. Политехникалык билим берүү, эмгекке үйрөтүү жөнүндө [Текст] / Н.К. Крупская. – Фрунзе: Мектеп, 1985. - 232 б.
120. Кун, М Т. Эмпирическое исследование установок личности на себя [Текст]/ М.Т. Кун, М.Т. Макпартленд //Современная зарубежная социальная психология. / Под ред. Г.М. Андреевой, Н.Н. Богомоловой, Л.А. Петровской. – М.: Изд-во МГУ, 1984. - С. 180-187.
121. Кусеинова, З.К. Педагогические проблемы формирования поведения детей в семье (на матер. Кирг. ССР) [Текст]: автореф. ... канд.пед.наук:13.00.01./З.К.Кусеинова. – Фрунзе, 1972. –19 с.

122. Кухарчук, А.М. Профессиональное самоопределение учащихся [Текст] / А.М. Кухарчук, А.Б. Ценципер. – Минск.: Народная асвета, 1976. – 128 с.
123. Крюкова, В.И. Психологические факторы выбора технических профессий в современных условиях [Текст]: автореф. дис. ... канд. псих. наук: 19.00.03 / Крюкова Вероника Игоревна. – М., 2005. – 32 с.
124. Кыргыз Республикасынын Президентинин “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө” жарлыгы (29.01.2021-ж)
125. Кыргыз Республикасынын конституциясы [Текст]. – Бишкек, 2010.
126. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү» жөнүндөгү мыйзамы. – Бишкек, 2006.
127. 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиялык багыттары [Электронный ресурс]// [http://www/president.kg > sys > media > download. PDE](http://www.president.kg/sys/media/download/PDE)
128. Кыргыз Республикасында жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүүнүн стандарты (КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 15-ноябрдагы №590, 2017-жылдын 18-августундагы №496, 2017-жылдын 30-августундагы №544, 2018-жылдын 7-декабрындагы №573 токтомдорунун редакцияларына ылайык) [Электронный ресурс] // multcbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/96691.
129. Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2021–2030- жылдарга карата өнүктүрүүнүн концепциясы[Электронный ресурс]// edu.gov.kg/media/files/3ae0adc0-...
130. Лаптенюк, С.Д. Семья и духовное развитие личности. [Текст] /С.Д. Лаптенюк — Минск: Беларусь, 1977. — 126 с.
131. Леонтьев, А. Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст]/ А.А.Леонтьев – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.

132. Лесгафт, П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение [Текст] / П.Ф.Лесгафт. – М.:Физкультура и спорт,1951-1956,1956.-438 с.
133. Лисовский, В.Т. «Отцы и дети»: за диалог в отношениях [Текст] / В.Т.Лисовский // Социологические исследования. – 2003. – №7. – С. 1–17.
134. Макаренко, А.С. Воспитание в семье и школе. Сочинения в 7-мит [Текст] / А.С. Макаренко. – М., 1957. – Т. 4.
135. Макаренко, А.С. Книга для родителей: [Текст]:Учеб.пособ./ А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1981. – С. 44.
136. Макаренко, А.С. Выбор профессии. : [Текст] /А.С. Макаренко. Соч. – М.,1958. – Т.5. – С. 392-394.
137. Малышева, Е. В.. Взаимодействие семьи и школы в становлении профессионального выбора старшеклассников [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Е. В. Малышева. – СПб., 2002 – 170 с.
138. Мамбетакунов, Э.М. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированной технологии образования [Текст] / Э.М. Мамбетакунов // Проблемы и перспективы развития педагогического образования в современных условиях: Сб. научн. трудов. – Бишкек, 1997. – С. 45-47.
139. Мамбетакунов, Э.М. Методология и качество педагогических исследований [Текст] / Э.М. Мамбетакунов. – Бишкек: КНУ им. Ж. Баласагына, 2006. – 108 с.
140. Мануйлов, Ю.С. Средовый подход в воспитании [Текст] / Ю.С. Мануйлов. – 2-е изд., перераб. – М., 2002. – 157 с.
141. Марковская, И. М. Психология детско-родительских отношений: монография [Текст] / И.М. Марковская. — Челябинск: изд-во ЮУрГУ, 2007. — 91 с.
142. Марковская, Н.Г. Место и роль семьи в ценностных ориентациях личности [Текст]: автореф. дис. ... канд пед.нау: 13.00.01. /Н.Г. Марковсакая. -М.,1990.-19с.

143. Маткаримов, Н.Т. Социализация учащейся молодежи в Республике Кыргызстан [Текст]: автореф. дис. ... канд. соц. наук: 22.00.04 / Н.Т. Маткаримов. – СПб, 2010. – 24 с.
144. Маркс, К. Руководство по выбору профессии [Текст] / К. Маркс. - Франция, 1849г.
145. Маслоу, А.Г. Мотивация личности [Текст] / А.Г. Маслоу. – СПб: Евразия, 1999. – 343 с.
146. Мердок, Дж.П. Социальная структура[Текст]/ Дж.П. Мердок; пер. с англ. А.В. Коротаева. – М.: ОГИ, 2008. – 608 с.
147. Михащенко, А.Л. Семейная педагогика: Антология педагогической мысли. [Текст]: Учеб. Пособие /А.Л. Михащенко. - Курган: Изд-во Курган-ского гос.ун-та, 2011. -304 с.
148. Монтессори, М. Мой метод [Текст] / М.Монтессори, – М., 2006. – 352 с.
149. Мордовская, А.В. Теория и практика жизненного и профессионального самоопределения студентов (с использованием материала этнопедагогике Саха) [Текст] / А.В. Мордовская. – М.:Academia , 2000. – 176с.
150. Мудрик, А.В. Личностный подход [Текст] / А.В. Мудрик // Российская педагогическая энциклопедия. – М., 1993. – Т. 1.
151. Муратбаев, Б. Элдик педагогиканын негизги каражаттары болгон макал-лакаптарда, жаңылмачтарда жана табышмактарда эмгек тарбиясынын чагылышы [Текст] / Б.Муратбаев. – // Ош МУнун Жарчысы – Ош, 2010.
152. Назарова, М. Р. Педагогические особенности подготовки старшеклассников с разным социальным статусом семьи к профессиональному самоопределению (на примере Республики Таджикистана) [Текст]:автореф. дис....канд. пед . наук.13.00.01./М.Р.Назарова.-Душанбе, 2020.
153. Найд, А.Я. О методологическом аппарате диссертационных исследований [Текст] / А.Я. Найд // Педагогика. – 1995. – №5. – С. 44-49.

154. Обуховский, К. (Obuchowski K.) Психологическая теория строения и развития личности //Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 45-67.
155. Общая психология [Текст]: Учеб. для студентов /А. В. Петровский, А. В. Брушлинский, В. П. Зинченко. – М.: Просвещение, 1986. – 462 с.
156. Овчарова, Р.Б. Психологическое сопровождение родительства [Текст] / Р.Б.Овчарова. – М.: Изд-во Института Психотерапии. – 2003. – 3. – 319 с.
157. Павлютенков, Е.М. Формирование мотивов выбора профессии [Текст] / Е.М. Павлютенков. – Киев: Радянська школа, 1980. – 144 с.
158. Панкова, Т.В. Научно-педагогические основы сравнительной этнопедагогике [Текст]: дисс...докт. пед. наук:13.00.01 / Т.В.Панкова.–Б., 2006. – 274 с.
159. Парсонс, Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем [Текст] / Т Парсонс //Американская социологическая мысль.– М.: Наука, 1996.– С. 462-525.
160. Пидкасистый, П.И. Педагогика [Текст]: учебник/ [П.И. Пидкасистый; В.Н. Засвязинский; Л.И. Маленкова и др.] – М.: Педагогическое общество России, 2009. – 576с.
161. Платонов, К.К. Об изучении формировании личности учащихся [Текст] / К.К. Платонов, В.Н.Адашкин. – М.: Высшая школа, 1966.– 224 с.
162. Платонов, К. К. Краткий словарь системы психологических понятий [Текст] / К.К. Платонов . – М.: Высш. школа, 1974. – 174 с.
163. Песталоцци, И.Г. Избранные педагогические сочинения[Текст]: В 2-х т. - М., 1981. —Т.1. – 324с.
164. Петровский, А.В. Личность. Деятельность. Коллектив [Текст] / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 252 с.

165. Поваренков, Ю.П. Психологическое содержание профессионального становления человека [Текст] / Ю.П. Поваренков – М.: УРАО, 2007. – 160 с.
166. Повзун, В.Д. Ценностное самоопределение личности в университетском образовании [Текст] : автореферат дис. ... доктора педагогических наук : 13.00.01/ Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. - Санкт-Петербург, 2005. - 46 с.
167. Пронина, И. Н. Взаимодействие школы и семьи в подготовке учащихся к профильному обучению [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. Н. Пронина. –Пятигорск, 2009. – 194 с.
168. Пряжников, Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения [Текст] / Н.С. Пряжников. – М., 1999. – 108 с.
169. Пряжников, Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение [Текст] / Н.С. Пряжников. – М.-Воронеж: НПО МОДЭК, 1996. – 256 с.
170. Психологическая энциклопедия [Текст] / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха, пер. с англ. А.А. Алексеева– 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2006. – 1094 с.
171. Психология подростка: учебник [Текст] / под ред. А. А. Реана. – Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2008. – 504 с.
172. Рахимова, М.Р. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы [Текст] / М.Р. Рахимова, Т.В. Панкова, А.Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2002. – 367 б.
173. Репина Т.А. Семья: состояние и перспективы жизнедеятельности [Текст]: учебное пособие/ Т.А. Репина.-Новосибирск, 2008. – 212с.
174. Рокич, М. Методика "Ценностные ориентации" [Текст] / М. Рокич. – М., 2009 // Большая энциклопедия психологических тестов / авт. – сост. А. А. Карелин. – М. : Эксмо, 2009. – С. 26-28.
175. Романцев, Г.М. Социально-педагогические деструкции профориентации в современных условиях [Текст] / Г.М. Романцев; под ред. В.И. Загвязинского; Г.Ф. Шафранова-Куцева // Проблемы профориентационной

работы в современных условиях: материалы Всероссийской научно-практической конференции (25–26.03.2010). – Тюмень: ТюмГУ, 2010. – С. 19 – 24.

176. Ретивых, М.В. Подготовка школьников к профессиональному самоопределению [Текст] / М.В. Ретивых. – Брянск, 1999. – 111 с.

177. Руссо, Ж. Ж. Педагогические сочинения [Текст]: В 2-х т. / Ж.Ж. Руссо. – М., 1981. – Т.1. – 365 с.

178. Савина, Е.Б. Педагогические условия формирования профессионального самосознания старшеклассников [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е.В. Савина. – М., 1991. – 18 с.

179. Садовский, В.Н. Диалектика и системный подход [Текст] / В.Н. Садовский // Диалектика и системный анализ: Сборник научных трудов. – М.: Наука, 1986. – С. 27-38.

180. Салимов, Г. С. Взаимодействие школы, семьи и общественности в подготовке учащихся сельских школ к выбору профессии [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г. С. Салимов. – Душанбе, 2013 – 24 с.

181. Саенко, Л.В. Билим берүүнүн укуктук маданиятын жогорулатуудагы үй-бүлөнүн ролу жөнүндө [Текст] / Л.В. Савенко // Укуктук маданият. – 2012. – №2. – 29-б.

182. Сазонов, А.Д. Профессиональная ориентация учащихся в советской школе [Текст]: учеб. пособие / А.Д. Сазонов. – Челябинск, 1974. – 333 с.

183. Сазонов, А.Д., Профессиональная ориентация молодежи [Текст] / [А.Д. Сазонов, Н.И. Калугин, А.П. Менчиков и др.]– М.: Высш. шк., 1989. – 272 с.

184. Сафронова, Е.М. Воспитательная деятельность в контексте личностного подхода в образовании [Текст] / Е.М. Сафронова // Педагогика. – 2001. – №3. – С. 38-44.

185. Сахаров, В.Ф. Профессиональная ориентация школьников [Текст]: учеб. пособ. для студентов педагогических институтов / В.Ф. Сахаров, А.Д. Сазонов. – М.: Просвещение, 1982. – 192 с.
186. Свердлов Г.М. Права граждан в семье. М.: Изд-во АН СССР, 1963. -111с.
187. Слободчиков, В. И. Психология образования человека: становление субъектности в образовательных процессах [Текст]: учеб. пособие / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М. : ПСТГУ, 2013. – 432 с.
188. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии [Текст] / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
189. Сериков, В.В. Личностно-ориентированное образование [Текст] / В.В. Сериков // Педагогика. – М., 1994. – С. 16-27.
190. Сманбаев, Ө.А. Окуучуларга айыл чарба кесиптерине багыт берүүнүн теориясы жана практикасы(айыл мектебинин мисалында) [Текст]: автореф.дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.01. / Ө.А. Сманбаев. – Бишкек, 2020. – 44б.
191. Собкин, В. С. Особенности социализации в старшем школьном возрасте: социокультурные траектории ценностных трансформаций [Текст] / В. С. Собкин // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С. 51 – 53.
192. Стефаненко, Т.Г. Этнопсихология [Текст]/: учеб. /Т.Г. Стефаненко. - 4-е изд., испр. и доп. - М. : Аспект Пресс, 2009. - 368 с.
193. Сухомлинский, В.А. О воспитании. [Текст] / В.А. Сухомлинский; под ред. С. Соловейчик. – М.: Политиздат, 1988. – 270 с.
194. Сухомлинский В.А. О педагогической культуре родителей Избр. пед. соч [Текст] / В.А. Сухомлинский. – М.,1981. – 422 с.
195. Сьюпер, Д. Психология [Текст]: Биографический библиографический словарь / Д. Сьюпер . - Евразия, 1999.
196. Токсонбаев, Р.Н. Взаимодействия школы, семьи в формировании социальной активности младших школьников (на материалах 3-4 кл школ

Кыргызстана) [Текст]/ автореф. дис. ...канд. пед. наук:13.00.01. / Р.Н. Токсонбаев. – Душанбе,1991. – 21 с.

197. Толстых, Н.Н. Развитие временной перспективы личности: культурно-исторический подход [Текст]: дис. ...д-ра психол. наук: 19.00.13. / Н.Н. Толстых. – М. – 545 с.

198. Тощенко, Ж.Т. Социология [Текст] / Ж.Т. Тощенко. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 640 с.

199. Тыныбеков, К. Педагогические основы ориентации сельских школьников на сельскохозяйственные профессии [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / К. Тыныбеков. – Фрунзе, 1971. – 24 с.

200. Указ Президента КР «Об объявлении 2012 года Годом семьи, мира, согласия и взаимного прощения» от 26 января 2012 года УП № 17 // «Эркин Тоо» от 27 января 2012 года. - № 6.

201. Ушинский, К.Д. О народности в общественном воспитании. Избранные педагогические сочинения [Текст]: в 2-х т / К.Д. Ушинский. – М., 1953. – Т. 1.

202. Ушинский, К. Д. Труд в его психическом и воспитательном значении [Текст] / К.Д. Ушинский //Избр. пед. соч.: В 2-х т. – М., 1974. – Т. 1. – С. 124—144.

203. Фельдштейн, Д. И. Психология развития личности в онтогенезе [Текст]/ Д.И. Фельдштейн . - М.: Педагогика, 1989. – 208 с.

204. Филиппов, Ф.Р. Школа и социальное развитие общества [Текст] / Ф.Р. Филиппов. - М.: Педагогика, 1990. - 160 с.

205. Франкл, В. Человек в поисках смысла [Текст]: Сборник; Пер.. с англ. и нем./ В.Франкл. ; Общ.ред. Л.Я.Гозмана и Д.А.Леонтьева. – М., 1990. – 368 с.

206. Фромм, Э. Человек для себя [Текст] / Э. Фромм.– Мн.:Коллегиум, 1992,– 253 с.

207. Фукуяма, Сигэкадзу. Теоретические основы профессиональной ориентации [Текст]: перевод / Сигэкадзу Фукуяма; Под ред. Е. Н. Жильцова, Н. Н. Нечаева. – М. : МГУ, 1989. – 105 с.
208. Харчев, А.Г. Социология воспитания[Текст] / А.Г. Харчев. – М.: Политиздат. – 1990.
209. Юдин, Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки [Текст] / Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с.
210. Юркевич, Н.Г. Советская семья [Текст] : Функции и условия стабильности / Н. Г. Юркевич. - Минск : Изд-во БГУ им. В.И. Ленина, 1970. - 207 с.; 20 см.
211. Чистякова, С.Н. Профессиональная ориентация в УПК: Из опыта работы учебно-производственных комбинатов Кемеровской области [Текст] / С.Н. Чистякова, Т.А. Буянова, Н.Э. Касаткина. –М.: Педагогика,1985. – 112 с.
212. Чистякова, С. Н. Тенденции развития профессиональной ориентации учащейся молодежи и вызовы времени / С. Н. Чистякова, Н. Ф. Родичев, В. А. Сахарова // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2013. – №10. – С. 23-29.
213. Шавир, П.А. Психология профессионального самоопределения ранней юности [Текст] / П.А. Шавир. – М.: Педагогика, 1981. – 96 с.
214. Шадриков, В.Д. Деятельность и способности [Текст] / В.Д. Шадриков. – М., 1994.
215. Шакеева, Ч.А. Ценностные ориентации молодежи в новых общественно-экономических условиях (на материале Кыргызской Республики) [Текст]: автореф. дис. д-ра психол. наук / Ч.А. Шакеева. – СПб, 1998. – 42 с.
216. Шацкий, С.Т. Уклоны. Педагогические сочинения [Текст]: в 4-х т / С.Т. Шацкий. – М.: Просвещение, 1965. – Т. 4.
217. Шацкий, С.Т. Работа для будущего [Текст] / С.Т. Шацкий; сост. В.М. Малинин, Ф.А. Фрадкин. – М.: Просвещение, 1989. – 224 с.

218. Шацкий, С.Т. Семья и школа [Текст]: Пед.соч. в 4-х томах. Т.3./ С.Т. Шацкий. – М.:Изд. АПН РСФСР, 1964. – С.197-205.
219. Шилова, М.И. Теория и практика наполнения сфер образовательного пространства в контексте личного самоопределения старшеклассника / М.И. Шилова, С.А. Вебер // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – 2012. – № 4. – С. 208-217.
220. Шнейдер, Л.Б. Профессиональная идентичность: монография / Л.Б. Шнейдер. – М.: Изд-во МОСУ, 2001. – 272 с.
221. Штомпка, П. Социология. Анализ современного общества [Текст] / П. Штомпка. – М.: Логос, 2005. – 656 с.
222. Штофф, В.А. Моделирование и философия [Текст]В.А. Штофф / – М.-Л.: Наука, 1966. – 301 с.
223. Шедровицкий, Г.П. Система педагогических исследований [Текст] / Г.П. Шедровицкий. – М.: Касталь, 1993.
224. Эйдемиллер, Э.Г. Психология и психотерапия семьи / 4-е издание, переработанное и дополненное. [Текст] / Э.Г.Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 672 с.
225. Энгельс, Ф. Үй-бүлө, жеке менчик жана мамлекеттин пайда болушу [Текст].
226. Эриксон., Э. Детство и общество [Текст]/ Эриксон Э. – Спб.:ИТД.” Летний сад”,2000. – 416 с
227. Якиманская, И.С. Технология личностно-ориентированного образования [Текст] / И.С. Якиманская. – М.: 2000. – 176 с.
228. Ярошенко, В.В. Школа и профессиональное самоопределение [Текст] / В.В. Ярошенко. – Киев: Радянска школа, 1983. – 113 с.
229. Ясвин, В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию [Текст] / В.А. Ясвин. – М.: Смысл, 2001. – 365 с.
230. Parsons Frank. Choosing a vocation. Boston and New York: Publishing Houghton Mifflin Company, 1909, 182 p.

231. Holland, J. L. A theory of vocational choice. Journal of Counseling Psychology. 1959. – P. 35-45.

232. Holland, J. L. Major programmes of Research on Vocational bihaviur / J. L. Holland. – Man in a World at Work, Ch.12. – Boston, 1964. – P. 259-284.

233. Ziller T. Vorlesingen uber alldemeine Padagogik. 1884. – p. – 396181.

ТИРКЕМЕЛЕР

Тиркеме 1.

**Мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн кесиптин мазмуну жана инсанга
коюлган талап жөнүндө маалыматынын деңгээли**

Аты, жөнү. _____ Окуган мектебиң _____

Инструкция:

1. Билген кесиптериңерди маанисине жараша ырааттуулукта жайгаштыргыла
2. Кайда иштейт, ишинин мазмуну эмнеде экендигин жазгыла
3. Кесип кандай талап кое тургандыгн жазгыла
4. Тандап ала турган кесибиңди белгиле.эмне үчүн тандадың, себеби.

№	Кесиптер	Кайда иштейт	Кандай талап коюлат	

Тиркеме 2.

АНКЕТА

Урматтуу бүтүрүүчүлөр! Көңүл бөлүп окуп, оюңарды толук жазгыла

Аты, жөнү. _____ Окуган мектебиң _____

1. Атаңдын билими: мектепти бүтпөгөн, орто, атайын орто жогорку

2. Энеңдин билими: мектепти бүтпөгөн, орто, атайын орто жогорку

3. Мектепте сабактарга жетишүүң:

–Эң жакшы.

– Жакшы: 4 жана 5.

– Канааттандыраарлык.

– Канааттандыраарлык эмес.

5. Келечекте ийгиликке жетүү үчүн кандай сапаттар керек (үчөөнү танда):

– Жөндөм, талант.

–. акшы билим, кесипкөйлүк.

–.Жоопкерчилик, эмгекчилдик.

–.Жакшы эгоизм, карьерага умтулуу.

–.Адамдар менен иамиле түзө билүү.

–.Ата-эненин, туугандардын, тааныштардын жардамы.

–. Ийгилик, жолдун болуусу, кокустук.

– Башка жагдай (жазгыла).

–. Ойлоно элекмин.

Толук жообун жаз.

Кесип деген эмне?

Адистик деген эмне? – _____

6. Кайсы тармакта кесип тандаганга даярсың ? _____

7. Өзүңдүн –мүмкүнчүлүгүңдү баала (беш баллдык система менен)

9. Туура кесип тандоо үчүн эмнени үйрөнүү керек ?

10. Келечектеги кесибинди тандадыңбы? _____

11. Эмне үчүн ушул кесипти тандадың? _____

12. Ошол кесипке жөндөмүң барбы? _____

13. Тандаган кесибиң боюнча билимди кайдан аласың? _____

14. Мектепти бүткөндөн кийин эмне кыласың?

– билимимди улантам.

– АООЖдон окуймун

– ЖОЖдон окуймун

– Иштеймин

– Азырынча билбеймин

15. Эмне үчүн ушул кесипти тандап алдың?

– дострум менен бирге болууга;

– ата-энемдин каалоосу;

– кесип кадыр-барктуу;

– өзүм кааладым;

– мугалимдердин сунушу;

– кокусунан;

– башка себеп.

16. Андан ары кесиптик билимиңди улантаасыңбы? Бар же жок. (түшүндүр). _____

17. . Силер жашаган райондо кандай кесиптерге муктаждык бар? (ирээти менен жазгыла _____

18. Кайсы тармактан кесип боюнча билим алгың келет? _____

19. . Эмне үчүн ушул кесипти тандадың _____

20. Тандаган кесибиң жөнүндө эмне билесиң? _____

21. Сен тандагн кесиптеги адамдар эмне менен алектенет? _____

22. Тандаган кесибиң адамга кандай сапаттарды талап кылат? _____

23. Тандаган кесибиң боюнча билгчтиктериң, көндүмдөрүң барбы?

Тиркеме 3.

АТА-ЭНЕЛЕР ҮЧҮН АНКЕТА

“Баламды кандай кесипте көрө алам”.

1. Балаңыздын (кызыңыздын) ким болушун каалайсыз?

а) мектепти бүткөндөн кийинки жылы;

б) 5-7 жылдан кийин;

в) 20 жылдан кийин.

2. Балаңыз (кызыңыз) кайсы кесипти тандады? Эмне үчүн ушул кесипти?

3. Балаңыздын(кызыңыздын) сүйүктүү кесибин, кызыгуусун атаңыз?

4. Балаңыздын (кызыңыздын) жетишкендиктерине эмнелерди киргизесиз?

5. Балаңыздын (кызыңыздын) кемчиликтерине эмнелерди киргизесиз?

6. Эгер балаңыз (кызыңыз) кесибин тандаган болсо, анда анын тандоосуна эмнелер таасир тийгизди (Сиздин кеңеш, мугалимдин рекомендациясы, досторунун ойлору, массалык маалымат каражаттары, өзү чечкен, башка нерселер (улап жазыңыз) _____

1. Балаңыздын (кызыңыздын) кесип тандоосуна кандай жардам бердиңиз (сабагына жардам берем, өзүмдүн кесибим жөнүндө айтып берем, кесибимдин кээ бир элементтерин үйрөтөм, эч жардам бербейм, жолтоо болбогонго аракет кылам, кандай жардам береримди билбейм, башка нерселер? _____

2. Сиз балаңыздын (кызыңыздын) окуу жана эмгек милдеттерин аткаруусуна кандай карайсыз? (талап кылбайм, көңүл бурбайм, контролдойм, талап кылам жана керектүү жардам көрсөтөм _____

3. Сиз балаңыздын (кызыңыздын) окуудагы ийгиликтерине ыраазысызбы (жалпысынан ыраазымын, кандай окуганы мага баары бир, мындан да жакшы окуса болмок, толугу менен ыраазымын)? _____

4. Сиздин балаңыздын (кызыңыздын) төмөнкү сапаттарын 5 баллдык системада баалайсызбы: тыкандык, сабырдуулук, тырышчаактык,

максаттуулук, өз алдынчалуулук, эмгекчилдик, жоопкерчилик, өзүмчүлдүк, тартиптүүлүк, инициативдүүлүк, жөнөкөйлүк, өжөрлүк.

Кесипке багыт берүү ишинде ата-энелер үчүн төмөндөгү анкеталар жүргүзүлдү жана алар төмөнкү суроолорду камтыды:

5. Балаңыздын келечектеги кесиби туурасында үй-бүлөдө талкууладыңарбы?

6. Сиз жолдошуңуз экөөңөр балаңыздын келечектеги кесибине болгон көз карашы менен макулсузбу?

7. Сиздин балаңыздын келечектеги кесибин кайсы профилге киргизсе болот?

8. Сиздин оюңузча балаңыздын андан ары кесипти тандап алуусунда математика жана информатикадан терең билим алуусу зарылбы?

9. Сиз каалайсызбы, балаңыздын математика жана информатика боюнча профилдик класста билим алгандыгын?

10. Сизге бул маселени чечүү үчүн мектептин зарылдыгынын кереги барбы?

11. Балаңыздын (кызыңыздын) кесип тандоосуна кандай жардам бердиңиз (сабагына жардам берем, өзүмдүн кесибим жөнүндө айтып берем, кесибимдин кээ бир элементтерин үйрөтөм, эч жардам бербейм, жолтоо болбогонго аракет кылам, кандай жардам береримди билбейм, башка нерселер _____)

12. Сиз балаңыздын (кызыңыздын) окуу жана эмгек милдеттерин аткаруусуна кандай карайсыз? (талап кылбайм, көңүл бурбайм, контролдойм, талап кылам жана керектүү жардам көрсөтөм) _____)

13. Сиз балаңыздын (кызыңыздын) окуудагы ийгиликтерине ыраазысызбы (жалпысынан ыраазымын, кандай окуганы мага баары бир, мындан да жакшы окуса болмок, толугу менен ыраазымын)? _____)

14. Сиздин балаңыздын (кызыңыздын) төмөнкү сапаттарын 5 баллдык системада баалайсызбы: тыкандык, сабырдуулук, тырышчаактык, максаттуулук, өз алдынчалуулук, эмгекчилдик, жоопкерчилик, өзүмчүлдүк, тартиптүүлүк, инициативдүүлүк, жөнөкөйлүк, өжөрлүк.

Ата-энелердин кесиптик багыт берүүгө даярдыгын аныктоо боюнча анкета

Сиздерди жүргүзүлгөн суроого катышууңузду өтүнөбүз. Суроолордун жыйынтыгы Сиздердин жооптордун так жооп бергениңизден көз каранды болот.

I. Когнитивдик компонент

1. Сиз кесип деген түшүнүктү ачып бере аласызбы?
2. Кесиптердеги өзгөрүүлөргө кандай карайсыз?
3. Балаңызга кесипке багыт берүүдө билимиңизди кандай пайдалана аласыз?
4. Бүгүнкү күндө кандай кесиптер керек?
5. Кесиптик багыт берүү боюнча иш-чараларды жүргүзгөнгө даярсызбы?
6. Балаңыздын туура кесип тандашына кандай салым кошо аласыз?
8. Кесип тандоо жөнүндө билимиңиз барбы?
9. Балаңызга кандай сунуш бере аласыз?
10. Айыл чарбасы бонча билимиңизди кантип тереңдете аласыз?

II. Иш-аракеттик компонент

1. Кесипке багыт берүү үчүн практикалык көндүмгө ээ болдунузбу?
2. Туура кесиптик багыт берүү үчүн эмне кыласыз?
3. Кесипке багыт берүү үчүн мамилеңизди, иш-аракетиңизди жөнгө сала аласызбы?
4. Кесипке багыт берүүчү ишиңизди кандай баалайсыз?
5. Кесипке багыт берүү үчүн эмне иштегиңиз келет?
6. Кесипке багыт берүү үчүн ишиңизди пландаштыра аласызбы?
7. Кесипке багыт берүү үчүн эмнеден баштайсыз?
8. Кесипке багыт берүүнү кантип жакшыртасыз?
9. Кесипке багыт берүү үчүн билимиңизди кантип жогорулата алсыз?
10. Кесипке багыт берүү ишинин маңызы эмнеде?

III. Мотивациялык компонент

1. Сиздин балаңыздын кесип тандоосу жөнүндө оюңуз кандай?
2. Балаңыздын кесип тандап алуусуна кандай карайсыз?
3. Балаңыздын кесип тандап алышына жардам берүүңүзгө эмне себеп болду?
4. Балаңыздын кесип тандап алышына жардам көрсөтө аласызбы?
Кантип?
5. Балаңыздын кесип тандап алуусунда жардамга муктаждыгын сезесизби?
6. Балаңыздын туура кесип тандап алышына кызыгасызбы?
7. Балаңыздын кесип тандап алышында жардамыңыз кандай мааниге ээ болду?
8. Балаңыздын тандаган кесиби жагабы?
9. Айыл чарба кесиби эмнеси менен кызыктырат?
10. Кесип тандоого кандай кеңеш бересиз?

IV. Баалуулук-жыйынтыктоочу компонент

1. Кесип тандоо кандай мааниге ээ?
2. Сиз үчүн айылда кайсы кесип баалуу?
3. Кесип тандоонун баалуулугу эмнеде?
4. Кыргызстанда кайсыл кесип баалуу?
5. Өзүңүздү кесибиңизди кандай баалайсыз?
6. Балаңыздын тандаган кесибинин маанисин билесизби?
7. Балаңыздын кесип тандоосуна жардам берүүдө иш-аракетиңизди пландаштырасызбы?
8. Балаңыздын келечегин ойлодуңузбу?
9. Келечектеги кесиптерди баалайсызбы?
10. Балаңыздын максатына жетиши үчүн эмнени баалайсыз?

Тиркеме 5.

Ата-энелерге кесиптик багыт берүү жөнүндө

(усулдук колдонмо)

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин окуу-методикалык кенешинин чечими менен басылды

Рецензент: Сартбекова Н.К. педагогика илимдеринин доктору, профессор

Ж. С. Абдыракунова, Т.М. Сияев Ата-энелерге кесиптик багыт берүү жөнүндө: усулдук колдонмо. Бишкек, 2020. – 40 б.

Усулдук колдонмо үй-бүлөнүн, анын ичинде ата-энелердин бүтүрүүчүлөргө кесиптик багыт берүү боюнча иш чараларды уюштуруунун теориялык мазмунун жана практикалык өзгөчөлүктөрүн камтыйт. Бул колдонмо кесипке багыт берүү иш чараларын жүргүзүү үчүн биринчи ирээт ата-энелерге, ошондой эле бүтүрүүчүлөргө, класс жетекчилерге, мугалимдерге, социалдык педагогдорго жана мектеп психологдорго багытталган.

Киришүү

Азыркы учурда жумушсуздук күч алып, кесиптер дүйнөсүндө жана эмгек рыногунда кырдаал чыңалып, адистерге болгон талап күн сайын өзгөрүп, билим берүү рыногунда да өзгөрүүлөр болуп жатканда, ар бир өспүрүм келечектеги кесибин тандоонун алдында турган мезгилде абдан татаал акыбалга туш болушууда. Мына ушундай көрүнүштөрдүн кесепетинен өсүп келе жаткан муунда, ал тургай ата-энелерде, педагогдордо, дегеле улуу муунда тынчсыздануу жаралууда.

Кыргызстандын билим берүү системасынын заманбап талаптарга дал келген кесиптик багыт берүү иш чараларына карабастан, дагы да болсо бүтүрүүчүлөрдө кесиптер жөнүндө жетишээрлик маалыматтын жоктугу, өспүрүмдөрдүн өзүлөрүнүн психикалык-физиологиялык өзгөчөлүктөрүн об'ективдүү баалабагандыгы, ата-энелердин балдары менен кесиптер жөнүндө маалымдар кылбагандыгы өкүндүрөт. Мындан тышкары жогорку муундун кийинки муундарга өткөрүп берүүчү турмуштук, эмгектик, кесиптик тажрыйбалардын үзүлтүккө учурап, бүгүнкү жаштарга жетпей келгендиги өзүнчө маселе жаратат.

Ошондуктан ата-энелерге, дегеле бүтүндөй үй-бүлө мүчөлөрүнө кесиптик багыт берүү иштерин туура жүргүзүү боюнча

Кесип тандоо (кесиптик өзүн-өзү аныктоо – профессиональное самоопределение) – бул, бир жагынан алганда, баланын кесипти өз алданча аң-сезимдүү тандоосу, экинчи жагынан алганда, бул – бүтүндөй үй-бүлөнүн ишмердүүлүгү болуп саналат.

Ата-энелер бүтүрүүчүлөрдүн кесип тандашына зор таасир этүү менен бул процессте өтө маанилүү ролду ээлейт. Мисалы, балдарынын кесипкөйлүк пландарын түзүүдө кеңештерин жана сунуштарын берүү менен, кээ бир

жерде кесип тандоодо же окуу жайын тандоо маселелеринде авторитардык чечим чыгаруу менен, кай бир учурларда бул маселени бүтүндөй баласынын каалоосуна коюу менен. Мына ушул жааттан алганда ата-энелерге кесипке багыт берүү боюнча маалымат керек.

Ата-энелерге сапаттуу кесиптик агартуучулук жана кесиптик маалмат берүү иштерин жүргүзүү менен, бүтүрүүчүлөрдүн келечектеги кесибин тандоодо ата-эне менен бүтүрүүчүлөрдүн кесиптер жөнүндө чечимдерин биргелешип шайкеш чечүүгө алып келет деп белгилемекчибиз.

Ата-энелер чогулушу кесипке багыт берүү ишинин эң негизги формасынын бири болуп эсептелет.

Себеби чогулушта төмөндөгү маселелерди талкуулоого болот:

- кесиптик кызыгууларын жана шыктарын, аларды өнүктүрүүнүн методдорун, ыкмаларын;
- кесип тандоонун эрежелерин;
- кесип тандоого таасир берүүчү факторлорду;
- келечектеги жолдорун тандоодо ата-энелердин жана бүтүрүүчүлөрдүн адатка айланган кемчиликтерин;
- кесиптик билим алуунун жолдорун;
- кесип тандоодо ден соолуктун абалы жана анын ролу жөнүндө;
- эмгек рыногундагы жагдайлар;
- балдарынын кесиптик пландарын калыптандырууда ата-энелердин ролу ж.б.

Усулдук колдонмонун **максаты** - ата-энелерди мектеп бүтүрүүчүлөрүнө кесиптик багыт берүүнүн теориялык жана практикалык аспектилерин менен тааныштыруу жана кесиптик багыттуулук боюнча ата-энелер чогулушунда түшүндүрүү иштерин жүргүзүү болуп саналат.

Алар төмөнкү бөлүмдөрдөн жана тиркемелерден турат:

1. “Кесипке багыт берүүчүлүк багытта ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн уюштуруучулук-методикалык” аспектидеги бөлүмү. Бул бөлүм ата-энелер чогулушун уюштурууну, методикалык камтылышын жана чогулушту өткөрүү боюнча эң зарыл маалыматтарды камтыйт.

2. “Кесипке багыт берүүчүлүк багытта ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн практикалык сунуштары” бөлүмү деп аталып, эң керектүү практикалык маалыматтарды камтуу менен кесиптик багыт берүү боюнча ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн болжолдуу тематикалык пландары берилет.

3. Тиркемелер бөлүмү сурамжылоолордон, анкеталардан, ата-энелер үчүн тесттерден, керектүү маалыматтардан, кесипке багыт берүү боюнча ата-энелер жана бүтүрүүчүлөр үчүн эскертмелерден, болжолдуу кесиптик багыт берүүчүлүк оюндардан, көнүгүүлөрдөн жана тапшырмалардан турат.

I. “Кесиптик багыт берүүчүлүк багытта ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн уюштуруучулук-методикалык” аспектидеги бөлүмү.

Кесиптик багыт берүүчүлүк багыттагы ата-энелер чогулушу – бул ата-энелерге балдарынын кесиптик өзүн-өзү аныктоо маселеси боюнча маанилүү маалымат берүүчү формасы болуп эсептелет.

Ата-энелер чогулушу балдарга кесиптик багыт берүү аспекти боюнча кесиптик агартуучулук жана кесиптик маалымат берүүчүлүк максатында уюштурулат. Кесиптик багыт берүүчүлүк багыттагы ата-энелер чогулушунун милдеттери:

- ата-энелерде баласынын кесип тандоосуна жардам берүү, аларга кесиптик жеке планын түзүү, ата-энелик позициясын активдештирүү каалоосун калыптандыруу;
- ата-энелерде балдарынын келечектеги кесибин өз алдынча тандоонун маанисин түшүнүүнү калыптандыруу;
- кесип тандоонун стратегиясын окутуп үйрөтүү;
- балдарынын кесиптик өзүн-өзү аныктоосуна байланыштуу маселелерди аңдап билип, аларды чогуу чечүүнүн жолдору.

1. Ата-энелер чогулушунун түрлөрү

Формасы боюнча (катышуучулардын санына жараша) төмөнкүдөй болот:

- класстык (бир класстын окуучуларынын ата-энелери катышышат (25-40 чейин адам);
- параллелдик (бир параллель класстын окуучуларынын ата-энелери катышышат (60-120 адам);
- жалпы мектептик (бир нече параллель класстын же болбосо бүтүндөй мектептин окуучуларынын ата-энелери катышышат (200 же андан ашык).

Мазмуну боюнча төмөнкүдөй болуп бөлүнөт:

- **жалпы**, мында кесипке багыт берүүнүн жалпы багытуулугу боюнча маселелер каралат: кесип тандоонун эрежелери, кесип тандоодогу катачылыктар, кесип тандоонун мотивдери, кесиптик билим алуунун жолдору, эмгек рыногу, турмуштук баалуулуктар, эмгектин баалуулуктары, балдардын кесиптик өзүн-өзү аныктоодо ата-энелердин ролу ж.б.;
- **актуалдуу**, бул жерде учурдагы актуалдуу маселелер, конкреттүү ситуациялар (кырдаалдар) каралат : баланын өздүк өзгөчөлүгүнө, жаш курактык өзгөчөлүгүнө, жекече өзгөчөлүгүнө байланышкан маселелерди изилдөө, билим берүү жаатындагы кырдаалдар, эмгек рыногундагы заманбап кырдаалдар жана анын кесипкөйгө, адистерге болгон талаптары, кесипке багыт берүү боюнча мониторингдердин, изилдөөлөрдүн, сурамжылоолордун жыйынтыгы ж.б.;
- **жыйынтыктоочу**, өткөрүлгөн кесипке багыт берүү иш чараларынын жыйынтыгы, бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик пландарынын

калыптаныш денгээлин анализдөө, кесипке багыт берүү иш чараларын пландоо иштери жүргүзүлөт.

Ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн уюштуруучулук формасында да болушу мүмкүн:

- **консультациялык- маалыматтык** : ата-энелер үчүн же ата-энелер жана бүтүрүүчүлөр үчүн лекция, аңгемелешүү, консультация түрүндө болот;
- **маалыматтык-агартуучулук**: ата-энелер үчүн дискуссия, тегерек стол, адистер менен жолугушуу, үйрөтүүчү семинарлар түрүндө болот;
- **оюн-маалыматтык**: ата-энелер үчүн тренингдер, практикумдар түрүндө жана кесипке багыт берүүчү оюндар.

2. Ата-энелер чогулушунун тематикалары

Чогулуштун тематикалары ата-энелерге жана бүтүрүүчүлөргө алдынала өткөрүлгөн анкеталардын жыйынтыгында жана ошол жердин шартына байланыштуу (карата) тандалып алынат. Төмөндө кесиптик багыт берүү боюнча ата-энелер үчүн чогулуштун болжолдуу темаларын сунуштайбыз.

Кесиптик багыт берүү боюнча ата-энелер чогулушунун болжолдуу темалары:

1. Кесиптер дүйнөсү бүтүрүүчүлөрдүн көз карашы менен”;
2. “Кесиптер дүйнөсүнүн ар түрдүүлүгү”;
3. “Балдарды эмгекке тарбиялоодо үй-бүлөнүн ролу”;
4. “Балага кесип тандаганга кантип жардам берүү керек”;
5. “Баланын өздүк кесиптик планын түзүүдө ата-эненин ролу”;
6. “Кызыгуулары, жөндөмдүүлүктөрү жана кесип тандоо”;
7. “Балдардын шыктары, жөнөмдүүлүктөрү, кызыгуулары жана аларды үй-бүлөдө калыптандыруунун жолдору”;
8. “Ден соолук жана кесип тандоо”;
9. “Кесип тарабынан адамга коюлуучу талаптар”;
10. “Кесипкөйлүк маанилүү сапаттар. Кесипкөйлүк жарамдуулук”;
11. “Кесиптик билим алуунун жолдору”;
12. “Заманбап эмгек рыногу жана анын кесипкөйгө болгон талаптары”;
13. “Кесип тандоодогу негизги суроолор жана көйгөйлөр”;
14. “Окуучулардын эс алуусу жана кесип тандоо”;
15. “Үй-бүлөдөгү микроклимат, үй-бүлөлүк салттар жана алардын кесип тандоого тийгизген таасири”;
16. “Кесип тандоодо ата-энелер менен балдардын ортосундагы чыр-чатактар жана аларды жоюунун жолдору”;
17. “Менин кесибим – менин келечегим”;
18. “Кесип тандоо – келечекке бакыт камдоо”;
19. “Келечекте керектүү (востребованные) кесиптер”
20. “Кадыр-барктуу кесиптер жөнүндө маалымат”

Сунушталган ата-энелер чогулушунун темаларын ата-энелердин суроо-талаптарына ылайык оңдоп-түздөөгө болот. Суроо-талаптар жок болсо чогулуштар жалпы өтүлүшү мүмкүн.

3. Ата-энелер чогулушун уюштуруу жана даярдоо.

Кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүдө, кандайдыр бир уюштуруучулук маселелерди чечүүдө педагогикалык кызматкерлерден (класс жетекчилерден, предметниктерден, социалдык педагогдордон, психологдордон) кылдат даярдыкты талап кылат.

Кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун уюштуруунун этаптары:

1. Чогулуштун темасын тандоо.

2. Чогулуштун датасын, убактысын жана өткөрүү ордун тактоо.

3. Ата-энелерди кулактандыруу.

4. Адистерди чакыруу (эгер зарылдыгы бар болсо), чогулуштун темасынан жана түрүнөн көз каранды.

5. Ата-энелер чогулушунун тематикалык мазмунун даярдоо, чогулуштун максатына жана милдеттерине ылайык талкуулануучу суроолорду пландоо.

6. Ата-энелер чогулушу боло турган жерди жасалгалоо.

Чогулуш кызыктуу жана ата-энелердин активдүү катышуусу менен өтүш үчүн күн мурунтан атайын иштелип чыккан анкетаны толтуртуп алуу керек. Алынган анкеталар чогулуштун темасын аныктаганга, талкуулануучу конкреттүү суроолорду түзүүгө, кесипке багыт берүү боюнча көйгөйлөрдү кароого же болбосо зарыл маалыматты сапаттуу жеткиргенге, адистер менен жолугушууну уюштурганга жардам берет. Боло турган чогулуштун темасын тандап жатканда бүгүнкү күндүн ата-энеси үчүн канчалык деңгээлде актуалдуу жана заманбап экендигин аныктап алыш керек. Мисалы, “Кесип тандоодо балага кандай жардам бериш керек” деген тема 11-класстын аягында актуалдуу болбой калат. Бул темада 10-класстын башынан баштап иш чараларды өткөрүү зарыл.

4. Кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушунун методикалык жабдылышы

Чогулуштун методикалык жабдылышы болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- ушул методикалык колдонмо;
- кесипке багыт берүүгө арналган адабияттар, ошондой эле көрсөтмө куралдар;
- ата-энелер менен бүтүрүүчүлөрдөн алынган сурамжылоолордун жана анкеталардын жыйынтыгы, окуучуларды кесиптик диагноздоолор;
- ата-энелерди психологиялык-педагогикалык жактан агартуучулук материалдары;
- кесипке багыт берүү боюнча презентациялар, видеофрагменттер;
- таркатылуучу маалыматтык материалдар: визиткалар, эскертмелер ж.б.у.с.

II. “Кесиптик багыт берүүчүлүк багытта ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн практикалык сунуштар” бөлүмү

1. Кесиптик багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн жалпы планы

1. Киришүү бөлүмү: кириш сөз, чогулуштун максаты жана милдеттери менен, чакырылган адистер менен тааныштыруу.
2. Негизги бөлүмү: маалыматтык, аналитикалык. (чогулуштун темасынан көз каранды).
3. Жыйынтыктоочу бөлүмү: суроолорго жооптор, кайтарым байланыш, чогулуштун жыйынтыгын чыгаруу.

Кириш сөздө ата-энелердин көңүлүн активдештирип, кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушунун абдан зарылдыгын, актуалдуулугун жана учурдагы кырдаалга ылайык экендигин баса белгилеп көрсөтүү керек.

Кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушунун негизги бөлүмү темасына жараша лекция, аңгемелешүү, дискуссия, оюн түрүндө өткөрүлсө болот. Ата-энелер чогулушун бир түрдө өткөрбөстөн, маалыматты ар түрдүү формада кезектештирип берүүгө болот. Мисалы, оозеки түрүндө кесиптер жөнүндө айтып берүү, атайын материалдарды таркатуу менен, плакаттар, видеоматериалдар, презентациялоо аркылуу; оюндарды жана көнүгүүлөрдү, тесттерди жана анкеталарды колдонуу менен. Ата-энелердин жана окуучулардын суроо-талаптарына жараша кеңейтилген жана кыскартылган түрдө өтүлүшү мүмкүн. План боюнча ар бир каралган суроолорду жыйынтыктап, анан кийинки суроого же бөлүмгө өтүү керек. Негизги бөлүмдүн мазмуну жана көлөмү ата-энелер чогулушуна катышкан адистердин баяндоолоруна берилген убакыттан көз каранды.

Жалпылоо жана жыйынтыктоо, чечимдерди иштеп чыгаруу чогулуш болуп жатканда эле болушу зарыл. Чогулуш жөнүндө “Кайтарым байланыш” анкетасын толтуртуу жана оозеки кайтарым байланыштын жардамы менен ата-энелердин көз караштарын билүү өтө маанилүү жана мунун баары кийинки өткөрүлүүчү иш чаралардын претмети болуп калат.

Кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн негизги методу диалог болушу керек. Ушул метод гана башкалардын ойлорун, сунуштарын угууга жана талкуулоого мүмкүнчүлүк берет. Диалогду улантууга төмөнкү ыкмаларады колдонууга болот: “колдоочу жаңырык” (поддерживающее эхо) – ата-энелердин айткандарынан бир-эки сөздү түйүндүү сөз катары алып кайталоо; “күзгү” (зеркало) – ата-энелердин айткан сөздөрүн кайталоо ; “кайрадан түрмөктөштүрүү” (перифразирование) – ата-энелердин айткан сөздөрүн түпкү идеясын жоготпостон башка сөздөр менен кайталоо.

Чогулушту позитивдүү маанайда баштап, андан соң кыйынчылыктарга, көйгөйлөргө токтолуп, ата-энелердин мүмкүнчүлүктөрүнө жана ресурстарына көңүл буруусуна басым жасап, келечекке сунуштарды жана рекомендацияларды берүү менен аяктоо зарыл.

Чогулуш учурунда ата-энелердин бири-бири менен жана адистер менен баарлашууга убакыт бөлүп берүү керек.

Тиркемелер бөлүмүндө төмөнкүлөрдү көрүүгө болот:

- анкеталар, сурамжылоолор жана ата-энелер үчүн тесттер (Тиркеме 1). Буларды ата-энелер чогулушуна даярдык көрүүдө жана өткөрүүдө колдонсо болот;
- кесипке багыт берүү боюнча маалыматтык материалдар (Тиркеме 2), лекцияларга, баяндоолорго, аңгемелешүүлөргө даярданууда, чогулуш өтө турган жерди жасалгалоодо же таркатуучу материал катары колдонууга болот;
- болжолдуу оюндар, көнүгүүлөр, тапшырмалар (Тиркеме 3), таанышуу үчүн, ишеним мамиле түзүүгө, эмоционалдык чыңалууну алып салууга, ата-энелерди активдештирүүдө, алынган билимдерди жана маалыматтарды бекемдөөдө колдонууга болот.

Кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүдө этикалык нормаларга туура келбеген нерселерди айтууга болбойт:

- конкреттүү кесиптерди рекламалоо: окуучуларды кесип тандоодо адаштырууга алып келет. Тескерисинче, эмгек рыногундагы реалдуу жагдай жөнүндө айтып берүү зарыл;
- айрым окуу жайларынын терс жактарын айтып, айрым окуу жайларын рекламалоо – кесиптик билим алууга мүмкүн болгон жолдордун баарын кыскартат, тескерисинче бүтүндөй бир билим берүү структуралары жөнүндө маалымат берүү керек, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес окуу жайлары тууралуу айтып берүү керек ж.б.
- конкреттүү бир окуучу жөнүндө, анын диагностикалык жыйынтыктары боюнча маалымат бербөө керек, тескерисинче, жалпы жыйынтык жана тенденция жөнүндө айтуу керек. Ал эми конкреттүү окуучу жөнүндө жекече аңгемелешүү керектигин сунушташ абзел;
- ата-энелер менен баарлашууда өкүм тон колдонбоо, тескерисинче, ата-энелер менен окуучуларга мээримдүү, сый мамиле кылуу керек.

2. Кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн болжолдуу тематикалык пландары

Бул бөлүмдө жогорку класстын окуучуларынын ата-энелери үчүн кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн болжолдуу тематикалык пландары сунушталат.

Ата-энелер чогулушунун планы

Тема: “Кесиптер дүйнөсү” (11-класстын ата-энелери үчүн)

Максаты: кесипке багыт берүү маселелери боюнча ата-энелерге кесиптик агартуучулук иштерин жүргүзүү.

Милдеттери:

- окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгү тууралуу атып берүү;

- кесипке багыт берүүнүн негизги формалары жана методдорун кароо;
- кесипке багыт берүүдө ата-энелердин ролу жана милдеттери жөнүндө маалымдоо.

Мөөнөтү: 1 саат.

Методикалык жабдылышы: методикалык колдонмолор, маалымдама материалдар, тема боюнча окуучулардын сүрөттөрүнүн көргөзмөсү.

Чакырылган адистер: (өз каалоолору менен адистерди чакырышат)

Мазмуну:

1. Жаш курактык өзгөчөлүктөрү жөнүндө.
2. Кесипке багыт берүү: максаты, милдеттери, формалары жана методдору.
3. Кесиптик кызыгууларын жана шыктарын калыптандырууда ата-энелердин ролу. Кайтарым байланыш (тажрыйба менен алмашуу, ата-энелердин мисалдары).
4. Суроолорго жооптор, ата-энелерге жекече консультация берүү.

Ата-энелер чогулушунун планы

Тема: “Окуучулардын бош убактысы жана кесип тандоо”

(11-класстын окуучуларынын ата-энелери үчүн)

Максаты: балдарынын кесиптик кызыгууларын жана шыктарын изилдөө жана өстүрүү боюнча ата-энелердин активдүүлүгүн калыптандыруу.

Милдеттери:

- окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтып берүү;
- ата-энелердин балдарынын кесиптик кызыгууларына жана шыктарына сезимталдык менен мамиле кылуусун талкуулоо;
- балдардын кесиптик кызыгууларын жана шыктарын өстүрүүдө жана калыптандырууда ата-энелердин ролу жөнүндө маалымдоо.

Мөөнөтү: 1 саат.

Методикалык жабдылышы: методикалык колдонмолор, маалымдама материалдар, графиктер (диаграммалар) “Окуучулардын кызыгуулары”, тема боюнча окуучулардын сүрөттөрүнүн көргөзмөсү.

Чакырылган адистер:

Мазмуну:

1. Жаш курактык өзгөчөлүктөрү жөнүндө.
2. Окуучулардын кызыгуулары, бош убакыттары жана кесипти тандоолору.
3. Кесиптик кызыгууларын жана шыктарын калыптандырууда ата-энелердин ролу. Кайтарым байланыш (тажрыйба менен алмашуу, ата-энелердин мисалдары).
4. Суроолорго жооптор, ата-энелерге жекече консультация берүү.

Ата-энелер чогулушунун планы

Тема: “Кесип тандоонун эрежелери. Кесип тандоодогу

катачылыктар” (11-класстын ата-энелери үчүн)

Максаты: ата-энелерди кесип тандоонун стратегиялары менен тааныштыруу.

Милдеттери:

- кесип тандоонун эрежелери менен тааныштыруу;
- кесип тандоодо таасир берүүчү факторлорду кароо;
- кесип тандоодо кетирген кемчиликтерди анализдөө;
- кесипке багыт берүүдө ата-энелердин милдеттери жана ролу жөнүндө маалымат берүү.

Мөөнөтү: 1-1,5 саат.

Методикалык жабдылышы: методикалык колдонмолор, маалымдама материалдар, плакаттар “Кесип тандоонун эрежелери”, “Кесип тандоого эмнелер таасир берет”, “Кесип тандоодогу адаттагы катачылыктар”.

Чакырылган адистер:

Мазмуну:

1. Кесипти туура тандоо деген эмне? Кесип тандоонун эрежелери.
2. Кесип тандоодо таасир берүүчү факторлор.
3. Кесип тандоодогу катачылыктар. “Ата-энелердин балдарына кесип тандоо кетирген катачылыктарын” талкуулоо жана ой жүгүртүү.
4. Кесиптик жана турмуштук баалуулуктар. Кесип тандоонун мотивдери.
5. Диагностикалык изилдөө: тема боюнча ата-энелер менен балдарды сурамжылоонун жыйынтыктарын салыштырып анализдөө.
6. Кесиптик жана турмуштук жетишкендиктер: ата-энелердин мисалдарында талкуулоо жана анализдөө.
7. Кайтарым байланыш, ата-энелерге жекече консультация берүү.

Корутунду

Методикалык жана маалыматтык жактан камсыздандырылып, туура уюштурулган кесипке багыт берүү багытындагы ата-энелер чогулушу келечекте төмөнкүлөргө түрткү болот:

- ата-энелердин кесипке багыт берүү маселелери боюнча маалыматтуулук деңгээлинин жогорулашына;
- ата-энелерди балдарына кесиптик багыт берүү процессинде активдүүлүккө үндөөгө;
- окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда педагогдор, психологдор, адистер жана ата-энелер колдоо көрсөтүү, кызматташуу менен жагымдуу жагдай түзүүнү камсыз кылууга.

Мындай иштердин эффективдүү көрсөткүчтөрү болуп төмөнкүлөр эсептелет:

- ата-энелердин балдарынын кесиптик өзүн-өзү аныктоо процессинде активдүүрөөк катышышына;
- маалыматтардын жетишсиздиги менен, азыркы экономикалык шарттардын татаалдыгынан окуучулардын кесипти тандоодо жаралган эмоционалдык оор абалды жоюуга;
- бүтүрүүчү класстын окуучуларынын кесиптик пландарынын калыптануу деңгээлинин өсүшүн негиздөөгө.

Демек, пландуу, максаттуу ишмердүүлүк, ата-энелердин, педагогдордун, адистердин биргелешип аракеттенүүлөрү окуучулардын кесиптер дүйнөсүнө багыт алуусуна, өздөрүнүн ордун табууга жана коомдун активдүү мүчөсү болууга, эмгек рыногунда атаандаштык алып келүүчү адис болууга шарт түзөт.

Тиркеме

Ата-энелер үчүн анкеталар, тесттер

1. Кесиптик багыт берүү маселелери боюнча ата-энелер үчүн анкеталар:

Анкета “Окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу”

Урматтуу ата-энелер! Сиздерден төмөнкү суроолорго жооп берүүнүздөрдү суранабыз. Алдын ала рахмат! Сиздердин жоопторунузда кесиптик багыт берүү ишин уюштурууда жана өзүнүздөрдүн, балдарыңыздардын жекече же топтук формада иштөөсүндө өз убагындагы психологиялык жардам болот.

1. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) эмнеге кызыгат, атап бере аласызбы?

2. Уулуңуздун (кызыңыздын) кесиптик өзүн-өзү аныктоосуна Сиздин сунуштарыңыз:

Кесип

Кесиптик _____ билим _____ алуунун _____ жолдору _____

3. Сиз ата-энелерге, окуучуларга кесипке багыт берүү маселелери боюнча берилген жардамды кандай баалайсыз (10 баллдык системада):

Окуу жайлар тарабынан _____

Ишкана _____ жана _____ мекеме _____ тарабынан _____

Мектеп тарабынан _____

Башкалар _____

4. Кесипке багыт берүү ишин уюштуруу жана өткөрүү боюнча Сиздин сунушуңуз: _____

5. Эгерде Сизге мүмкүнчүлүк берилсе, анда Сиз кесипке багыт берүү маселеси боюнча кандай суроолор менен адиске кайрылат элеңиз?

Өзүңүз жөнүндө билдириңиз: Жынысы _____ Жашыңыз _____

Кесибиңиз _____

Адистигиңиз _____

Кызматыңыз _____

Ата-энелер үчүн анкета (ата-энелер менен кесипке багыт берүү иши)

Урматтуу ата-энелер!

Сиздин уулуңуз (кызыңыз) мектепти бүтүрүп жана анын алдында кесип тандоо маселеси турат. Бул татаал жана жоопкерчиликтүү кадам балдардын кийинки жашоосуна таасир берет. Педагог окуучунун аңсезимдүү тандоосуна жол көрсөтүп, түрткү болот. Анкетанын суроолоруна жооп берүү менен Сиздер да кандайдыр бир деңгээлде жардам бересиздер. Сиздин фамилияңыз, атыңыз, атаңыздын аты _____

-
1. Сиздин уулуңуз (кызыңыз) окуй турган окуу жайын тандады беле?
 - а) ооба, тандаган;
 - б) тандаган, бирок дагы эле ойлонуп жатат;
 - в) тандай элек;
 - г) билбейм.
 2. Сиздин оюңузча уулуңуз (кызыңыз) кайсы окуу жайында окуусун улантсын деп ойлойсуз?
 - а) кесиптик техникалык окуу жайында;
 - б) техникумда;
 - в) жогорку окуу жайында;
 - г) билбейм.
 3. Сиз кандай ойлойсуз, уулуңуздуң (кызыңыздың) ою сиздики менен дал келеби?
 - а) толугу менен дал келет;
 - б) неизинен дал келет;
 - в) айтуу кыйын (билбейм);
 - г) дал келбейт.
 4. Эгерде уулуңуздуң(кызыңыздың) келечектеги тандаган кесиби Сиздин ниетиңиз (оюңуз) менен дал келбесе, Сиздин мамилеңиз кандай болмокчу?
 - а) өзүмдүкүн талап кылам;
 - б) чечимин өзгөртүшүн өтүнөм;
 - в) айтуу кыйын;
 - г) анын тандоосу менен макул болом
 5. Уулуңуздуң (кызыңыздың) кандай жөндөмдүүлүктөрү, шыктары айкын болду, көрсөтүңүз?
 - а) техникалык;
 - б) математикалык;
 - в) адабий;
 - г) лингвистикалык (тилдер жагына);
 - д) биологиялык;
 - е) педагогикалык;
 - ж) уюштуруучулук;
 - з) көркөм өнөрлүк;
 - и) музыкалык;
 - к) спорттук.
 6. Келечекте уулуңузга (кызыңызга) кайсы тармакта ишмердүүлүгүн улантуусун кеңеш берет элеңиз?

- а) өндүрүштө;
- б) тейлөө сферасында;
- в) илимде;
- г) медицинада;
- д) педагогикада;
- е) административдик ишмердүүлүктө;
- ж) искусстводо;
- з) спортто;
- и) аскердик кызматта.

7. Сиздин уулуңузду (кызыңызды) сабактан тышкары убакта кандай иш чаралар кызыктырат?

- а) окуу предметтерин тереңдетип окуу;
- б) атайын курстарга баруу, олимпиадаларга катышуу;
- в) предметтик жана техникалык кружоктордо иштөө;
- г) искусство, спорт, окуу, коомдук иштер менен алектенүү, телевизор көрүү;
- д) аныкталган бир иш чаралар менен алектенбейт.

8. Сиздин оюңуз боюнча кесип тандоо эмнени аныктайт?

- а) ата-энелердин пикирлери;
- б) кесипке болгон кызыгуусу;
- в) кесипке болгон жөндөмдүүлүгү;
- г) кесиптик жактан өсүү мүмкүнчүлүгү;
- д) шаардын кадрларга болгон керектөөлөрү;
- е) материалдык байлык;
- ж) жумуш шарттары.

9. Сиз уулуңуздуң (кызыңызды) ден соолугу жөнүндө эмне айта аласыз?

- а) ден соолугу чың;
- б) ден соолугу бир аз начар;
- в) оорукчан (доктордо каттоодо турат).

Ата-энелер менен окуучулардан бирдей мезгилде анкета жүргүзүү баланын өздүгү жөнүндө, кесип тандоо боюнча жалпы түшүнүгү жөнүндө акыркы маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет. Алынган маалыматтардын негизинде мугалим ата-энелер менен балдарынын ойлору, пикирлери дал келээрин же келбесин салыштырат. Дал келбей калган учурда себебин изилдөө зарыл (.....).

Ата-энелер менен окуучуларды тобу менен сурамжылоого болот, бирок жыйынтыгын талкуулоо жекече түрдө болуш керек. Анкетаны жүргүзүп жатканда, ата-энелер менен окуучулар бири-бирине көз карандысыз, мазмуну жагынан окшош кесип тандоо боюнча ар түрдүү суроолорго жооп беришет. Бул тапшырманын мааниси ата-энелер менен балдарынын ойлорун, пикирлерин келечектеги кесибин тандоо маселелери боюнча салыштырууда турат.

Анкета “Окуучунун кесиптик планы”

Бул анкетанын жоопторунун жыйынтыктары класс жетекчинин кесипке багыт берүү иш чараларын өткөрүүдө ата-энелер менен иштөөдө жардам берет.

1. Сиздин балаңыз келечектеги кесибин тандады беле? Эгер тандаса , кайсы _____ кесипти?
2. Эмне үчүн дал ушундай кесипти тандады? _____
3. Кесип тандоодо кимдир бирөө ага жардам берди беле? Эгер жардам берген болсо, кандайча? _____
4. Сиз кандай ойлойсуз, кесип тандоодо эмнелерди эске алуу зарыл? _____
5. Сиз балаңыздын келечектеги кесиби жөнүндө эмнелерди билесиз? (Эмгектин мааниси жана шарттары, кесиптин адамга болгон талаптары, медициналык көрсөткүчтөрү жана карама-каршы көрсөткүчтөрү) _____
6. Сиз билесизби, тандалып алынган кесип боюнча кайсы окуу жайына билим алууга болот? _____
7. Сиз ушул кесип боюнча жумушка орноштуруу мүмкүнчүлүгү жөнүндө маалымдарсызбы? _____
8. Тандаган кесибине ээ болуш үчүн балаңызды даярдоодо Сиз эмне кыласыз, эмнелерге даярсыз? _____
9. Балаңызга кесиптик планын ишке ашырууда ким же эмне жолтоо болушу мүмкүн? _____
10. Сиз балаңыз менен ушул тышкы жана ички тоскоолдуктарды кандайча жеңүүнү _____ пландадыңыз?
11. Балаңызга тандалган кесиптен башка дагы кандай кесиптер жагат? _____
12. Сиздин балаңыздын негизги кесиптик планы ишке ашпай калса, запастык варианттары барбы? Болсо, кандай? _____
13. Эгер балаңыз келечектеги кесибин тандай элек болсо же күмөн санап атса, _____ анда _____ эмне _____ үчүн?

Ата-энелер үчүн анкета “Баланы эмгекке даярдоодо жана келечектеги кесибин тандоодо менин ролум”

Бул анкета балдарды эмгекке жана кесипке багыт берүүгө даярдоодо ата-энелердин катышуу деңгээлин аныктоого жардам берет. Анкета негизинен топтук иштөөдө колдонулат. Өзгөчө 11-класстардын ата-энелери үчүн кесипке багыт берүү боюнча тематикалык чогулуштарды өткөрүүдө, үй-бүлөнүн обҮективдүү тарбиялык таасири жөнүндө маалымдар кылуу менен ата-энелердин ушул маселелер боюнча кызыгууларын арттырат. Ата-энелер чогулушун өткөрүүнүн алдында тесттерди жана жооп баракчаларын даярдап алуу керек.

Анкетаны чогулуштун башталышында өткөрүү сунушталат. Анкетанын жыйынтыгын талкуулоодо ата-энелер окуучулардын кесиптик өзүн-өзү аныктоосунда төмөнкүлөргө көңүл буруусу зарыл:

- жаш курактык өзгөчөлүктөрүнө;
- окуучуларды кесип тандоого даярдоодо улуулардын кетирген катачылыктарына;
- окуучулардын кесиптик кызыгууларын жана шыктарын өстүрүүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө;
- баланын кесиптик кругозорун өстүрүүдө, кеңейтүүдө үй-бүлөнүн ролуна;
- үй-бүлө мүчөлөрүнүн улууларынын кичүүлөрүн кесиптер менен убагында тааныштыруусуна ж.б.

Инструкция (жетекчилик көрсөтмө). Төмөндө бир нече ой-пикирлер келтирилген.

1. Мен үйдө дайыма өзүмдүн кесибим, анын оорчулуктары жана ийгиликтери жөнүндө айтып берем.
2. Биз балам экөөбүз ал окуган китептер жөнүндө аңгемелешебиз, бош убактыбызды бирге өткөргөнгө аракет кылабыз.
3. Мен уулумдун(кызымдын) коомдук иштерге катышкандыгын билбейм.
4. Менин балам менин кайсы жерде жана ким болуп иштеримди абдан жакшы билет.
5. Балам менен анын кызыгуулары жөнүндө баарлашканга убактым жок.
6. Мен кесибим жана кызматым (жумушум) жөнүндө уулум(кызым) окуган класста айтып берген эмесмин.
7. Менин балам келечекте ким болбосун үйдөн, мектептен алган жалпы эмгектик көндүмдөрү турмушунда керек болот деген ойдомун.
8. Үйдөн чогуу жасаган иштерибиз мага жана балама жагымдуу маанай тартуулайт.
9. Менин жумушум балама айтып бере тургандай деле кызыктуу эмес.
10. Уулум (кызым) мектепте эс алуу жана эмгек лагери уюштурулса сөзсүз түрдө барат.
11. Уулум (кызым) үйдө дайыма уй жумуштары менен алек болуп туруусуна аракет кылам (идиш жууп, азык-түлүк сатып келүү ж.б.).
12. Мен балама турмушта эмне кылыш керек экендигине кеңеш бербейм, бул маселени ал өз алдынча чечиш керек.
13. Уулума (кызыма) үй жумуштарын таңуулабаш керек деп ойлойм, ал кийин деле жасап жетишет.
14. Уулума (кызыма) кайсы окуу предметтери жагаарын, а кайсылары жакпаганын билем.

15. Мен ойлойм, туура эмес кылган кылыктары үчүн эмгек менен жазалаш керек, ал эми жакшы иштери үчүн акча менен сыйлоо керек деп.

16. Мен ойлойм, коомдук иштерге катышуу баламдын жөндөмдүүлүктөрүн ачууга, өстүрүүгө жардам берет деп. Ачкычтагы жоопторго дал келүү 1 баллга бааланат.

Анкета (ата-энелер жана окуучулар үчүн)

Бул анкета кесиптик консультация процессинде ата-энелер менен жекече иштөөдө колдонулат.

Ата-энелер менен окуучулардан бирдей мезгилде анкета жүргүзүү баланын өздүгү жөнүндө, кесип тандоо боюнча жалпы түшүнүгү жөнүндө акыркы маалыматтарды алууга мүмкүндүк берет. Алынган маалыматтардын негизинде мугалим ата-энелер менен балдарынын ойлору, пикирлери дал келээрин же келбесин салыштырат. Дал келбей калган учурда себебин изилдөө зарыл.

Ата-энелер менен окуучуларды тобу менен сурамжылоого болот, бирок жыйынтыгын талкуулоо жекече түрдө болуш керек. Анкетаны жүргүзүп жатканда, ата-энелер менен окуучулар бири-бирине көз карандысыз, мазмуну жагынан окшош кесип тандоо боюнча ар түрдүү суроолорго жооп беришет. Бул тапшырманын мааниси ата-энелер менен балдарынын ойлорун, пикирлерин келечектеги кесибин тандоо маселелери боюнча салыштырууда турат.

Ата-энелер үчүн суроолор:

1. Сиз балаңызды ким болушун каалайсыз?
 - а) мектепти бүткөндөн кийинки жылы;
 - б) 5-7 жыдан кийин;
 - в) 20 жылдан кийин.
2. Уулуңуз (кызыңыз) кайсы кесипти тандады? Эмне үчүн ушул кесипти?
3. Уулуңуздун (кызыңыздын) сүйүктүү кесибин, кызыгууларын атаңызчы?
4. Уулуңуздун (кызыңыздын) мактоого татырлык кандай сапаттары бар?
5. Уулуңуздун (кызыңыздын) кандай кемчиликтери бар?
6. Эгерде уулуңуз (кызыңыз) кесибин тандаган болсо, ага ким таасир берди деп ойлойсуз? (Сиздин кеңешиңиз, мугалимдердин сунуштары, досторунун таасири, туугандарынын кеңеши, массалык маалымат каражаттары, барып жүргөн ийримдери ж.б., башка болсо кошумча жазып коюңуз _____).
7. Сиз уулуңузга (кызыңызга) кесип тандоодо кандай жардам бересиз? (окуусуна жардам берем; өзүмдүн кесибим жөнүндө айтып берем; ийримдерге барганын мактоо менен; өзүмдүн кесибимдин элементтерин үйрөтөм; эч жардам кылбайм; жолтоо болбогонго аракет кылам; кантип жардам беришти билбейм; башка _____).

8. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) окуу жана эмгек милдеттерин аткаруусуна кандай карайсыз? (талап кылбайм; көңүл бурбайм; контролдойм; талап коём жана тийиштүү жардам көрсөтөм).
9. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) мектепте окуудагы жетишкендиктерине ыраазысызбы? (жалпысынан ыраазымын; мага баары бир кандай окуганы; дагы жакшы окуса деле болмок; толугу менен ыраазымын).
10. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) сапаттарын 5 баллдык системада баалай аласызбы: сабырдуулук; тыкандык; туруктуулук; жалкоолук; тырышчаактык; өз алдынчалык; тартиптүүлүк; эмгекчилдик; өзүмчүлдүк; инициативдүүлүк; жөнөкөйлүк; токтоолук; өжөрдүк.

Окуучулар үчүн суроолор:

1. Сен ким болгуң келет:
 - а) мектепти бүткөндөн кийинки жылы ;
 - б) 5-7 жылдан кийин;
 - в) 20 жылдан кийин.
2. Кайсы кесипти тандадың? Эмне үчүн ушул кесипти?
3. Сен эмнелерге кызыгасың (сенин кызыгууларың)?
4. Сен кайсы сапаттарыңды жакшы деп санайсың?
5. Сен кайсы сапаттарыңды терс деп ойлойсуң?
6. Сенин кесип тандооңо эмнелер (кимдер) таасир берди? (ата-энемдин кеңеши; досторум; үй бүлөлүк салттар; мугалидердин сунуштары; доктордун кеңештери; ийримдер; окуган чыгармалар, китептер; кино; радио; теле көрсөтүүлөр; өзүм чечтим; башка нерселер (улап жазуу керек)

7. Кесип тандоодо ата-энең сага кандай жардам кылат? (окуума жардам берет; өздөрүнүн кесиптери жөнүндө айтып берет; ийримдерге барганымды жактырышат; спортко барганымды колдошот; өздөрүнүн кесиптерине үйрөтүшөт; эч кандай жардам беришпейт; көңүл деле бурушпайт; кесип жөнүндө деле сүйлөшпөйбүз; башка нерселер _____).

8. Ата-энеңер сенин окуу жана эмгек милдеттеринди аткарууңа кандай карашат? (көңүл бурушпайт; талап деле кылышпайт; контролдошот; талап кылышат; жардам беришет).

9. Сен кандай ойлойсуң, ата-энең сенин мектепте окуудагы жетишкендиктерине ыраазыбы? (жалпысынан ыраазы; менин жетишкендиктериме кайдыгер; мындан да мыкты окуса деп ойлошот; ыраазы).

10. Өзүңдүн төмөнкү сапаттарыңды 5 баллдык системада баала: сабырдуулук; тыкандык; туруктуулук; жалкоолук; тырышчаактык; өз алдынчалык; тартиптүүлүк; эмгекчилдик; өзүмчүлдүк; инициативдүүлүк; жөнөкөйлүк; токтоолук; өжөрдүк.

Ата-энелер менен балдарынын жоопторундагы олуттуу айырмачылык кесипке багыт берүү маселесине жетишээрлик деңгээлде көңүл

бурулбагандыгынан, салкын, көңүл кош мамиле кылууларынан жана үй-бүлөдө өз-ара мамиленин жоктугунан кабарлайт.

“Кайтарым байланыш” анкетасы

1. Өтүлгөн ата-энелер чогулушу жөнүндө сиздин оюңуз?
 2. Берилген маалыматтар боюнча Сиздин оюңуз?
 3. Кесипке багыт берүү боюнча мектептин ишмердүүлүгүн кандай баалайсыз?
 4. Сиз бүгүнкү жолугушудан кийин уулуңуз (кызыңыз) менен кесип тандоо маселелери жөнүндө сүйлөшүү бир азга жеңилерээк болот деп ойлойсузбу?
- 2. Кесиптик багыт берүү маселелери боюнча ата-энелер үчүн анкета-сурамжылоолор.**

Анкета-сурамжылоо “Баланын кесиптик өзүн-өзү аныктоосу”

1. Сиз үй-бүлөдө уулуңузду (кызыңыздын) келечектеги кесиби жөнүндө талкууладыңыз беле?
2. Сиздердин келечектеги кесипке карата көз караштарыңар, ойлоруңар бирдиктүүбү?
3. Келечекте уулуңузду (кызыңызды) ким деп көрөсүз?
4. Сиздин уулуңуз (кызыңыз) кандай билим алышын каалайсыз?
5. Сиз уулуңузду (кызыңыздын) кызыгууларын, шыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн жана ден-соолугунун абалын кесип тандоодо эске алуу зарылбы деп ойлойсузбу?
6. Сиз уулуңузга (кызыңызга) кесипке багыт берүүдө кандай сапаттарына басымдуулук кыласыз?
7. Уулуңузду (кызыңыздын) кесиптик пландарын ишке ашырууда кандай тоскоолдуктарга, кыйынчылыктарга кезигээрин айта аласызбы?
8. Кесип тандоо маселеси боюнча адистердин, педагог-психологдордун, кесиптик консультанттардын кеп-кеңештерине кандай карайсыз?
9. Уулуңузду (кызыңыздын) кесиптик билиминин маалымат майданын кантип кандайча тереңдетесиз?
10. Сизге уулуңузду (кызыңыздын) кесиптик өзүн-өзү аныктоосуна адистердин, класс жетекчилердин кандай жардамдары керек?

Ата-энелер менен аңгемелешүүнүн стандарттык интервьюсунун схемасы

1. Сабактан тышкары убакта Сиздин уулуңузду (кызыңызды) эмнелер кызыктырат?
2. Ага баарынан кайсы предметтер көбүрөөк жагат?
3. Кайсы предметтерден окуусу ийгиликтүүрөк?
4. Уулуңузду (кызыңыздын) кайсы кызыгуулары басымдуулук кылат?
5. Сиздин уулуңузду (кызыңыздын) кандай жөндөмдүүлүктөрү ачылды?
6. Сиз уулуңузга (кызыңызга) жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүнө жардам бересизби?

7. Уулуңуздун (кызыңыздын) жакынкы турмуштук пландары Сизге белгилүүбү?
8. Сиздин уулуңуз (кызыңыз) келечектеги кесиптик пландарын жакшы жетишкен предметтери менен байланыштырабы?
9. Уулуңуз (кызыңыз) келечектеги кесибин тандады беле?
10. Тандалган эмгектин түрүнө уулуңуздун (кызыңыздын) жөндөмдүүлүктөрү барбы?
11. Уулуңуз (кызыңыз) кесиптик билимин каяктан улантайын деп жатат?
12. Уулуңуз (кызыңыз) Сиздин кесиптик ишмердүүлүгүңүз менен кызыгышабы?
13. Уулуңуздун (кызыңыздын) кесип тандоосуна Сиздин кесибиниздин таасири тийдиби?
14. Уулуңуздун (кызыңыздын) кесип тандоосуна Сиздин мамилеңиз кандай?
15. Сиз уулуңузга (кызыңызга) кандай кесипке ээ болушуна кеңеш берет элеңиз?

Анкета-сурамжылоо “Мен уулумду(кызымды) келечекте элестетем”

1. Сиз балаңызды ким болушун каалайсыз?
 - а) мектепти бүткөндөн кийинки жылы;
 - б) 5-7 жылдан кийин;
 - в) 20 жылдан кийин.
2. Уулуңуз (кызыңыз) кайсы кесипти тандады? Эмне үчүн ушул кесипти?
3. Уулуңуздун (кызыңыздын) сүйүктүү кесибин, кызыгууларын атаңызчы?
4. Уулуңуздун (кызыңыздын) мактоого татырлык кандай сапаттары бар?
5. Уулуңуздун (кызыңыздын) кандай кемчиликтери бар?
6. Эгерде уулуңуз (кызыңыз) кесибин тандаган болсо, ага ким таасир берди деп ойлойсуз? (Сиздин кеңешиңиз, мугалимдердин сунуштары, досторунун таасири, туугандарынын кеңеши, массалык маалымат каражаттары, барып жүргөн ийримдери ж.б., башка болсо кошумча жазып коюңуз _____).
7. Сиз уулуңузга (кызыңызга) кесип тандоодо кандай жардам бересиз? (окуусуна жардам берем; өзүмдүн кесибим жөнүндө айтып берем; ийримдерге барганын мактоо менен; өзүмдүн кесибимдин элементтерин үйрөтөм; эч жардам кылбайм; жолтоо болбогонго аракет кылам; кантип жардам беришти билбейм; башка _____).
8. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) окуу жана эмгек милдеттерин аткаруусуна кандай карайсыз? (талап кылбайм; көңүл бурбайм; контролдойм; талап коём жана тийиштүү жардам көрсөтөм).
9. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) мектепте окуудагы жетишкендиктерине ыраазысызбы? (жалпысынан ыраазымын; мага баары бир кандай окуганы; дагы жакшы окуса деле болмок; толугу менен ыраазымын).

10. Сиз уулуңуздун (кызыңыздын) сапаттарын 5 баллдык системада баалай аласызбы: сабырдуулук; тыкандык; туруктуулук; жалкоолук; тырышчаактык; өз алдынчалык; тартиптүүлүк; эмгекчилдик; өзүмчүлдүк; инициативдүүлүк; жөнөкөйлүк; токтоолук; өжөрдүк.

3. Ата-энелер үчүн тест

“Уулумду (кызымды) эмгекке жана кесип тандоого даярдоодо менин ролум”

Инструкция: Төмөндө бир нече ойлор, пикирлер берилген. Сиздин жоопторунуз уулуңузга (кызыңызга) кесипке багыт берүүсүнө катышууңузду баалайт. Ар бир суроону кунт коюп окуп чыгыңыз. Эгер Сиздин көз карашыңызга туура келсе “ооба” деп, ал эми туура эмес болсо “жок” деп жооп бериңиз.

1. Мен үйдө дайыма өзүмдүн кесибимдеги ийгиликтер жана кыйынчылыктар жөнүндө айтып берем.
2. Биз балабыз менен окулган китептерди чогуу талкуулайбыз, көрсөтмөлөргө чогуу барабыз.
3. Мен баламдын коомдук иштерде катышкандыгын билбейм.
4. Балам менин кайсы жерде, ким болуп иштеримди жакшы билет.
5. Балам менен анын кызыгууларын сүйлөшкөнгө бош убактым жок.
6. Мен бир да жолу уулум (кызым) окуган класста кесибим жөнүндө айтып берген эмесмин.
7. Мен ойлойм, менин уулум (кызым) кайсы кесиптин ээси болбосун мектептен жана үй-бүлөдөн алган жалпы эмгектик көндүмдөрү турмушунда кереги тийет деп.
8. Мага жана менин уулума (кызыма) биргелешип аткарган иштерибиз кубаныч тартуулайт.
9. Менин кызматым (жумушум) анча деле кызыктуу эмес, ал жөнүндө уулума (кызыма) айтып бере тургандай.
10. Эгерде мектепте жайкы лагерлер уюштурулса, менин уулум (кызым) сөзсүз барат.
11. Уулума (кызыма) үйдө ар дайым көрсөтмөлөрдү бергенге аракет кылам (үй жумуштарын аткарууда).
12. Мен уулума (кызыма) эмне менен алек болуусуна кеңеш бербейм, анткени ал бул маелени өз алдынча чечет.
13. Менин оюмча балага үй жумуштарын таңуулабаш керек, кийин деле иштеп жетишет.
14. Мен уулума (кызыма) кайсы предметтер баарынан жагаарын, кайсынысы жакпаганын билем.
15. Мен ойлойм, туура эмес кылган кылыктары үчүн эмгек менен жазалаш керек, ал эми жакшы иштери үчүн акча менен сыйлоо керек деп.
16. Мен ойлойм, коомдук иштерге катышуу баламдын жөндөмдүүлүктөрүн ачууга, өстүрүүгө жардам берет деп.

Жыйынтыктарды иштен чыгуу. Ачкычтагы жоопторго дал келүү 1 баллга бааланат. Эгерде кийинки суроолорго “Ооба” деп жооп берген

болсоңуздар – 1, 2, 4, 7, 8, 10, 11, 14, 16, ал эми “**Жок**” деп жооп берген болсоңуздар – 3, 5, 6, 7, 8, 12, 13, 15. Алынган баллдарды кошуу керек.

Интерпретация.

Эгерде кошулган баллдардын суммасы 12 – 16 га чейин болсо, анда Сиз уулуңузду (кызыңызды) пайдалуу эмгек көндүмдөрүнө жана билгичтиктерине активдүү үйрөтүүгө аракет кыласыз, өзүнүн кызыгууларын жана шыктарын, жөндөмдөрүн көрсөтүүгө, кругозорун кеңейтүүгө жардам бересиз;

8-11- Сиз балдарды эмгекке даярдоодо үй-бүлөлүк тарбиялоонун маанилүүлүгүн түшүнөсүз, бирок Сизде балдарыңыздарды эмгекке тарбиялоодо активдүүрөк катыша албайсыз;

4-7- мындай жыйынтык Сиз балаңызды эмгекке тарбиялоого жана келечектеги кесибине даярдоого көп көңүл бурбаганыңызды айтып турат. Сиздин балаңызды алдыда кыйынчылыктар күтүп тураарын эсиңизден чыгарбаңыз. Ошол кыйынчылыктарды жеңүүгө азыртадан даярдашыңыз керек жана келечектеги эмгекке болгон кызыгууларын арттыруу керек;

0-3- чейин болсо, анда Сиздин бош убактыңыз аз, же Сиз балаңызга жардам бере алам деп өзүңүзгө ишенбейсиз, ошондуктан үй-бүлөдө баланы эмгекке тарбиялоого олуттуу көңүл бурулбайт. Бирок бул процесске Сиздин катышууңузга жана көңүл бурууңузга балаңыз муктаж. Келечекте ал кесиптик жана эмгек ишмердүүлүгүндө олуттуу кыйынчылыктарга учурашы мүмкүн. Ошондуктан балаңызга окуусунда, коомдук иштерде, үй жумуштарында колдоо көрсөтүңүз.

ТИРКЕМЕ

Ата-энелер чогулушунун сценарийлери

Ата-энелер чогулушунун сценарийи 1.

Тема : “Бүтүрүүчүгө кесибин тандоодо кандай жардам көрсөтүү керек”

Максаты: Окуучуларга келечектеги кесибин тандоого жардам көрсөтүү.

Милдеттери:

- ата-энелерге кесиптик маалымат берүү жана бүтүрүүчүлөрдү кесипке даярдоо;
- ата-энелерге балдары менен биргеликте алгачкы кесиптик өзүн-өзү аныктоо маселесин чечүүнүн жолдорун табууга жардам көрсөтүү;
- ата-энелерге билим алуунун мүмкүн болгон жолдору жөнүндө маалымат берүү.

Алдын ала даярдык

А) Төмөнкү суроолор боюнча окуучуларга анкета өткөрүү:

1. Кесиптин кандай түрлөрүн билесиң?

2. 11-классты бүткөндөн кийин:

- жогорку окуу жайына тапшырасыңбы?

- орто кесиптик окуу жайларына барасыңбы?
 - иштейсиңби?
 - же дагы эле чече элексиңби?
3. Сен кесибинди тандадың беле?
4. Кесибинди тандоодо сен ким менен биринчи кеңешесин:
- мектептин кызматкерлери менен (мугалимим, класс жетекчим, мектеп психологу менен);
 - ата-энем менен;
 - досторум менен;
 - өзүм чечем.

Б) Ата-энелер үчүн анкеталарды даярдоо. Алар ата-энелер чогулушунда сунушталат:

1. Уулуңздун (кызыңыздын) келечектеги кесибини тууралуу талкууладыңыз беле?
2. Уулуңуз (кызыңыз) менен билим алуусунун мүмкүн болгон жолдору тууралуу баарлаштыңыз беле?
3. Сиз уулуңузга (кызыңызга) өз алдынча кесиптик өзүн-өзү аныктоосун чечүүсүнө ишене аласызбы?
4. Уулуңздун (кызыңыздын) келечектеги кесибин тандоосу толук түрдө Сизден көз каранды деп ойлойсузбу (Сиздин оюңздан, Сиздин мүмкүнчүлүгүңүздөн)?
5. Сиз келечекте эмгек рыногунда кайсы кесиптер

Чогулуштун жүрүшү

I. Ата-энелерге анкета жүргүзүү

Класс жетекчи ата-энелерге анкетанын суроолоруна жооп берүүсүн сунуштайт (анкетанын бланкалары алдын ала даярдалган болот). Суроолорго жооптордун варианттары – “ооба” же “жок” деп белгилөө керек.

Анкетирлөөнүн жыйынтыгын талкуулоо. Класс жетечи ата-энелерге талкууланып жаткан маселе боюнча өздөрүнүн көз караштарын билдирүүсүнө мүмкүндүк берсе жакшы болот.

II. “Кесипке багыт берүү деген эмне жана кесипке багыт берүүгө даярдануу” темасы боюнча ата-энелерге маалымат берүү.

(жыйынды уюштуруучу кесипке багыт берүү боюнча жана кесип тандоого кандай даярдык көрүү керек экендиги жөнүндө маалымат даярдайт)

III. Окуучуларды сурамжылоонун жыйынтыгын талкуулоо.

Класс жетекчи окуучуларды сурамжылоонун жалпыланган жыйынтыгы жөнүндө ата-энелерге айтып берет:

- окуучулар билим алуунун кандай жолун тандашты: канчасы билим алууну улантышат, канчасы – кесиптик окуу жайларда, канчасы – жогорку окуу жайларында, канчасы – жөн эле иштөөнү чечишти;
- канча адам конкреттүү кесипти тандашты;
- кесипти тандоодо балдарга ким негизги кеңешчи болду.

IV. “Балдарга келечектеги кесибин туура тандоого кантип жардам берүү керек” деген темада ата-энелерге маалымат берүү.

V. Чогулушту жыйынтыктоо.

Класс жетекчи жыйынтыктоочу сөзүндө чогулушта таалкууланган маселенин өтө манилүүлүгүн белгилеп, бул маселе боюнча иш дагы окуу жылынын жүрүшүндө уланаарын эскертет. Класс жетекчи ата-энелерге жардам керек болсо, класс жетекчиге да, предметтик мугалимдерге да, мектептин психологуна, социалдык педагогуна да кайрылууларын сунуштайт.

Класс жетекчи ата-энелерге кесипке багыт берүү иш-чараларын уюштурууда жардам берүүлөрүнө кайрылат (мисалы, класстык сааттарда адистердин келип кесиби тууралуу айтып берүүсү ж.б.).

Ата-энелер чогулушунун сценарийи 2.

Тема: “Перспективдүү кесиптер жана окуучуларды багыттоо”

Цель: окуучуларга келечектеги кесибин тандоого жардам берүү.

Милдеттер:

- ата-энелерге окуучулардын баалуулуктары жана багыттары менен тааныштыруу;
- ата-энелердин, окуучулардын перспективдүү кесиптер жөнүндө түшүгүн кеңейтүү ;
- Кыргызстанда кандай кесиптер перспективдүү болуп жаткандыгын айтып берүү.

Алдын ала даярдык

А). “Менин баалуулуктарым” методикасы

Ар бир балада баалуулуктар тизмектелген нускама болсо оптималдуу болот. Эгерде мүмкүнчүлүк жок болсо, анда нускаманы окуп, түшүндүрүп бергиле, баалуулуктардын тизмесин доскага жазып койгула. Нускаманы сөзсүз түрдө түшүндүрүү керек. Ар бир окуучуда жооптор үчүн таза барак болушу керек (тиркеме 1).

“Баалуулуктар” графасын балдар иштей турган жумуштардын тизмеси толуктайт.

“Балдардын жоопторундагы баалуулуктар номери” графасында балдар жооптордо берген номерлер коюлат. Эгерде, мисалы, бул методикада 20 окуучу катышса, анда ар бир баалуулуктун тушуна 20 бөлөк номер турушу керек.

Үчүнчү графаны толтуруу үчүн ар бир баалуулуктун тушундагы номерлерди кошуу керек. Канчалык сумма кичине болсо, ошончолук класстагы балдардын баалуулугунун чоң маанилүүлүгүн түшүндүрөт.

Жыйынтык айкын көрүнүп турушу үчүн баалуулуктардын тизмесин дагы бир жолу жазуу керек, биринчи орунга эң аз суммадагы номерлерди, экинчи орунга – андан көбүрөөгүн жана ушул сыяктуу. Эң акыркы орунга – эң көп суммадагыны коёбуз. Бул кесип тандоо учурунда балдар эң акыркы орунга коюшу керек.

Бул чоң эмес көлөмдөгү маалыматтарды таблицанын жардамы менен иштеп чыгуу керек.

Баалуулуктар

Балдардын жообундагы баалуулуктардын номерлери

Номерлердин суммасы (ранг)

Жакшы билим

1,5,4

Жакшы иш (жумуш, кызмат) жана карьера

4,2,12

Бактылуу үй-бүлө

7,1,1

Окуучулар үчүн нускама.

Таза баракка жашыңды, жынысыңды жаз. Аты жөнүн жазуунун кажети жок. Силердин алдыңарда баалуулуктардын тизмеси турат. Бул баалуулуктар ар бирөөңөр үчүн ар кандай мааниге ээ. Мисалы, кимдир бирөө үчүн ден-соолук жана жакшы достор, ал эми дагы бирөөлөр үчүн – өзүнө-өзү ишенич, жакшы жумуш (кызмат) ж.б.

Булардын баары табигый көрүнүш. Мындан тышкары баалуулуктар көпчүлүгү бири-бири менен тыгыз байланышкан. Көңүл коюу менен окуп чыгыңыздар, ойлонуңузда, кайсынысы Сиздер үчүн эң чоң мааниге ээ.

Жооп баракчасына 1 санын жазыңыздар, тизмеден бирөөнү тандап алыңыз жана жазыңыз, Сиз үчүн жашооңузда эмне баалуу (азыркы учурда, келечекте). Андан кийин 2 санын жазып, андан кийин биринчи баалуулуктан кичине бир аз азыраак мааниге ээ болгон баалуулукту тандап жазыңыз ж.б.

Натыйжада биринчи орунга абдан маанилүү баалуулуктардын тизмеси, аягында – азыраак мааниге ээ болгонун жазабыз.

Баалуулуктардын тизмеси:

- Жакшы билим;
- Жакшы жумуш (кызмат) жана карьера;
- Бактылуу үй-бүлө;
- Атак-даңк;
- Акча, байлык;
- Достук;
- Көркөм өңөрдөгү, музыкадагы, спорттогу жетишкендиктер;
- Айлана-чөйрөнү сыйлоо жана суктануу менен мамиле кылуу;
- Жаңыны таанып билүүчүлүк;
- Чың ден-соолук, сулуулук;
- Өзүнө-өзү ишенүүчүлүк, өзүн-өзү сыйлоо сезими;
- Жакшы тамак (тамактануу);
- Кооз кийимдер, зергер буюмдар, жасалгалар;
- Бийлик же кызматтык абал;
- Жакшынакай үй, батир;
- Жер бетинде жашоону жана жаратылышты сактоо;
- Жакын адамдардын бактысы;

- Мамлекеттин бакубаттуулугу.

В) “Престиждүү кесиптер” методикасы

Нускама:

1. Менин оюм боюнча бүгүнкү күндө биздин өлкөдө эң престиждүү кесиптер, булар - (кайсы кесипти престиждүү деп эсептесе, ошону жазышат);
2. Мен келечекте, мүмкүн, төмөнкү кесипти тандайм, анткени (себебин жазышат).

Ата-энелерге төмөнкү тизмени даярдоо керек (копия кылуу – тиражирование):

- Билим берүү мекемелеринин тизмеси (ошол шаарда, райондо ж.б.);
- Адистиктер жана кабыл алуу шарттары боюнча кыскача көрсөтмө берүү;
- Кандайдыр бир багытка басым жасалган мектептердин тизмеси (мисалы, математикага, тилге ж.б.у.с.).

Чогулуштун жүрүшү.

I. Класс жетекчинин кириш сөзү.

Бүгүнкү чогулуш азыркы учурдагы абдан актуалдуу, бир четинен көйгөйлүү маселеге арналган. Биздин балдарыбыз келечектеги жашоосун элестетүүдө, кандайдыр бир калыптанып калган баалуулуктардын системасына ээ. Алар келечекте кандай кесиптер талап кылынат, ийгиликке жетүү үчүн кандай жеке жана кесиптик сапаттар керек болоорун жакшы элестете алышпайт. Тилекке каршы, бул суроолор абдан татаал болгондуктанбы, бул суроолордун жоопторун көпчүлүк улуу муундун адамдары да билишпейт. Келиңиздер, бүгүн сиздер менен ушулар жөнүндө пикир алмашалы.

II. “Менин баалуулуктарым” методикасынын жыйынтыгынын анализи.

Турмуштук баалуулуктар - бул тарбиялоонун негизи, аны терең изилдеп үйрөнмөйүнчө жаштарды тарбиялоо мүмкүн эмес. Бирок, алар өсүп келе жаткан муундун рухий жактан өзүн-өзү өстүрүүсүндө жана жашоонун позитивдүү маңызын табууда негиз жана таяныч болуу менен жардам берет.

Келгиле биздин класстын окуучуларына кандай баалуулуктар маанилүү экендигине анализ жүргүзөлү. (класс жетекчи өткөрүлгөн методиканын жыйынтыктарын анализ кылат. Андан кийин мугалим алган жыйынтыктар чыгарылат. Ар бир конкреттүү кырдаалда бир аз айырмачылыктар болот.)

Окуучулардын жооптору боюнча маанилүүрөөк баалуулук болуп чың ден-соолук биринчи орунга коюлду. Экинчи орунда бактылуу үй-бүлө табылды. Андан кийин жакшы билим, достук, жакшы жумуш(кызмат), карьера, жакын адамдарынын бакубат жашоосу ж.б.

Бүтүрүүчүлөр менен талкуулоо учурунда көпчүлүгү жакшы жумуш (кызмат) жөнүндө, келечектеги карьерасы жана бактылуу үй-

бүлөлүк жашоо жөнүндө кыялдангандыгын белгилешти, ал эми ден-соолук жана жакшы билим ушул кыялдарга жетүүнүн каражаты катары эсептөөлөрүн айтышты. Башкача айтканда алардын тандоолору өзүн-өзү аныктоонун рационалдуу жолдору менен байланыштуу экендигин көрсөтүштү. Эң негизгиси – бул акылдын жана тырышчаактыктын жардамы менен, жеке күчүнүн аркасынан ийгиликке жетүү болуп эсептелет.

Көпчүлүк изилдөөлөрдө үй-бүлөлүк баалуулуктар жана бактылуу үй-бүлөлүк жашоо ырасталууда.

Акыркы жылдары ден-соолук баалуулугу өнүгүүдө. Ден-соолук баалуулугу өспүрүмдөр үчүн абдан маанилүү, себеби чың ден-соолук материалдык жайлуулукка жетүүнүн каражаты да болушу мүмкүн, кесиптик өсүүнүн негизи да болуп саналат. Өспүрүм бактылуу үй-бүлөнү жана жакшы билимди, жакшы жумушту (кызматты, ишти) терең бааларын да унутпашыбыз керек.

Дагы эле болсо прагматизм күчөп жаткандыгына күбө болдук, өспүрүмдөр материалдык жактан жетишкендикке жетүүнү эңсешет, бирок мындай тенденция басымдуулук кылбайт жана ккоомдун традициялык баалуулуктарын четке какпайт.

III. Ата-энелер үчүн маалымат “Сапаттуу кесиптик жана заманбап коомдук абал”.

Кесиптик өзүн-өзү аныктоодо жогорку класстын окуучуларында инициативдүүлүктү, өз алдынчалыктуулукту, жоопкерчиликтүүлүктү калыптандырууга өзгөчө көңүл буруу зарыл, ал эми андан да негизгиси – бул өзүнө-өзү ишенүүчүлүктү тарбиялоо менен ийгиликке жетүүнү жогорулатуу керек.

Социологдор абдан керектүү байкоолорду жүргүзүшөт: жумуш менен камсыз кылуучулар жаш адисттердин эмгекке болгон көндүмдөрүнүн жоктугуна, турусуз жүрүм-турумуна, эмоционалдуулугуна жана башка терс сапаттарга негативдүү баа беришет. Демек, кесипке багыт берүүдө бүтүрүүчүлөрдө коммуникативдүүлүктү, тартиптүүлүктү, эмоционалдуу туруктуулукту калыптандыруу зарыл. Дагы маанилүү нерсе – бул бүтүрүүчүлөрдүн кесиптик ишмердүүлүктүн тажрыйбаларын алышы (үйрөнүшү) болуп эсептелет.

Кесипке багыт берүү маселелерин изилдеген көптөгөн педагог-окумуштуулар (Поляков В.А., Чистякова С.Н., 1993, Митина Л.М., 1998, Пряжников Н.С., 1996, Климов Е.А., 1996 ж.б.) эмгектин жаңы шарттарына ыкчам көнүмдүү жана жогорку квалификациялуу кызматкерлерди даярдоо зарылчылыгын белгилешет.

Орус окумуштуусу Л.М.Митина кесипти тандоодо азыркы мектептин жогорку класстарынын окуучулары эске алууга зарыл болгон заманбап коомдук абалдардын (көрүнүштөрдүн) төмөнкү мүнөздөмөлөрүн бөлүп көрсөтөт:

- Кесиптер дүйнөсүнүн динамикалуулугу. Жыл сайын 500дөй (улам) жаңы кесиптер пайда болууда. Бүгүнкү күндө кээ бир кесиптер 5-15 жыл гана “жашап”, андан соң же “өлүп” жок болушат, же таптакыр таанылгыс болуп өзгөрүлүшөт.

- Көп түрлүү кесипкөйлүүлүктүн бир түрдүү кесипкөйлүүлүккө алмашышы. Бул адамдын бир эле кесипке ээ болбой, бир катар кесиптерге ээ болууга аракет кылуусу керек дегенди билдирет.

Ошондуктан, мектептин бүтүрүүчүлөрүнө турмуш жолуна түшүүдө мектепте окуп жаткан мезгилде алган билим, билгичтиктери эмгек жашоосунда жетиштүү эмес экендигин билүүлөрү керек.

“Престиждүү кесиптер” методикасынын анализинин жыйынтыгы

Класс жетекчи жалпы жыйынтыгын чыгарат, бүгүнкү күндө кайсы кесиптерди окуучулар престиждүү деп эсептешет ата-энелерге айтып берет, кайсы кесиптерди балдары тандашат (алдын ала, болжолдуу түрдө) жана кайсы критерийдин негизинде.

IV. “Перспективдүү кесиптер жана заманбап социалдык ситуация” деген темада ата-энелерге маалымат берүү

V. Класс жетекчинин корутунду сөзү.